

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalvaldkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava

Kadri-Ann Mänd

**SOS perevanemate käsitused koostööst
lapse bioloogiliste vanematega**

Magistritöö

Juhendaja: Merle Linno MSW

Juhendaja allkiri:_____

Tartu 2017

Kinnitan, et olen koostanud käesoleva lõputöö iseseisvalt. Kõik magistritöös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Kadri-Ann Mänd

29.05.2017

ABSTRACT

The aim of this master thesis is to describe the approaches of mothers working in SOS Children Villages with the childrens' biological parents.

Children without parental care in Estonia are placed in residential care (substitute home) where they usually remain until the age of 18 or until finishing their studies. Youngsters who are brought up in residential care often face more basic subsistence difficulties than youngsters brought up by biological parents. The main reason for the difficulties is, amongst other things, a youngster's weak identity and missing social network when they leave residential care.

The contact between a child in residential care and a biological parent helps to develop a child's identity and to maintain a child's social network which altogether helps a youngster to prevent basic subsistence difficulties in the future.

To conduct the research, I used a qualitative approach. To collect data, I carried out four individual interviews and one group interview with two participants. The master thesis' theoretical part is based on the concept of shared parenting.

The experience of interviewed SOS mothers show that the cooperation with SOS mothers and the childrens' biological parents is a complicated process requiring SOS mothers to be patient among many other qualities. In order to improve the cooperation, SOS mothers should try to acknowledge their own approaches towards the childrens' biological parents in order for the possible negative approaches of the SOS mothers to not negatively impact the cooperation. The three sided successful cooperation also requires the involvement of the biological parent or parents (this also means hearing and taking the opinions and concerns of the biological parents into account) in creating the plan for the meetings between the biological parent and the child. The childrens' biological parents need to be supported by the local government social workers and SOS parents in order for contact and communication to remain strong between the biological parent and the child.

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	6
1. TEOREETILINE ÜLEVAADE JA PROBLEEMIPÜSTITUS.....	8
1.1. Jagatud vanemluse kontseptsioon.....	8
1.1.1. Vanemluse käsitlused.....	8
1.1.2. Jagatud vanemlus.....	11
1.2. Jagatud vanemlus Eesti asendushoolduse kontekstis.....	13
1.3. Asendushooldusele paigutamise mõju lastele.....	14
1.4. Jagatud vanemluse põhimõtted ja väljakutsed igapäevaelus.....	16
1.5. Jagatud vanemlust puudutavad uurimused.....	19
1.6. SOS Lasteküla Eesti Ühing asendushoolduse pakkujana.....	22
1.7. Probleemipüstitus.....	25
2. METOODIKA.....	27
2.1. Uurimismeetod.....	27
2.2. Andmete kogumine.....	27
2.3. Uurimuses osalejad ja uurimuse käik.....	28
2.4. Andmete kodeerimine ja analüüs.....	29
2.5. Eneserefleksioon.....	30
3. ANALÜÜS JA ARUTELU.....	31
3.1. Kontakti loomine bioloogiliste vanematega.....	31
3.1.1. Esialgne informatsioon.....	31
3.1.2. Esimesed kohtumised.....	32
3.2. Perevanemate suhtumine lapse bioloogilistesse vanematesse.....	34
3.2.1. Perevanemad mõistavad vanemaid.....	34
3.2.2. Perevanemad ei mõista vanemaid.....	36
3.2.3. Perevanem ei halvusta laste bioloogilisi vanemaid.....	38
3.2.4. Bioloogiline vanem – abivajaja või abiline ja partner.....	40
3.3. Perevanemate ja bioloogiliste vanemate koostöö.....	45
3.3.1. Bioloogiline vanem hakkab SOS perevanemat usaldama.....	45
3.3.2. Initsiatiiv suhete loomiseks ja hoidmiseks.....	46
3.3.3. Kohtumiste planeerimine ja kohtumiste reeglid.....	50

3.3.4. Suhtlus peremajas ja väljaspool peremaja.....	56
3.3.5. Suhtlusega kaasnevad väljakutsed perevanema jaoks.....	61
3.4. Kontakti nõrgenemine ja katkemine.....	70
3.4.1. Bioloogilisest vanemast tulenevad asjaolud.....	70
3.4.2. Lapsest või noorest tulenevad asjaolud.....	73
3.4.3. Lähisugulase surm.....	76
3.5. Kontakti hoidmise olulisus ja mõju.....	78
3.5.1. Kontakti hoidmise olulisus.....	78
3.5.2. Kontakti hoidmise mõju.....	81
3.6. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja roll.....	85
KOKKUVÕTE.....	88
KASUTATUD KIRJANDUS.....	94

SISSEJUHATUS

Vanemliku hoolitsuseta jäänud lapsed paigutatakse Eestis asendushooldusele, kuhu nad jäävad enamasti kuni täisealiseks saamiseni või õpingute lõpetamiseni (Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat 2014, edaspidi Roheline raamat). Asendushooldusele paigutamine traumeerib last ja viib lapse ning bioloogilise vanema vahelise kontakti nõrgenemiseni või katkemiseni (Osila jt 2016).

Asendushooldusel üleskasvanud noored on sagedamini silmitsi toimetulekuprobleemidega kui koos bioloogiliste vanematega kasvanud noored (Hiles, Moss, Wright ja Dallos 2013). Toimetulekuraskuste olulisteks põhjusteks on muuhulgas noore nõrk identiteet (Vinterhed 1985 viidatud Osila jt 2016 kaudu) ja puudulik tugivõrgustik asendushoolduselt lahkudes (Hiles jt 2013). Asendushooldusel viibiva lapse ja bioloogilise vanema vaheline kontakt toetab lapse identiteedi kujunemist ja aitab säilitada lapse tugivõrgustikku, mis omakorda aitab noorel ennetada probleeme tulevikus (Osila jt 2016).

Töötan Narva-Jõesuu SOS Lasteküla külajuhatajana ning koostöö korraldamine lapse ja tema bioloogilise vanema vahel on üks osa minu igapäevatööst. Olles külajuhatajana töötanud vaid kaks aastat, pean enda teadmisi koostöö korraldamise kohta kesiseks. Ka meie lasteküla perevanemad on teistes lastekülades töötavate perevanematega võrreldes ametis olnud väga lühikest aega ning neil puuduvad pikaajased kogemused SOS peredes kasvavate laste bioloogiliste vanematega. Seetõttu otsustasingi kaasata uurimuse läbiviimisse tunduvalt pikemaajase töökogemusega perevanemad teistest lasteküladest.

Minu isiklik kogemus näitas, et reeglina bioloogilised vanemad initsiatiivi laste külastamiseks ei näidanud ja kui näitasid, siis huvi last külastada kadus pärast paari korda. Samuti oli tunda tõrjuvat suhtumist pereemade poolt. Minu kogemuste kohaselt kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajad otseselt ei keelanud, aga samal ajal ka väga ei soosinud laste bioloogiliste vanemate külastusi asenduskodusse. Samal ajal oli aga näha, kui keeruliseks osutusid bioloogiliste vanemate külastused peremajja. Ärevuses olid kõik - perevanem, bioloogiline vanem ja muidugi laps. Mõistes, kui oluline on kontakti hoidmine bioloogilise vanemaga lapsele ja soovides teada saada, millest lähtuda koostöö korraldamisel, tekkis soov uurida teiste lastekülade perevanemate kogemusi koostöö korraldamisest lapse bioloogilise vanemaga.

Minule teadaolevalt ei ole koostööd lapse bioloogilise vanema ja asendushoolduse pakkuja vahel, lapse ja bioloogilise vanema vahelise kontakti hoidmiseks, varasemalt Eestis uuritud.

Minu uurimuse eesmärgiks on kirjeldada SOS perevanemate käsitusi koostööst laste lähisugulastega. Uurimuse eesmärgi saavutamiseks püstitasin järgmised uurimisküsimused: mida räägivad SOS perevanemad laste bioloogilistest vanematest; mida räägivad SOS perevanemad koostööst laste bioloogiliste vanematega; mida räägivad SOS perevanemad raskustest koostöös laste bioloogiliste vanematega.

Uurimuse viisin läbi kvalitatiivsel meetodil. Uurimuses osalesid kuus SOS perevanemat erinevatest SOS lasteküladest.

Magistritöö koosneb kolmest peatükist. Töö esimeses, teoreetilises osas kirjeldan jagatud vanemluse kontseptsiooni, mis on minu magistritöö teoreetiliseks taustaks. Seejärel annan ülevaate jagatud vanemlusest Eesti asendushoolduse kontekstis ning tutvustan jagatud vanemluse põhimõtteid ja väljakutseid igapäevaelus. Käsitlemist leiavad ka jagatud vanemlust puudutavad uurimused ja asendushooldusele paigutamise mõju lastele. Teoreetilise osa lõpetab SOS Lasteküla Eesti Ühingu tutvustus. Magistritöö teises, metoodika peatükis annan ülevaate uurimismeetodist, uurimuses osalejatest ja andmekogumisest ning analüüsimeetodist. Töö viimane, kolmas osa on uurimustulemuste analüüs ja arutelu.

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE JA PROBLEEMIPÜSTITUS

1.1. Jagatud vanemluse kontseptsioon

1.1.1. Vanemluse käsitlused

Vanemlusele ja perekonnale saab Hirsijärvi ja Huttunen (2005) järgi läheneda nii sotsioloogilisest kui ka psühholoogilisest vaatenurgast.

Sotsioloogilisest vaatenurgast on vanemus sotsiaalne institutsioon, mis põhineb tavadel ja seadustel (Hirsijärvi ja Huttunen 2005). Hess, Markson ja Stein (2000) järgi on inimesel bioloogilised ja kultuurilised omadused, mis muudavad perekonna loomise võimalikuks ja vajalikuks.

Psühholoogilises vaatenurgast tähendab vanemaks olemine Hirsijärvi ja Huttuneni (2005) sõnul ainulaadset ja tähendusrikast suhet kahe erinevast sugupõlvest inimese vahel. Sellest vaatenurgast on vanemaks olemine suhe, mis toetub kiindumusele ja interaktsioonile ning millel on oma elukaar (Hirsijärvi ja Huttunen 2005).

Vaadeldes vanemluse erinevaid aspekte, olen toetunud eelkõige Goldsteini, Freudi ja Solniti (1996) käsitlusele vanemlusest. Nende autorite kohaselt on vanemluse mõistes võimalik eristada bioloogilist, sotsiaalset ja psühholoogilist aspekti.

Bioloogilise vanemluse esindajad saavad Goldstein jt (1996) järgi olla ainult lapse bioloogilised vanemad ehk need inimesed, kes on lapse sünnitanud või sigitanud. See on kõige lihtsam ja vähem vaidlusi tekitav vanemluse liik. Eesti perekonnaseaduse (2009) järgi on lapse sünnitanu tema bioloogiline ema ning lapse sigitanu tema bioloogiline isa.

Sotsiaalne vanemus hõlmab Goldstein jt (1996) järgi kahte aspekti: see on ühelt poolt sotsiaalne suhe ja teiselt poolt õiguslik suhe lapsega. Sotsiaalne vanem on see, kelle peres laps elab laps ja kelle vanemaks olemine on seadusega määratud. Reeglina on sotsiaalsetel vanematel ka seaduslik õigus nende hoole alla antud laste eest hoolitseda ning neid õiguskorras esindada (Meyer 2006). Tavaliselt on lapse sotsiaalseteks vanemateks tema bioloogilised vanemad. Samas lapse sotsiaalseteks vanemateks saavad olla näiteks ka lapsendajad või bioloogilise vanema uus abikaasa. Kui perre on tulnud laps, siis on tema bioloogilistel ja/või sotsiaalsetel vanematel kõige suuremad võimalused kujuneda lapse *psühholoogilisteks vanemateks* (Goldstein jt 1996).

Psühholoogiline vanemlus on Goldstein jt (1996) järgi suhe, mis eeldab lapse ja tema põhilise hooldaja vahelist *kiindumussuhet*, kusjuures kasvatuslikult on kõige tähtsamal kohal psühholoogilised vanemad ja psühholoogiline vanemlus mõjutab last vanemluse tüüpidest kõige enam. Bioloogiliste vanemate jaoks toob tavaliselt teadmine, et tegu on nende lihase lapsega kaasa ka psühholoogilise seotuse (Hein 2017).

Psühholoogilise vanemluse mõiste toetub Goldstein jt (1996) kohaselt ideele, et vanemaks olemine tähendab midagi enam kui bioloogiline ja sotsiaalne vanemlus. Seetõttu on võimalik, et psühholoogiliseks vanemaks saab keegi teine kui bioloogiline vanem ja/või sotsiaalne vanem, kelle vanemlus on seadusega määratud ja kelle peres laps elab (Goldstein jt 1996). Seega võivad olla lapse jaoks psühholoogilisteks vanemateks vanaema, vanaisa või tädi, kelle peres laps igapäevaselt ei ela, kuid kes hoolitsevad lapse eest ja kellesse laps on kiindunud. Samas lapsel võib olla ka mitu psühholoogilist vanemat ning ta võib kiindumusobjekti vahetada küllaltki sujuvalt (Waters ja Noyes 1984).⁵⁰ Tulenevalt eeltoodust lapsendamine või kasuperre võtmine iseenesest ei taga, et lapsendajatest ja kasuvanematest saavad lisaks sotsiaalsetele vanematele ka psühholoogilised vanemad ja et peres kasvav laps on "tahetud laps". "Tahetud laps" on laps, kellel on vähemalt üks psühholoogiline vanem, keda ta saab armastada ja kes teda armastab, hindab ja tahab tema eest hoolitseda on (Goldstein jt 1996). On ilmne, et läbi vanema armastuse areneb lapses terve enesehinnang, oskus ennast väärtustada ja enesekindlus elus hakkamasaamiseks. Goldstein jt (1996) arvavad, et kuigi asendushoolduse pakkuja ei ole läbinud psühholoogilist protsessi, mis kaasneb raseduse ja lapse saamisega, aitab psühholoogilise vanemluse kujunemisele kaasa imiku abitus ja sõltuvus täiskasvanutest. Juhul kui väikelaps lapsendatakse või võetakse perre kasvama sotsiaalsete vanemate poolt elu esimestel kuudel, suurendab see tunduvalt võimalust, et lapsendajad loovad lapsega psühholoogilise vanema ja lapse suhte, leiab Goldstein jt (1996).

Lapse teadmine sellest, et ta on asendushooldusel ja elab sotsiaalsete, aga mitte bioloogiliste vanemate juures, omab tõenäoliselt erinevas vanuses laste jaoks erinevat tähendust (Goldstein jt 1996). Mida nooremad lapsed on, seda enam nad võivad ignoreerida teadmist, et tegu ei ole nende bioloogiliste vanematega ja arendavad ilma probleemideta kiindumussuhet neid kasvatava sotsiaalse ja psühholoogilise vanemaga (Prior ja Glaser 2008). Vanemad lapsed võivad võtta asendushooldusel viibimise fakti teadmiseks ning kasutada seda teadmist vähemal või suuremal määral ära, tulenevalt oma arenguastmest ning sidemetest inimestega, keda ta peab oma psühholoogilisteks vanemateks (Goldstein jt 1996). Näiteks võib noor

kasu vanemates pettuda ning hakata neid võrdlema kujutlusega ideaalilähedastest bioloogilistest vanematest hoolimata sellest, missugused on tema mälestuspildid vanematest (Goldstein jt 1996). Noorte jaoks on bioloogiliste vanemate otsimine samm iseseisva elu alustamise suunas.

Kokkuvõtvalt iseloomustab psühholoogilist vanemlust Goldstein jt (1973, 1980 viidatud Hirsijärvi ja Huttunen 2005 kaudu) kohaselt pidev lapse ja täiskasvanu vaheline interaktsioon ja kiindumus. Lapse psühholoogilised vanemad rahuldavad lapse igapäevaseid vajadusi ja kannavad tema heaolu eest hoolt, samuti on psühholoogiline vanem lapse samastumisobjektiks. Psühholoogilise vanema olemasolu on lapse normaalse arengu vältimatu tingimus, mistõttu on lapse terve eneseaustuse seisukohalt hädavajalik, et tal oleks vähemalt üks täiskasvanu, keda ta armastab ja kelle armastust ta võib tunda.

Kiindumussuhe

John Bowlby käsitles juba 1950-1960ndatel aastatel kiindumussuhet väikese lapse ja tema ema (lähedase hoidja vahel) vahel ja rõhutas suhte otsustavat tähtsust lapse psüühilisele arengule. Bowlby (1985) leiab, et inimestel on universaalne kaasasündinud vajadus luua emotsionaalselt lähedasi suhteid. Bowlby järgi on kiindumussuhe imiku ja ema vaheline eriline emotsionaalne side, mis hakkab arenema imiku jaoks mõne kuu vanuses varajaste kogemuste najal.

Bowlby kiindumusteooria järgi pakub ema lapsele turvalist tagalat, kust laps võib ohutult maailma uudistama minna ja kuhu ta saab kindlustunde saamiseks tagasi pöörduda (Butterworth ja Harris 2002).

Paljud artiklid ja käsiraamatud on käsitlenud kiindumussuhet just seoses bioloogilise vanema, reeglina emaga. Uurimused näitavad, et varaseid seotussuhteid on tavaliselt mitu ja kuigi tugevaim seotussuhe on sageli ema ja imiku vahel, ei pea see sugugi alati nii olema (Smith jt 2008). Shaffer ja Emerson (1964 viidatud Smith jt 2008 kaudu) leidsid uurimuse tulemusel, et ühel kolmandikul lastest oli tugevaim seotussuhe kellegi teise kui emaga, näiteks isa, vanaema või vanema õe või vennaga. Üldjuhul löid uurimuses osalenud lapsed seotussuhte vastu reageerivate isikutega, nendega, kes suhtlesid ja mängisid palju imikuga. Fox (1977 viidatud Smith jt 2008 kaudu) tõi välja, et Iisraelis, kus väikesed lapsed veetsid suurema osa ärkveloleku ajast väikestes lastesõimedes ja nende eest kandsid hoolt hoidjad ehk *metapeletid*,

oli väikelastel tugev seotussuhe nii ema kui *metapelet`iga*. Mõlemad võisid olla tugipunktiks avastusretkede ajal ja imikut julgustada, kui too tundis ennast ebaturvaliselt.

Institutsionaalse kasvatuse mõju on kahtlemata lapse arengut pärssiv, kuid hilisemad uurimistööd on näidanud, et kvaliteetsel institutsionaalsel hooldamisel on vähem kahjulikku mõju kui Bowlby eeldas (Smith jt 2008). Üleüldine seisukoht on, et Bowlby eksis, kui rõhutas ning "monotropismi" ehk "ainult emaga koos kasvamist". Samas tõdevad autorid, et kümnete täiskasvanute jagatud hoolitsus võib põhjustada olukorra, kus laps ei suuda ühtegi seotussuhet luua (Smith jt 2008).

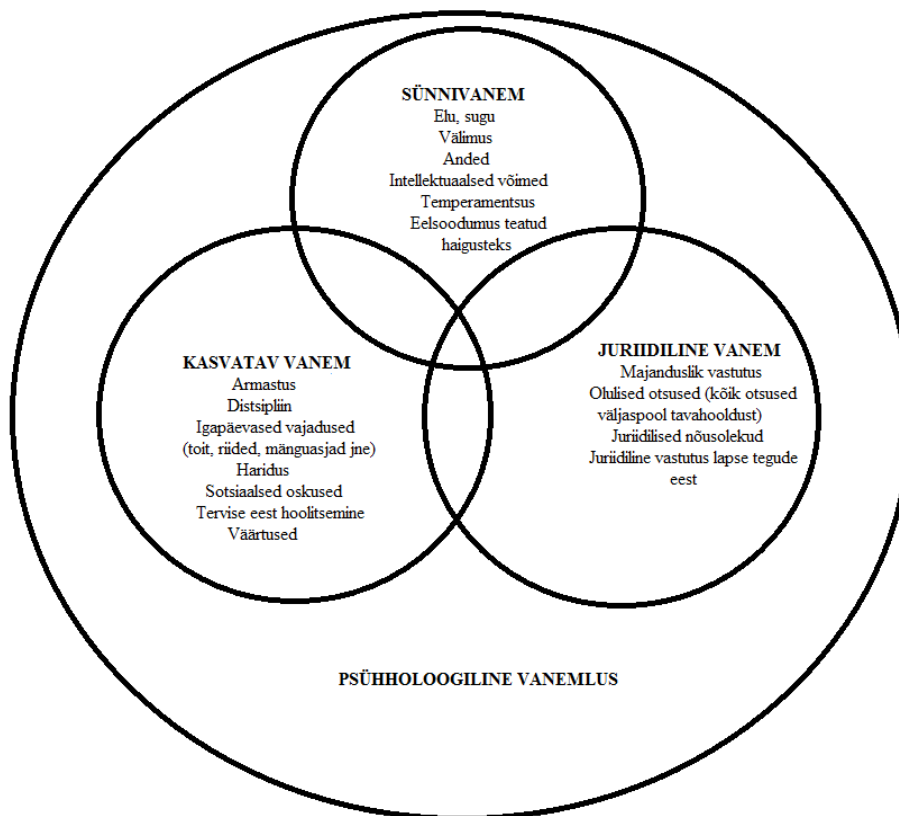
Kokkuvõtvalt öelda, et on tavapärane, et ühe- ja kaheaastased loovad tugeva kiindumussuhte mõne isikuga ning seda suhet iseloomustavad läheduse otsimine ja protest lahutamise vastu. Hilist lapsendamist käsitlevad uurimused on näidanud, et seotussidemeid saab luua ka hiljem. Kahjulikud mõjud lapse psüühikale, mille põhjuseks pidas Bowlby "emast ilmajäämist", tulenevad teistest (keskkond, olulised teised) teguritest ja ei ole omased ainult kahele või kolmele esimesele eluaastale. Samas kehtib see Bowlby seisukoht, et lapse arengu varajane periood on sotsiaalse kohandumise seisukohast olulisem kui hilisemad aastad.

Seega leian, et lapse ja tema lähedase hooldaja vaheline kiindumussuhe on kõige olulisem tingimus psühholoogilise vanemluse tekkeks. Samuti kinnitab tänapäevane kiindumusteooria seisukohta, et lapsel kujunevad kiindumussuhted mitte ainult ema, vaid ka teiste lähedaste hooldajatega.

1.1.2. Jagatud vanemlus

Kasvades bioloogiliste vanematega, langevad vanemluse erinevad aspektid reeglina kokku, tõdeb jagatud vanemlust käsitlevas kontseptsioonis Fahlberg (2009). Last kasvatavad bioloogilised vanemad on lapse jaoks nii bioloogilised, juriidilised kui ka psühholoogilised vanemad koos sellest tulenevate kohustustega.

Juhul, kui peres on aset leidnud lapse tõsine kahjustamine väärkohtlemise või hooletusse jätmise näol, on riik läbi kohtu sunnitud sekkuma perekonna igapäevaellu ning lahutama lapse bioloogilistest vanematest. Selle tulemusena jagunevad vanemluse rollid, mida kandsid enne perest eraldamist bioloogilised vanemad, eri osapoolte vahel ning tekib jagatud vanemlus (Fahlberg 2009).

Joonis 1: Fahlberg'i (2009) jagatud vanemluse kontseptsioon (uurimistöö autori poolt kohandatud Goldstein jt (1996) põhjal)

Bioloogilised vanemad jäävad lapse bioloogilisteks vanemateks kogu eluks. Keegi ei saa seda muuta. Psühholoogilise ja sotsiaalse vanema roll, mis Goldstein jt (1996) töid enda teoorias välja eraldi asetsevatena, kattuvad Fahlberg'i (2009) kontseptsioonis kasvatava vanema rolliga. Igapäevane hoolitsus ja armastuse pakkumine, mis on kasvatava vanema ülesandeks, tekitab Fahlberg'i (2009) järgi lapse ja vanema vahel vastastikuse kiindumuse, mis on psühholoogilise vanemluse aluseks.

Tuginedes Goldstein jt (1996) lähenemisele, säilib suure tõenäosusega asendushooldusele paigutamisel psühholoogiline vanemlus vähemalt esialgu nii lapse ja bioloogilise vanema vahel, kuid võib aja jooksul ja kestva suhte korral tekkida ka lapse ja asendushooldust pakuva täiskasvanu vahel. Juhul kui laps kasvab Eestis asendushooldust pakkuvas eestkosteperes, võib psühholoogiline vanemlus hõlmata ka juriidilist vanemat, kes on samal ajal ka last kasvatav vanem (vaata joonis 1).

Jagatud vanemlust (Fahlberg 2009) iseloomustab vanemluse eri rollide jagunemine erinevate osapoolte vahel. Jagatud vanemluse idee on hoida vanemlust kujutavad ringid nii ühendatud

kui võimalik, sest tulevikuväljavaatena on oluline võimaldada lapse bioloogilisel perel edu saavutada kõigis kolmes rollis. See eeldab aga väga tihedat koostööd kolme osapoole vahel.

1.2. Jagatud vanemlus Eesti asendushoolduse kontekstis

Eestis paigutatakse sotsiaalhoolekande seaduse (2015) järgi asendushooldusele laps, kes on perest eraldatud; kelle vanemate hooldusõigus on piiratud või puudub see üldse; kelle vanemad on surnud, tagaotsitavad või teadmata kadunud; kelle vanemale on määratud eestkostja; kelle vanem kannab eelvangistust või vangistust; kes on saatjata alaealine, aga ka alaealisel inimkaubanduse ohvril ning seksuaalselt väärkoheldud alaealisel.

Pärast perest eraldamist saab sotsiaalhoolekande seadusest (2015) tulenevalt Eestis lapse juriidiliseks vanemaks lapse elukohajärgne kohalik omavalitsus, kes vastutab perest eraldatud lapse edasise elukoha, hooldamise ja kasvatamise korraldamise eest. Perekonnaseadusest (2009) tulenevalt kuulub kohalikule omavalitsusele lapse juriidilise vanemana lapse isiku- ja varahooldusõigus, perekonnas hooldajale ja asenduskodule aga otsustamisõigus lapse tavahooldamise asjades. Seega lapse seadusliku esindajana teeb kohalik omavalitsus otsuseid lapse arengut püsivalt mõjutavates asjades, lapse tegelik hooldaja võib aga otsustada neid küsimusi, mis esinevad igapäevaselt ega mõjuta lapse arengut püsivalt. Maavalitsuste ülesanne on asenduskoduteenus osutamiseks tegevusloa andmine, teenuse rahastamine ja järelevalve.

Tulenevalt ÜRO laste asendushoolduse juhistest (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2014b) ning Rohelisest raamatust (2014) on kõigi asendushooldust puudutavate otsuste langetamisel, sealhulgas asendushoolduse vormi valimisel kohustuslik lähtuda iga eraldatud lapse individuaalsetest huvidest ja vajadustest. Õige otsuse langetamine on Rohelise raamatu kohaselt oluline ka seetõttu, et kuigi eelduslikult peaks perest eraldamine ja asendushooldusele paigutamine olema ajutine lahendus, siis praktika näitab, et tegu on enamasti lapse jaoks lõpliku lahendusega.

Asendushoolduse vormideks Eestis on asenduskoduteenus, perekonnas hooldamine, eeskoste (perekonnas) ja lapsendamine. Perepõhiseks asendushoolduseks peetakse kolme viimast asendushoolduse vormi. Asenduskodu teenus on Rohelise raamatu (2014) järgi asutusepõhine asendushooldus. Kui asenduskoduteenus ja perekonnas hooldamise teenuse õiguslikuks

aluseks on sotsiaalhoolekandeseadus (2015), siis eestkostet (perekonnas) ja lapsendamist sätestab perekonnaseadus (2009).

Pannes Fahlbergi'i (2009) jagatud vanemluse kontseptsiooni Eesti seadusandluse konteksti, saab perekonnas eestkostet teostavaid vanemaid ning lapsendajaid käsitleda kui kasvatavat vanemat ja juriidilist vanemat koos ehk need kaks vanemluse rolli kattuvad. Nimetatud hooldusvormide korral on tegu pikaajalise paigutusega, seega võib eeldada, et tegu on mõlemal juhul ka psühholoogilise vanemaga.

Perekonnas hooldamise ja asenduskodu peres kasvamise puhul on tegu jagatud vanemlusega, kus kasvatavad vanemad on perekonnas hooldajad ja perevanemad või kasvatajad, juriidilise vanema rolli täidab aga kohalik omavalitsus. Ka siin võib pikaajase paigutuse korral tekkida lapse ja hooldaja vahel psühholoogiline vanemlus. Uurimuste (Osila jt 2016; Bronstein 2002) kohaselt kohalik omavalitsus reeglina siin psühholoogilise vanema rolli ei täida, kuivõrd lapse kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja on lapse perest eraldaja ja külastab last harva. Perest eraldamine ning harvad kohtumised ei aita kaasa lapse ja sotsiaaltöötaja vaheliste usalduslike suhete loomisele.

1.3. Asendushooldusele paigutamise mõju lastele

Lapse bioloogilistel vanematel on lapse elus väga oluline roll. Tulenevalt ÜRO Laste õiguste konventsioonist (1991) on igal lapsel õigus identiteedile ehk õigus saada teavet oma päritolu kohta. Sindi ja Strömpl (2016) väidavad, et õigus identiteedile on otseselt seotud lapse võimega kasvada eneseteadlikuks täiskasvanuks. Samal seisukohal oli ka õiguskantsler (2013), kes leidis, et lapsele on vanemad olulised ning vanematega suhte säilitamisel on oluline roll lapse arengus, identiteedi kujunemisel ning enda käekäiku puudutavate otsuste mõistmisel ja nende aktsepteerimisel.

Oma päritoluperest teadlik olemine on asendushooldusel olevatele lastele oluline ka psühholoogilises plaanis. Selleks, et lapsel oleks tulevikus võimalik teha ise valik, kas ta soovib oma bioloogilise perega suhelda või mitte, peab tal olema teave ning võimalus oma suhetes bioloogilise perega selgusele jõuda (Pösö 2016 viidatud Sindi ja Strömpl 2016 kaudu).

Vinterhed (1985 viidatud Osila 2016 kaudu) toob välja, et vaatamata võimalikule keerulisele minevikule on asendushooldusel viibivad või sealt lahkunud lapsed tihtipeale lojaalsed oma bioloogilistele vanematele ja otsivad nendega kontakti. Perest eraldamisega kaotab laps kontakti osaga iseendast. Lapse eraldamine bioloogilisest vanemast võib olla üheks põhjuseks ebakindla ning probleemse käitumisega noore kujunemisel (Vinterhed 1985 viidatud Osila 2016 kaudu).

Mitmed uurimused ja analüüsid nii Eestis (Osila jt 2016, Asendushoolduse analüüs 2013, Turk 2011) kui välismaal (Jones 2011) on näidanud, et asendushoolduselt ellu suundunud noortel on elus suuremad toimetulekuraskused võrreldes noortega, kes on üles kasvanud päritoluperes. Osila jt (2016) toovad oma uurimuses välja, et halvema toimetulekuga seotud riskitegurid on omavahel seotud. Lisaks traumale suhete katkemisest bioloogilise vanemaga on toimetulekuraskuste üheks oluliseks põhjuseks puudulikud sotsiaalsed ning igapäevaelu oskused (Hiles jt 2013; Jones 2011). Charles ja Nelson (2000) leiavad, et suhete hoidmise oskus ja praktilised eluks vajalikud oskused omandatakse suures osas lapsepõlves ning nende oskuste arendamisel mängivad olulist rolli pere ja peres valitsevad lähedussuhted. Hea ja lähedane suhe noore ja tema eest hoolt kandnud täiskasvanuga on oluline võimalus, mis toetab noort iseseisvumisel ja mille läbi täiskasvanu saab noorele pakkuda sotsiaalset tuge ja olla noore tugivõrgustikuks. Sotsiaalne toetus Hilesi jt (2013) järgi on mitmedimensiooniline nähtus, mis koosneb emotsionaalsest toetusest (armastus, empaatia, hoolimine), instrumentaalsest toetusest (ressursid ja abi), teabe jagamisest (info ja nõuanded) ning tagasiside andmisest. Sotsiaalne toetus abistab noort elus ette tulevate probleemide lahendamisel, toetus ja usaldusväärsetest inimestest koosnev tugivõrgustik soodustavad ühiskonnas kohanemist ja identiteedi kujunemist. Noore tugivõrgustikku võivad Osila jt (2016) järgi kuuluda kasuvanemad, kasvatajad, bioloogilised sugulased, õed, vennad elukaaslased, sõbrad. Oluline on siinjuures, see, et need on inimesed, keda noor saab usaldada (Osila jt 2016).

Tugivõrgustiku olemasolu vajalikkuse ning lähisuhete tähtsuse lapsevanemaks olemise juures toob välja Kruuts (2016) oma magistritöös, kus ta käsitleb asenduskodus kasvanud emade kasvatusstiile ja hakkamasaamist lapsevanema rollis. Laste kasvatamisel oli enam emotsionaalseid raskusi nendel emadel, kes tunnistasid, et neil on toetavaid suhteid elus vähe, selgus sellest uurimusest. Kruuts (2016) väidab, et toetav lähivõrgustik ja suhted on olulised märksõnad iseseisvas elus paremaks toimetulemiseks.

Suhete puhul, kus sotsiaaltöötaja näeb lapsi ainult külastuse ajal asendushooldust pakkuvasse peresse, lapse ja sotsiaaltöötaja vahel head ja usalduslikku suhet ei teki, leiab Bronstein (2002) ning sotsiaaltöötaja küsimused lapsele tunduvad pealetükkivad ja ebasiirad. Samuti selgus nimetatud uurimusest, et sotsiaaltöötajate vahetumine ei aita kaasa hea ja usaldusliku suhte loomisele.

Samas võrreldes Osila jt 2016. aasta uuringu tulemusi Turki jt 2011. aastal läbi viidud uuringu tulemustega, kus analüüsiti asenduskodudes kasvanud noorte valmisolekut iseseisvaks eluks, on noorte suhted kohaliku omavalitsuse sotsiaal- või lastekaitsetöötajaga paranenud. Noored küll tunnevad oma sotsiaaltöötajat, kuid reeglina puudub nende vahel tihe ja usaldusväärne side (Osila jt 2016).

Osila jt (2016) uurimus näitas, et alla poolte noortest peab oma suhteid bioloogilise emaga heaks või üsna heaks ja iga neljas hindab selliseks oma suhteid ka bioloogilise isaga. Samas puuduvad rohkem kui pooltel asenduskodu noortel suhted oma bioloogilise isaga ja enam kui kolmandikul noortel puuduvad ka suhted oma emaga. Suhete puudumine võib olla mõningal juhul tingitud ka sellest, et nende noorte vanemad on juba surnud (Osila jt 2016). Suhete puudumine või mitte väga head suhted bioloogiliste vanematega on küll mõneti ootuspärased, kuid samas võib see olla üks noorte edukat iseseisvumist takistav tegur.

1.4. Jagatud vanemluse põhimõtted ja väljakutsed igapäevaelus

Lapse enesehinnangu alustalaks ja selle komponentideks on kiindumus, turvalisus ja usaldus. Lastel, kes on perest eraldatud ja kes on suunatud asendushooldusteenusele, on probleeme nii kiindumuse kui ka täiskasvanute usaldamisega (Salum 2014; Hiles jt 2013; Osila jt 2016). Jagatud vanemluse eesmärk on kindlustada, et lapse vajadus hoolitsuse ja turvatunde järele oleks tagatud, seetõttu on asendushooldust pakkuva pere esmaseks ülesandeks luua usalduslik suhe lapsega (Fahlberg 2009).

Jagatud vanemluse (Fahlberg 2009) kontekstis on väga oluline lapse huvides säilitada tihedad kontaktid lapse bioloogiliste vanemate ja asendushoolduse pakkuja ehk kasvatava vanema vahel.

Regulaarne suhtlus lapse ja bioloogilise vanema vahel aitab säilitada või uuesti üles ehitada lapse ja bioloogilise vanema vahelist suhet. Jagatud vanemluse puhul on Russell ja McMahon

(2005) sõnul lapsel suurepärane võimalus luua ja säilitada kõiki suhteid, mis on tema heaolu tagamiseks olulised.

Perekonnaseadusest (2009) tuleneb, et last peavad kasvatama tema bioloogilised vanemad ning kohalik omavalitsus on tulenevalt kohaliku omavalitsuse korralduse seadusest (1993) kohustatud toetama perest eraldatud last ning tema bioloogilist peret eesmärgiga, et laps saaks tagasi pöörduda oma bioloogiliste vanemate juurde. Rohelise raamatu (2014) järgi jäävad perest eraldatud lapsed asendushooldusele reeglina kuni iseseisvasse ellu astumiseni. Bioloogilisse perre jõuab tagasi vaid 2% lastest ja noortest (Osila jt 2016).

Jagatud vanemluse kontseptsiooni (Fahlberg 2009, Russell ja McMahon 2005; North Carolina Division of Social Services 2008) järgi on partnerlus jagatud vanemluses on pikk protsess, mis nõuab aega usalduslike suhete saavutamiseks bioloogiliste vanemate ja asendushooldust pakkuvate vanemate vahel. Närvilisust ja pingeseisundit, mis tekib lapse perest eraldamisel ja asendushooldusele paigutamisel, saavad bioloogilised vanemad ja kasvatavad vanemad vähendada läbi kommunikatsiooni ja suhtlemise. Kommunikatsioon hoiab ära mitmed igapäevaprobleemidest tulenevad vääritimõistmised. Kui bioloogilised vanemad tunnevad kasvatavate vanemate toetust, siis võivad bioloogilised vanemad omakorda toetada kasuvanemaid kui kasuvanemad näiteks noomivad last ebasobiva käitumise eest (Russell ja McMahon 2005, North Carolina... 2008).

Jagatud vanemluse korral on Russelli ja McMahoni (2005) järgi on määravaks teguriks osapoolte valmisolek teha koostööd. Valmistudes kasvatavate vanemate, bioloogiliste vanemate ja sotsiaaltöötaja esimeseks ühiseks kohtumiseks on väga oluline, et kõik osapooled mõistaksid, mis on kohtumise eesmärk (Russell ja McMahon 2005). Reeglina esimeste jagatud vanemluse kohtumiste eesmärgiks planeerida tulevikku, näiteks millal ja missugustel tingimustel saab bioloogiline vanem tulevikus lapsega kohtuda. (Salum 2014).

Lapse uude elukohta paigutamise (Salum 2014) käsiraamatu järgi saab esimesel kohtumisel näiteks leppida kokku, kas ja kelle juuresolek on kohtumiste ajal vajalik, kus kohtumised hakkavad toimuma, kui pikalt ning kui sageli need toimuda võiksid. Kokku saab leppida ka korraldusliku külje, näiteks kes tagab transpordi ja kuidas teatatakse, kui kohtumine ei saa mingil põhjusel toimuda. Kogu vastutuse jätmine kasupere kanda võib tekitada perele lisapingeid (Salum 2014).

Last bioloogiliste vanemaga kohtumisteks ette valmistav kasvatav vanem peaks andma lapsele informatsiooni selle kohta kellega, kus, millal, kui pikalt ta kohtub ja mis peale kohtumist toimub (Salum 2014). Samuti on tähtis, et kohtumispaik oleks lapse jaoks turvaline, kasuvanem koos sotsiaaltöötajaga peab läbi mõtlema võimalikud ohud, kui kohtumine toimub vanavanemate või vanemate juures (Salum 2014).

Kohtumistel, kus osalevad nii kasvatavad vanemad kui bioloogilised vanemad, peaks Russell ja McMahon (2005) sõnul lähtuma põhimõtetest, et kõik osapooled on üksteise vastu lugupidavad ja kuulavad üksteist. Oluline on kasvataval vanemal ja sotsiaaltöötajal mõista, et kõikidel inimestel on omad tugevused ning kedagi ei tohi nende vigade pärast hukka mõista. Samuti ei tohi kritiseerida bioloogiliste vanemate poolt minevikus tehtud lapse kasvatamist puudutavaid otsuseid (Russell ja McMahon 2005).

Jagatud vanemluse olulisteks osalisteks on ka lapse lähedased sugulased. Vanavanematel võib olla olulist informatsiooni lapse eest hoolitsemise kohta (North Carolina... 2008). Selleks, et otsustada, kas kaasata sugulasi jagatud vanemluse kohtumistele, tuleb sotsiaaltöötajal lähtuda sellest, milline on sugulase ja lapse vaheline suhe ja kas see on kasulik bioloogilise vanema ja kasvatava vanema vahelise partnerluse arengule (North Carolina... 2008).

Kasvatavad vanemad peaksid jagatud vanemluse põhimõtete (Russell ja McMahon 2005) järgi jagama bioloogilistele vanematele infot lapse käekäigu ja igapäevaste tegemiste kohta. Selline infovahetus aitab lapse bioloogilistel vanematel olla kursis lapse edusammude ja lapse ees seisvate väljakutsetega. Sotsiaaltöötaja rolli näevad Russell ja McMahon (2005) bioloogilise vanema ja kasuvanema vahelise avatud suhtluse julgustajana, samuti peaks sotsiaaltöötaja abistama kasuvanemaid ja bioloogilisi vanemaid omavaheliste konfliktide lahendamisel.

Väljakutsena jagatud vanemluse juures võib Goldstein jt (1996) sõnul käsitleda olukorda, kus lapse bioloogilised vanemad võivad kasuvanema ja lapse vahelist sidet pidada ohuks enda ja lapse vahelisele suhtele. Tihti seisab ka perest eraldatud laps dilemma ees: sideme loomine kasuperega on väga oluline, kuid samas võib uus side ohtu seada lapse suhted bioloogiliste vanematega (Goldstein jt 1996). Seega võib bioloogilise perega sideme hoidmine segada lapsel kasuvanematega sideme loomist, mis on hädavajalik lapse eest hoolitsemiseks ja talle turvalise keskkonna loomiseks. Laps võib tunda, et ta on sunnitud valima bioloogiliste vanemate ja kasvatavate vanemate vahel.

Sotsiaaltöötajad peaksid Goldstein jt (1996) arvates iga asendushooldusele paigutatava lapse puhul realistlikult hindama, kas suhet lapse ja bioloogilise vanema vahel on võimalik säilitada. Igal juhul on Goldstein jt (1996) sõnul oluline anda lapsele võimalus saada uue pere püsivaks liikmeks. Samal ajal peaks laste paigutamise tegelevad spetsialistid lähtuma sellest, et kui "ajutised" paigutused muutuvad mis iganes põhjustel pikaajalisteks peaks kaitsma pigem peresidemeid, mis arenevad kasulapse ja tema hooldaja vahel (Goldstein jt 1996).

1.5. Jagatud vanemlust puudutavad uurimused

Uurimused, mis on Suurbritannias läbi viidud kasuvanematega pärast 1989. aastat näitavad, et võrreldes varasemate uuringutega, on bioloogiliste vanemate ja kasuvanemate vaheline kontakt sagenenud (Cleaver 2000 viidatud Sinklar jt 2004 kaudu). Samas näevad kasuvanemad neid kontakte tihti tõsiste väljakutsetena (Cleaver 2000 viidatud Sinklar jt 2004 kaudu). Samuti on uurimused näidanud, et suur osa neist kontaktidest tekitavad kasuvanematele stressi (Farmer jt 2002 viidatud Sinklar jt 2014 kaudu; Triseliotis jt 2000 viidatud Sinklar jt 2014 kaudu).

Ühel neljandikul kasuvanematest oli Sinklar jt (2014) kohaselt bioloogiliste vanematega tõsiseid probleeme. Kasuvanemad tõid seoses bioloogiliste vanematega esile kaks olulist väljakutset. Esimeseks tõsiseks väljakutseks on asjaolu, et bioloogilised vanemad kipuvad kasuvanemaid ähvardama füüsilise vägivallaga. Üks kasuvanem tunnistas, et tema juurest on aja jooksul sunnitud olnud lahkuma lausa neli kasulast, põhjuseks bioloogilise vanema vägivald kasupere suhtes. Kasuvanemad leiavad, et juhul kui bioloogiline vanem on karistatud mõrva eest, ei ole hea kui vanem teab üldse kasupere aadressi. Kokkuvõttes toovad Sinklar jt (2014) välja, et bioloogilised vanemad aktiivne kaasamine võib luua situatsioone, kus kasuvanemad tunnevad ennast füüsiliselt ohustatutena.

Teiseks enam levinumaks probleemiks tõid Sinklar jt (2014) välja, on bioloogiliste vanemate ja laste vahelise suhtlemisega tagajärjena kaasnev negatiivne mõju laste käitumisele. Näiteks muutus 12-aastane poiss bioloogiliste vanematega kasuvanema teadmata kohtudes hiljem kasuvanemate ja kasuvendade ja -õdede vastu agressiivseks. Kasuvanem kirjeldas kohtumiselt naasnud last kui "katkist".

Tihti tundub kasuvanematele, et bioloogilised vanemad töötavad teadlikult kasuperele vastu. Näiteks süüdistasid kasuvanemad bioloogilisi vanemaid lastele tehtavas ajupesuses, kasuvanemate halvustamises, samuti julgustasid bioloogilised vanemad last kasupere reegleid ignoreerima. Kasuvanemad leidsid ka, et sotsiaalhoolekande osakond eelistas bioloogilisi vanemaid kasuvanematele isegi siis, kui see ei olnud lapse huvides (Sinklar jt 2014).

Linda Nutt (2006) Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriigist viis kodumaal läbi 46 süvaintervjuud kasuvanematega. Uurimus kinnitas Cleaveri (2000 viidatud Nutt 2006 kaudu) seisukohta, et koostöö laste bioloogiliste vanematega muudab bioloogilised vanemad kasuperede igapäevaelu reaalseks osaks. Kasuvanemad peavad suhtlust bioloogiliste vanematega küll koormavaks, kuid nad mõistavad, et lähtuda tuleb lapse vajadustest.

Kasuvanemad näevad ennast kõrge moraaliga ideaalsete vanematena, selgus Nutti (2006) uuringust. Bioloogilised vanemad on nende jaoks ideaalist kaugel, nende käitumist peetakse isegi amoraalseks. Kasuvanemad näevad bioloogilisi vanemaid ja laste eelnevat elu koos nendega kui suurte vajakajäämistega elu. Ennast näevad kasuvanemad bioloogiliste vanemate vastanditena, kes erinevalt sünnivanematest panevad lapse vajadused esikohale, selgus sellest uurimusest.

Juhtudel, mil kasulastega tekivad probleemid, näevad kasuvanemad lapsi reeglina asjaolude ohvritena, selgus McCarthy jt (2000 viidatud Nutt 2006 kaudu) uurimusest. Uurimusest selgus ka, et probleemide eest vastutavaks peetakse nii sotsiaalhoolekande osakonda kui bioloogilisi vanemaid, väga harva süüdistavad kasuvanemad lapsi. Sellisel juhul peavad kasuvanemad lapse bioloogilisi vanemaid lapsega kaasas käivaks koormaks.

Eestis asendushooldusel viibivate laste kogemusi suhtlemisel bioloogiliste vanemate ja lähisugulastega ning suhete olulisust on oma uurimustes erinevatest fookustest lähtuvalt käsitlenud Osila jt (2016), Turk jt (2011), Kask (2006), Siplane (2005).

Lastekaitsetöötajate arvamused võimalikust koostööst bioloogiliste vanematega jagunesid Turki (2011) uurimuse kohaselt kolmeks: bioloogilise vanemaga ei saa koostööd teha; mõningatel juhtudel on suhete taastamine ja säilitamine bioloogilise vanemaga lastele oluline ning pikemas perspektiivis positiivne; bioloogiliste vanematega ei tohiks asenduskoduteenusel olevatel lastel mitte mingil juhul side katkeda.

Bioloogiliste vanematega suhtlemine võib Turki (2011) ja Ratassepa (2004) intervjueeritud asenduskodu töötajate sõnul tuua lapse jaoks kaasa negatiivseid tagajärgi, sest bioloogilise

vanema korduvad katteta lubadused ja sellega kaasnev usalduse kuritavitamine tekitab lapses ja noores ümbritseva suhtes veelgi enam usaldamatust, mis omakorda võib kaasa tuua enesehinnangu languse ja motivatsiooni alanemise. Turki (2011) kohaselt ei soovi asenduskoduteenusel olevad lapsed ja noored sageli ise säilitada kontakti bioloogiliste vanematega. Taolistel juhtudel järgitakse lapse soove. Samas uurimuses toodi välja, et turvalisuse tagamise eesmärgil võib bioloogilise vanema ja lapse kohtumine toimuda ka kolmanda isiku juuresolekul. Samas tõid Turki (2011) intervjueeritud asenduskodu töötajad välja, et suhtlemine bioloogilise vanemaga aitab lapsel mõista bioloogilise vanema probleemi ning aru saada põhjustest, miks ta asenduskodusse on sattunud – see aitab lapsel mõista, millisest perest ta pärineb. Bioloogiliste vanemate tundmine hoiab lapses ära illusioonide tekkimise selles osas, millist „ideaalset“ elu võiks ta oma bioloogiliste vanemate juures elada. Bioloogiliste vanemate mõistmine aitab lapsel ja noorel vabaneda vihast ning ängist ning võimaldab vanematele andestada (Turk 2011).

Asendushooldusel viibivate laste tagasipöördumise võimalust vanemate juurde uuris oma magistrیتöös Julle (2010). Tema uurimusest selgus, et lapse perekonnast eemaldamine oli lapsevanematele emotsionaalselt keeruline aeg ning kõik lapsevanemad, peale ühe soovisid lapse tulevikus koju tagasi võtta. Samuti tõi Julle (2010) välja, et lapsevanemad näevad ennast suhtes lapsega initsiatiivi hoidjatena. Uuringus osalenud lapsevanemad pidasid tähtsaks lapsega suhtlemist ja ühist ajaveetmist. Autori järgi näitab see, et lapsevanemad on valmis oma laste eest vastutust võtma ning neil on motivatsioon lastega tegeleda ja lapsi edaspidi kasvatada. Ühe takistava tegurina lapsega suhtlemisel tõi Julle (2010) välja asendushoolduse teenuse pakkuja negatiivse suhtumise lapse bioloogilisse vanemasse mis võib Julle (2010) arvates olla tingitud sellest, et asendushoolduspered ei teadvusta, et laps on nende perre paigutatud ajutiselt, kuni lapse päris vanemad saavad nad oma perekonda tagasi võtta.

Enamik bioloogilisi vanemaid ootavad lapse bioloogilisse perre naasmist ning on säilitanud regulaarse suhte asendushooldusel oleva lapsega, leiab Kaljur (2016) oma asendushooldusel oleva lapse tagasipöördumise võimalikkust käsitlevas magistrیتöös, milles ta intervjueris perest eraldatud laste bioloogilisi vanemaid. Bioloogilised vanemad on enda hinnangul regulaarselt ühenduses asendushoolduse pakkujaga, kusjuures paljudel bioloogilistel vanematel on asendushoolduse pakkujaga suhtlemisel olnud negatiivsemad kogemused, nad on tajunud viimatinimetatu negatiivset suhtumist (Kaljur 2016). Samast magistrیتööst selgus, et suhe bioloogilise vanema ja asendushoolduse pakkuja vahel toimib hästi vaid juhul kui nad leiavad omavahel hea kontakti ja asendushoolduse pakkuja suhtub bioloogilisse vanemasse

austusega. Koostööd kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga hindasid bioloogilised vanemad halvaks (Kaljur 2016).

Kasuvanemate ja bioloogiliste vanemate vahelisi suhteid on kasuvanemate erinevate rollide raames käsitlenud Airi Ilves oma lõputöös "Hoolduspere teenuse osutajana: tema rollid vanemliku hoolitsuseta lapse kasvatajana". Ilves (2013) tõi lõputöös välja, et paljud kasuvanemad suhtusid toetavalt laste kontaktidesse nende päritolupere ja vanematega, eriti aga lahus elavate õdede ja vendadega. Samas tunnistasid kasuvanemad, et sageli kaasnevad suhtlemisega probleemid - hoolduspere halvustamine, vanemate asotsiaalne eluviis ning probleemid sõltuvusainetega. Mõned kasupered tõid uurimises välja ka asjaolu, et teatud juhtudel kardavad lapsed bioloogilisi vanemaid ja väldivad nendega kokkusaamist. Sellised kohtumised võivad põhjustada lastele stressi. Üldiselt pidasid aga kasuvanemad oluliseks lapse sooviga arvestamist ning vastavalt sellele käitumist (Ilves 2013).

Kasupere ja sotsiaaltöötaja vahelist koostööd hindasid kasuvanemad erinevalt, eelkõige sõltus see kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja pädevusest ja suhtumisest. Ilves (2013) tõi välja, et sotsiaaltöötaja kodukülastused võivad perele mõjuda häirivalt.

1.6. SOS Lasteküla Eesti Ühing asendushoolduse pakkujana

Põhikirja järgi on SOS Lasteküla Eesti Ühing on mittetulundusühing ja osa SOS Kinderdorf International ülemaailmsest liikumisest. Raamatu „Meie kõigi lapsed“ (Zimmermann, Oja, Pitsner ja Ellermaa 2015) järgi sai SOS Kinderdorf International organisatsioonina alguse Austriast, kuhu 1949. aastal rajas esimese lasteküla Teises maailmasõjas orvuks jäänud lastele German Gmneier. Täna tegutseb SOS Kinderdorf International 134 riigis ja organisatsiooni juhitakse Austrias, Innsbruckis asuvast peakorterist (SOS Lasteküla Eesti Ühing 1994).

Põhikirja järgi on SOS Lasteküla Eesti Ühingu näol on tegemist mittetulundusliku asendushooldust pakkuva ühinguga, mille eelarve põhineb lisaks riigi poolt eraldatud vahenditele ka eraisikute ja ettevõtete annetustel. Esimene Eesti SOS Lasteküla avati ametlikult 1995. aastal Keilas, mitteametlikult kolisid esimesed pered lastekülla 2014 jõuludeks (Zimmermann jt 2015). Täna osutab SOS Lasteküla Eesti Ühing perevanemate mudelil põhinevat asenduskodu teenust erinevates üle Eesti paiknevates lastekülades – Keilas, Põltsamaal, Narva-Jõesuus ja Juurus. Keila lasteküla ja Juuru lasteküla peremajad paiknevad

omaette kogukonnana, Põltsamaa ja Narva-Jõesuu peremajad on pigem integreeritud kogukonda ega moodusta omaette küla.

Keilas ja Tallinnas asuvad noortekodud, kus pakutakse asenduskoduteenust üle 16. aastastele SOS Lasteküladest lahkunud noortele. Selle nimel, et raskustesse sattunud perest ei peaks lapsi eraldama, töötavad Harjumaal ja Ida-Virumaal peretugevdusprogrammid, pakkudes riskiolukorras peredele erinevaid tugiteenuseid.

Asenduskoduteenust osutatakse peremajades ja mõnel juhul ka perevanemate enda kodus. Organisatsiooni siseselt kutsutakse kodus teenust pakkuvaid perevanemaid ja nende peres kasvavaid lapsi „pere oma kodus“.

Enamikes SOS peredes kasvab 5-6 last. Peredes kasvatavad lapsi perevanemad, kes elavad lastega koos kuni 21 kalendripäeva kuus, vabadel päevadel asendab perevanemat perevanema abiline. Rohelise raamatu (2014) järgi on sellisel viisil teenuse osutamise puhul tegemist perepõhise asendushooldusega, mis asendushooldusele paigutatud lapse seisukohalt ei erine sisuliselt perekonnas hooldamisest. Perevanema ametikohal töötav inimene peab vastama sotsiaalhoolekande seaduses (2015) esitatud nõuetele nii hariduse kui isikuomaduste poolest. Perevanemat nimetatakse SOS Lasteküla Eesti Ühingu organisatsioonisisestes dokumentides SOS emaks.

Lastekülas on peresid, kus laste eest hoolitsevad lisaks SOS emadele ka SOS isad. SOS isa on SOS ema elukaaslane ja on tööl vabatahtliku lepingu alusel.

Perevanemate töö sisu ja iseloomu on põhjalikult käsitletud mitmetes rahvusvahelistes organisatsioonisisestes dokumentides: „SOS Lasteküla töö korraldamise käsiraamat“ (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011c), „SOS ema käsiraamat“ (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011b), „SOS ema kompetentsid“ (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011a) ja „Standard 10. SOS perevanem“ (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2013b). Nimetatud SOS-i käsiraamatutest lähtuvalt on perevanem professionaalne vanemliku hoolitsuseta jäänud laste pikaajaline hooldaja, kes suudab toetada lapsi nende igapäevases arengus. Perevanemate professionaalne tegevus on keskendunud kahele põhivaldkonnale: esiteks, lapse arengut toetavate suhete loomisele kõigi nendega, kes on lapse arenguprotsessidega seotud, ja teiseks, lapse õppimisprotsesse toetava keskkonna loomisele (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011b).

Iga lasteküla perevanemate tugimeeskonna moodustavad külajuhataja ja sotsiaaltöötajad (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011c). Vajadusel kaasatakse tugimeeskonda erinevaid spetsialiste ja külastatakse kompetentsikeskusi.

Perevanema peamised tööülesanded ja vastutusalad jagunevad SOS ema käsiraamatu (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011b) ja SOS ema kompetentsimudeli (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011a) järgi nelja valdkonna vahel: 1. pere arendamine, kus tuuakse ära, et lapse huvidest lähtuvalt hoiab ja tugevdab perevanem ka lapse suhet bioloogiliste sugulastega; 2. lapse arendamine, kus lapse arendamise mõistes on perevanema ülesandeks kindlustada lapse emotsionaalne areng läbi lapse enesehinnangu tõstmise, individuaalse tähelepanu, positiivse tagasiside ja emotsionaalse läheduse pakkumise; 3. koostöö organisatsiooniga, mis väljendub organisatsiooni väärtuste, visiooni ja missiooni tundmises ja sellega samastumises; 4. enesearendamine, kus rõhutatakse, et perevanem peab enda vaimse ja füüsilise tervise eest samuti hoolt kandma.

„SOS ema käsiraamatus“ (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011b) ja „SOS Lasteküla töö korraldamise käsiraamatus“ (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011c) on välja toodud, et perevanem austab lapse bioloogilist peret ning mõistab bioloogilise pere tähtsust lapse arengus. Perevanem peab võimalusel looma, hoidma ja tugevdama lapse suhet lapse bioloogilise perega ning alati arvestama võimalusega, et laps võib naasta oma bioloogilise pere juurde (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011b; SOS Lasteküla Eesti Ühing 2011c).

Uue lapse vastuvõtuks on SOS Lasteküla Eesti Ühingul välja töötatud „Laste vastuvõtmise kord SOS Lastekülla“ (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2013a), kus on sätestatud lapse vastuvõtmisel läbiviidavad protseduurid. Ühe osana protseduurist täidetakse koostöös last esindava kohaliku omavalitsusega lapse andmete kaart, kus kaardistatakse lapse tugivõrgustik, sealhulgas andmed lapse bioloogiliste lähisugulaste kohta. Samuti kajastuvad andmed lapse bioloogiliste lähisugulaste kohta ka SOS Lastekülale edastaval kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajate poolt koostatud juhtumiplaanis. Lisaks lapse juhtumiplaanile edastab kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja asenduskodule sotsiaalhoolekande seaduse (2015) alusel kehtestatud ministri määruses sätestatud lapse olulised dokumendid (originaali või ärakirja): lapse isikut tõendava dokumendi; dokumendi, mille alusel on laps asendushooldusele määratud; lapse sündi tõendava dokumendi; puude raskusastet tuvastava dokumendi ja puude määramisega kaasneva rehabilitatsiooniplaani ja; lapse tervist puudutavad olemasolevad

dokumendid. Last puudutavatest dokumentidest moodustatakse toimik, millega tutvub ka perevanem, kelle perre laps elama asub.

Kaks korda aastas täidetakse lapse osalusel, perevanema juhtimisel ja koostöös sotsiaaltöötajaga lapse arengut puudutav hindamisvorm (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2014a). Täidetud hindamisvorm annab ülevaate lapse arengust ning aitab koguda infot arengu toetamise tegevuskava koostamiseks. Hindamisvormi täites analüüsitakse lapse suhet ja kontakti lapse bioloogiliste vanematega (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2014a).

Põhimõtted perevanema koostöö korraldamiseks lapse bioloogiliste vanematega on kajastatud üldsõnaliselt erinevates SOS Lasteküla käsiraamatutes ja organisatsioonisisestes dokumentides. Kuidas koostöö tegelikult õnnestub, sellest on teadmised puudulikud.

1.7. Probleemipüstitus

Sattudes asenduskoduteenusele, jääb laps ilma õigusest kasvada üles päritoluperes. Tuginedes lapse- ja perepõhisele lähenemisele ja kohaliku omavalitsuse korralduse seadusele (2014), peab lapse bioloogilise pere kohalik omavalitsus osutama abi perekonnale, kellelt laps on ära võetud, eesmärgiga parandada lapsevanemate toimetulekut niivõrd, et laps saaks taas kasvada koos bioloogiliste vanematega. Rohelise raamatu (2014) järgi on selline asjade käik väga harv ja laps kasvab reeglina üles asendushooldusteenusel.

Nii kujuneb välja jagatud vanemlus (Fahlberg 2009), kus lapse eest kannab hoolt igapäevaselt asendushoolduse pakkuja, kes on kasvatava vanema rollis, juriidiliseks vanemaks on kohalik omavalitsus, kellele kuulub lapse vara- ja isikuhooldusõigus ning bioloogilised vanemad, kes jäävad lapse bioloogilisteks vanemateks ning kellele jääb õigus lapsega suhelda ja teda asendushooldusel külastada.

Paljud uurimused (Charles ja Nelson 2000; Hiles jt 2013, Osila jt 2016) kinnitavad, et edukamalt saavad iseseisvas elus hakkama need asendushooldusel elanud noored, kellel on vähemalt üks inimene, keda nad saavad usaldada ja keda ümbritseb toetav tugivõrgustik, kuhu võivad kuuluda bioloogilised sugulased, kasuvanemad, elukaaslased ja sõbrad.

Asendushooldusel viibivad lapsed on Vinterhedi (1985 viidatud Osila jt 2016 kaudu) sõnul lojaalsed oma bioloogiliste vanematele ning soovivad hoida nendega kontakti. Kontakti

hoidmine on (Osila jt 2016) järgi oluline lapse identiteedi ja minapildi kujunemisel. Sageli aitavad need suhted oma vanemaid mõista ja neile andestada (Osila jt 2016).

SOS Lasteküla Eesti Ühing pakub perepõhist asendushooldusteenust, kus laps kasvab koos pereemaga ööpäevaringselt koos kas peremajas või perevanema kodus. Rohelise raamatu (2014) järgi ei erine selline asenduskoduteenuse korraldus lapse seisukohalt vaadates sisuliselt perekonnas hooldamisest.

Tihe koostöö lapse bioloogilise vanema, lapse kasuvanema ja kohaliku omavalitsuse vahel aitab kaasa lapse identiteedi arenemisele ja tugivõrgustiku säilimisele. Minu huviks on uurida koostööd soodustavaid ja takistavaid tegureid, et külajuhatajana aidata kaasa koostöö edukale korraldamisele.

Minu uurimuse eesmärk on kirjeldada SOS perevanemate käsitusi koostööst laste lähisugulastega. Selleks püstitasin järgmised uurimisküsimused:

- 1) Mida räägivad SOS perevanemad laste bioloogilistest vanematest?
- 2) Mida räägivad SOS perevanemad koostööst laste bioloogiliste vanematega?
- 3) Mida räägivad SOS perevanemad raskustest koostöös laste bioloogiliste vanematega?

2. METOODIKA

2.1. Uurimismeetod

Lähtudes uurimustöö eesmärgist ja uurimisküsimustest, kasutan töö läbiviimiseks kvalitatiivset uurimismeetodit.

Kvalitatiivse uurimuse lähtekohaks on tegeliku elu kirjeldamine (Hirsijärvi, Remes ja Sajavaara 2007). Läbi kvalitatiivse meetodi saab vaadelda sotsiaalse elu aspekte, mis ei allu kvantitatiivsetele mõõtmistele (Jupp 2006). Kvalitatiivsed uuringud on suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele ning viiakse läbi uuritavate loomulikus keskkonnas (Laherand 2008). Kvalitatiivses uurimuses ei püüta tulemusi üldistada, vaid toetutakse põhimõttele, et üksikus kordub üldine - uurides piisavalt täpselt üksikjuhtumit, saab välja tuua nähtuse olulised jooned (Hirsijärvi jt 2007).

Kvalitatiivse uurimismeetodi juures tuleb tähelepanu pöörata uurija mõjule andmete kogumisel ja analüüsimisel. Intervjuu käigus toimuv isiklik kontakt uurimuses osalejatega on üheaegselt nii info kogumine kui isiklik suhtlus. Seetõttu peab uurija (Creswell 2003 viidatud Laherand 2008) uurimust läbi viies oma rolli regulaarselt reflekteerima.

2.2. Andmete kogumine

Magistritöö analüüsi jaoks vajalikud andmed kogusin poolstruktureeritud intervjuude teel. Poolstruktureeritud intervjuu on struktureeritud intervjuu ja avatud intervjuu vahevorm.

Struktureeritud intervjuuna näevad Hirsijärvi jt (2007) täpselt reguleeritud küsimuste järjekorda ja avatud intervjuuna täiesti vabalt kulgevat intervjuud, juhinduvana vaid teatud teemast või valdkonnast. Samad autorid toovad välja, et poolstruktureeritud intervjuu puhul on intervjuu alateemad teada, ent küsimused pole eelnevalt täpselt sõnastatud ega järjestatud. Seetõttu võimaldab poolstruktureeritud intervjuu uurijal olla paindlik, tulla tagasi mõne eelneva küsimuse juurde või esitada täpsustavaid küsimusi (Lepik jt 2014).

Tulenevalt uurimuse eesmärgist ja uurimisküsimustest koostas poolstruktureeritud intervjuu kava, mille esimene osa keskendus perevanemate teadmistele laste bioloogilistest vanematest,

teine osa kogemustele laste bioloogiliste vanematega suhtlemisel, kolmas osa lapse ja bioloogilise vanema vahelise suhtlemise mõju mõtestamisele.

2.3. Uurimuses osalejad ja uurimuse käik

Töötades ise Narva-Jõesuu SOS Lastekülas külajuhatajana, ei tekkinud mul raskusi uurimuses osalejate leidmisega.

Uurimuses osalejate valikul lähtusin kriteeriumist, et uurimuses osaleksid erineva perevanemaks olemise staažiga SOS emad erinevatest küladest.

Minu poolt välja valitud perevanemate nõusoleku saamiseks pöördusin kõigepealt lasteküladest külajuhatajate poole, kes edastasid minu palve perevanematele. Lasteküladest juhatajaid olin eelnevalt informeerinud e-kirja teel uurimuse teemast ja võimalikest intervjuu käigus esitatavatest küsimustest. Ükski perevanematest intervjuu andmisest ei keeldunud.

Pärast seda, kui külajuhatajad olid mulle edastanud perevanema poolse nõusoleku uurimuses osaleda, kontakteerusin ise perevanematega ja leppisime kokku nii minule kui perevanemale sobiva kohtumise aja ja koha. Intervjuud viisin läbi ajavahemikul märts-aprill 2016.

Intervjueerisin kokku kuut perevanemat. Toimus neli individuaalintervjuud ja üks gruppintervjuu. Algselt olin planeerinud kuus individuaalintervjuud, kuid kuna pereema, kellega olin planeerinud läbi viia individuaalintervjuu, oli intervjuu ajaks külla kutsunud teise pereema, kellega pidime intervjuu läbi viima hiljem, siis viisin samas peremajas läbi gruppintervjuu kahe valimisse kuulunud perevanemaga. Kõik intervjuud toimusid silmast-silma intervjuudena.

Konfidentsiaalsuse huvides andsin uurimuses osalenud perevanematele varjunimed. Uurimuses osalenud Marelle oli lastekülas SOS emaks olnud intervjuude tegemise ajal 22 aastat, Marelle 21 aastat, Paula 10 aastat, Anne 11 aastat, Inge 10 aastat ja Jane 6 aastat.

Intervjuude läbiviimise kohaks olid peremajad pereemade tööloleku päevadel. Intervjuud toimusid hommikupoolisel ajal, kui lapsed olid koolis ja lasteaias. Tulenevalt teema tundlikusest laste jaoks, oli selline kohtumiste planeerimine oluline. Ühes peremajas viibis intervjuu ajal meie lähedal ka perevanema abiline ehi SOS tädi, kuid meie vestlusesse ta ei

sekkunud. Teiste intervjuude toimumise ajal olime intervjueritavaga kahekesi, välja arvatud grüpiintervjuu kahe pereemaga.

Intervjuu ajal lasin perevanematel vabalt rääkida ja ei hoidnud koostatud intervjuukavast jäigalt kinni. Mitmeid kordi juhtus, et perevanem läks vastust andmata üle, tema jaoks võib-olla huvitavamale teemale ja seetõttu pidin ma oma küsimust veelkord kordama. Samuti tuli mõne teema all küsida täpsustavaid küsimusi. Grupiintervjuu ajal kippus vastama pikema töökogemusega ja soravama jutuga perevanem ning mul tuli korduvalt tagasi minna korra juba käsitletud küsimuse juurde, et ka teine perevanem saaks oma kogemust jagada.

Intervjuude kestvus varieerus 66 minutist kuni 117 minutini. Kõige pikemalt kestis grupiintervjuu, mille viisin läbi kahe perevanemaga.

2.4. Andmete kodeerimine ja analüüs

Intervjuudest saadud andmete analüüsiks kasutasin kvalitatiivse sisuanalüüsi ühte liiki, temaatilist analüüsi. Teemaatilise analüüsi eesmärgiks on leida üles andmetes peituvad tähendused ja arusaamad (Flick 2011 viidatud Kalmus jt 2015 kaudu).

Ezzy (2002) sõnul on temaatiline analüüs induktiivse analüüsi meetod, milles teemad liigitatakse kategooriatesse, mitte ei määrata eelnevalt enne andmete kodeerimist. Kuigi temaatilise analüüsi puhul sõnastatakse Kalmus jt (2015) järgi andmete kogumisel uurimuse eesmärk ja uurimisküsimused, pööratakse andmeid analüüsides lisaks uurija sõnastatud teemadele tähelepanu ka sellele, mis on uurimuses osalejate jaoks oluline.

Andmete analüüsimiseks transkribeerisin diktofoniga salvestatud intervjuud täies mahus. Sellele järgnes korduv intervjuude kuulamine ja lugemine, et aru saada, millest intervjueritavad räägivad. Samal ajal püüdsin leida korduvate teemade gruppe.

Andmete analüüsis kasutasin avatud kodeerimist, mille tulemusena sain kümneid koode. Seejärel moodustasid sarnastest koodidest kategooriad ja alamkategooriad, millest kujunesid uurimuse kesksed teemad.

Intervjuude tulemuste ja arutelu esitamisel käsitlen intervjuude käigus esile tulnud olulisemaid teemasid ja alateemasid, sidudes arutelu teooria osas käsitletuga. Tulemuste esitamisel on kasutatud illustreerivaid otsesitaate, mis on esitatud *kursiivis*.

2.5. Eneserefleksioon

Uurimuses osalenud perevanemad oli väga hea meelega nõus oma kogemusi jagama. Vastuvõtt peremajades oli sõbralik ja soe. Intervjuud alustades palusin luba diktofon sisse lülitada, seda lubati lahkelt. Küsisin ka kõigilt, et kas diktofon võib osutada segavaks asjaoluks. Ükski perevanematest seda ei tunnistanud. Samas oli mitme intervjuueeritava puhul aru saada, et diktofon häiris vestlust. Pärast diktofoni välja lülitamist, muutus minu ja perevanemate vaheline vestlus kohe vabamaks ja perevanemad täiendasid oma mõtteid, mida nad diktofoni võib-olla ei sõendanud rääkida. Paari pereemaga intervjuud tehes oli valusaid teemasid käsitledes vaja intervjuu vahepeal katkestada ja lasta perevanemal ennast koguda.

Uurimust läbi viies püüdsin teha vahet oma kahel rollil – külajuhataja ja uurija. Pereemasid intervjuuerides olin nende jaoks siiski toppeltrollis. Olin intervjuuerija ja samas olin pereemade jaoks ka külajuhataja, mitte küll nende otsene ülemus, aga siiski nende ülemuste kolleeg. Seetõttu pelgasin, et perevanemad püüavad koostööd kirjeldada ja tõlgendada sellisel viisil, kuidas minu arvates õige peaks olema ning võivad teatud teemadest vaikida. Minu sellelaadne hirm ei leidnud otsest kinnitust. Intervjuusid läbi viies püüdsin olla avatud ja julgustav, arutellu püüdsin mitte sekkuda ja esitada vaid täpsustavaid küsimusi. Analüüsi läbiviimise käigus reflekteerisin oma rolli uuringus, püüdes olla teadlik oma väärtustest, eelarvamustest ja huvidest antud uurimuse juures.

3. ANALÜÜS JA ARUTELU

Uurimistulemused põhinevad SOS perevanemate intervjuudest saadud andmete analüüsil. Andmete analüüsiks kasutasin temaatilist analüüsi. Avatud kodeerimise tulemusena tekkisid järgmised kategooriad: kontakti loomine lapse bioloogilise vanemaga; perevanemate suhtumine lapse bioloogilistesse vanematesse; perevanemate ja laste bioloogiliste vanemate koostöö; kontakti nõrgenemine ja katkemine; kontakti hoidmise olulisus ja mõju; kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja roll. Analüüsi peatüki struktuur lähtub eelpooltoodud teemadest.

Uurimuses osalejate anonüümsuse tagamiseks on intervjueeritavate nimed muudetud. Analüüsi ilmestavad tsitaadid on märgitud kursiivis ja vahele jäetud lause lõike tsitaadis märkinis /.../. Minu märkused ja selgitused tsitaatide juures on märgitud [nurksulgudes].

3.1. Kontakti loomine bioloogiliste vanematega

3.1.1. Esialgne informatsioon

Intervjuudest selgus, et perevanemad saavad esialgse informatsiooni perre saabuva uue lapse ja tema bioloogiliste vanemate kohta lapse toimikust. Lapse toimikus on kajastatud kogu informatsioon, mida kohalik omavalitsus laste bioloogiliste vanemate kohta omab.

„Kui laps tuleb kõigepealt, siis ongi ju – sa saad selle.... [info]. Sotsiaaltöötaja kutsub välja ja annab sulle toimiku tutvuda. Siis sealt saab nagu algsed andmed.“ Anne

Sotsiaalhoolekande seadusest (2015) tulenevalt peab kohalik omavalitsus edastama asenduskoduteenuse pakkujale dokumendid, mis sisaldavad kogutud vajalikku informatsiooni lapse kohta. Lisaks täidab SOS'i sotsiaaltöötaja koostöös kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga SOS'i poolt välja töötatud lapse andmete ankeedi.

„Anketeeriti need asjad, mis kuidas olid – kuidas lapsed tulid... Seal oli muidugi kõik kirjas – kes on vanemad ja kui on vanavanemaid.“ Marelle

Iga lapse ja tema pere lugu on erinev. Samuti on erineva võimekusega kohalikud omavalitsused. On peresid, kellega on tehtud pikalt tööd enne kui on viimaks vastu võetud otsus laps perest eraldada. Selliste juhtumite korral omab kohalik omavalitsus lapse ja

pereliikmete kohta palju olulist informatsiooni. Samas on perevanemate sõnul ette tulnud juhtumeid, kus pere on sattunud lastekaitsetöötaja vaatevälja ootamatult ning laps on tulnud kiiresti perest eraldada. Sellisel juhul kohalik omavalitsus lapse ja tema pere kohta piisavalt informatsiooni ei oma.

3.1.2. Esimesed kohtumised

Intervjuus osalejad rääkisid, et kõik esimesed kohtumised laste bioloogiliste vanematega on olnud vaimselt pingelised nii laste vanematele kui ka perevanematele. Seda hoolimata sellest, kas kohtumine kujunes positiivseks või negatiivseks. Tõenäoliselt on laste perest eraldamine olnud hingeliselt raske protsess nii bioloogilistele vanematele, kellest laps eraldati kui ka perevanemale, kelle juurde laps elama läheb.

Positiivsed kogemused kohtumistest

Perevanem Jane tõi näitena esmasest kohtumisest ühe, mille puhul ta kirjeldas kohtumise õhkkonda kui kohmetut ja närvilist, hoolimata sellest, et nii bioloogiline isa kui ka vanaema suhtusid uutesse perevanematesse positiivselt. Eriti kohmetutena tundsid ennast lapse bioloogiline isa ning uus pereisa. Pereema rõõmustas väga asjaolu, et lapse bioloogiline vanaema tõi pereemale kingiks jaanalinnunaha imitatsioonis rahakoti.

„Muidugi isa oli selline hästi häbelik. Meil oli hästi... [SOS –isa nimi] eriti oli vot selline kohmetu olek, tead – noh, et ei tea, kuidas käituda. Ema [lapse vanaema] tuli – oli kõik kaasas mulle veel selline... see... selline jaanalinnunahast rahakott, kinkis mulle nagu veel; ja vanaema ja kõik olid väga rahul. Isa tuli koos oma emaga siia siis, nagu vaatama.“

Hoolimata sellest, et esimene kohtumine oli kohmetu, olid nii perevanemad kui lapse lähisugulased üksteise suhtes positiivselt meelestatud. Tõenäoliselt võtab positiivne suhte algus maha pinged järgnevatelt kohtumiselt ja loob hea aluse suhtlusele tulevikus.

Pereema Kaie kirjeldas väga positiivsena esimest kohtumist, kus uued lapsed saabusid lastekülla koos bioloogilise ema, vanaisa ja sotsiaaltöötajaga. Laste bioloogiline ema usaldas ise sotsiaaltöötaja juuresolekul lapse pereema hoolde. Kaie leidis, et selline olukord kergendas tunduvalt laste leppimist perevanemaga, kelle hoole all lapsed edaspidi kasvama pidid hakkama.

„Kes mul siin nagu hiljem juurde tulid, kui suuremad välja hakkasid kasvama, siis nendega oli see õnnelik juhus, et neid tuli tooma sotsiaaltöötaja, ema ja vanaisa. Niiet ema oli ise kaasas ja ema oli tollal nii mõistlik, et me seisime kõrvuti ja saime neile väikestele – noh, üks oli päris imik, aga kaks tükki kolmene ja viiene – öelda, et "te olete rikkad lapsed: teil on nüüd kaks ema".“

Seega on väga oluline tulevast kolmepoolset koostööd ehk Fahlbergi (2009) jagatud vanemluse kontseptsiooni silmas pidades, et esimene kohtumine mööduks rahulikus ja sõbralikus õhkkonnas ning lapsed ei näeks kahe tema elus väga olulise inimese vastandumist. Siin on oluline roll ka kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal, kelle korraldada esimene kohtumine reeglina on (Salum 2014; Russell ja McMahon 2005; North Carolina... 2008).

Negatiivsed kogemused kohtumistest

Enamikke kogemusi, mida perevanemad jagasid esmastest kohtumistest laste bioloogiliste vanematega, iseloomustasid perevanemad kui negatiivseid.

Pereema Inge sõnade kohaselt oli laste bioloogiline isa häälestatud nii pereema vastu kui ka selle vastu, et lapsed lähevad elama temast kaugemale lastekülla. Pereema Inge selgitas enda jaoks isa pahameelt asjaoluga, et laste isas tekitas hirmu vahemaa, mis võis muuta külastused laste juurde laste isa jaoks keeruliseks.

„Isa oli tegelikult nii minu vastu – pöörutas seal rusikat lauale, et tema oma lapsi ära ei anna sinna [linna nimi]. Ja läkski sealt nõupidamiselt siis minema, noh, niimoodi, et tegelikult...“

Pereema Marelle jagas juhtumit ajast, mil pereema käis koos kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga lapsi perest eraldamas. Kirjeldatud olukord muutus kõikidele osapooltele eluohutlikuks, kuivõrd lapse bioloogiline isa ähvardas sotsiaaltöötajat ja perevanemat jahipüssist tulistada.

„Siis ta ütles meile seal... tükk aega oli päris rahulik; siis teatas, et nüüd teil on viis minutit aega, ma tulen tagasi ja siis läheb jahipüssiga andmiseks, kui te siit läinud ei ole. Aga kuna ta oli kedagi enne juba tulistanud, siis kohalik sotsiaaltöötaja korjas meid väga ruttu kokku, /.../“

Kirjeldatud olukorra vältimiseks on tänaseks lastekülaldel välja töötatud ühtne laste vastuvõtmise kord (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2013a), mille kohaselt perevanem võtab uued lapsed vastu peremajas ning ise enam laste perest eraldamise juures ei viibi. Pereema ei pea

olema inimese rollis, kes lapse oma bioloogilise isa ja ema juurest ära viib. Bowlby kiindumusteooriale ja Fahlberg (2009) kontseptsioonile tuginedes armastab laps oma bioloogilisi vanemaid ning SOS ema viibimine eraldamise juures ei aita kaasa lapsega suhte loomisele ega tulevasele koostööle lapse bioloogiliste lähisugulastega.

Pereema Anne mäletab juhtumit, mil laste bioloogiline isa esimesel õhtul pärast laste perest eraldamist helistas lastele peremajja ning küsis perevanemat kaudselt halvustades laste esmamuljete kohta peremajas.

„Ja isa siis õhtul helistas, kui esimene päev möödas oli - ja siis ma mäletan, et ühele poistest räägib... noh, helistas talle ja räägib: "Noh, kuidas see mutt on, kuidas see vanamoor on siis seal?".“

Eeltoodud perevanemate kogemused tõendavad Julle (2010) ja Kaljuri (2016) uurimustest tulenenud järeldusi, et laste perest eraldamine on laste bioloogilistele vanematele traumeeriv kogemus, millega bioloogilistele vanematele kaasnevad masendus ja raskused emotsioonide kontrollimisel. On tõenäoline, et juhul kui lapse bioloogilise vanema traumaatilise kogemusega ei tegeleta, on väga raske lapse bioloogilistel vanematel leppida lapse asendushooldusel viibimisega ning sellega, et tema last kasvatavad temale ja lapsele võõrad inimesed. Bioloogiliste vanemate negatiivsed tunded võivad hakata segama edukat koostööd lähisugulaste ja perevanema vahel.

3.2. Perevanemate suhtumine lapse bioloogilistesse vanematesse

Nii nagu on erinevad perevanemate kogemused esimestest kohtumistes laste lähisugulastega, nii on ka uurimuses osalenud emade suhtumine lapse bioloogilistesse vanematesse erinev. Perevanemate intervjuude analüüsist ilmnas, et perevanemad nii mõistavad kui ka ei mõista lapse bioloogilisi vanemaid ja nende käitumist.

3.2.1. Perevanemad mõistavad vanemaid

Enamik intervjuueeritud perevanematest mõistavad või siis püüavad mõista laste bioloogilisi vanemaid. Näiteks püüavad nad aru saada, miks on laste bioloogilistel vanematel, nagu ka käesolevat uuringust selgus, algselt negatiivne hoiak perevanemate suhtes.

Pereema Inge sõnul võib põhjuseks olla bioloogilise vanema teadmatus tuleviku osas, kuivõrd bioloogiline vanem reeglina ei tea, kas ja kuidas ta saab oma lapsega edasi suhelda.

„Nad ei teadnud, mis edasi hakkab toimuma. Et kas nad nüüd ei näegi lapsi – järsku ilmus välja nüüd kuskilt üks uus ema. Nad ei tea, kes ta on; kas nad üldse näevad lapsi; kas nad saavad üldse enam lastega suhelda või noh, kuidas see olukord hakkab edasi minema.“

Pereema poolt kirjeldatud olukorra lahendamisel on oluline roll kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal, kes lapse perest eraldab ja asendushooldusele suunab. Pingete mahavõtmiseks saab sotsiaaltöötaja selgitada lapse bioloogilisele vanemale, miks otsustati laps perest eraldada. Kaasates lapse bioloogilise vanema ja perevanema on kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja roll korraldada edaspidist koostööd kolme jagatud vanemluse osapoole vahel.

Kuuest intervjuueeritud perevanemast viis leidsid, et loomu poolest ei ole laste bioloogilised vanemad halvad, nad hoolivad oma lastest, pigem puuduvad neil vanemaks olemiseks vajalikud teadmised ja oskused. Samuti arvavad perevanemad, et laste bioloogilised vanemad võivad olla eluraskuste poolt niivõrd räsitud, et neil lihtsalt ei jätku jõudu lapse kasvatamiseks.

„Ta ei oska, ta ei tea seda teadlikult teha. See pole antud nagu emapiimaga kaasa – võib-olla neil on samamoodi olnud; neid on hüljatud... nad ei oskagi seda hoolitseda. Või kui on see võimalus, siis see elu on niivõrd tümitanud hoopis teisele poole või kuidagi...“ Paula

Kuigi laste perest eraldamise põhjusi ei ole detailselt uuritud, leiavad Osila jt (2016), et enamikel juhtudel on laste bioloogilistel vanematel tõsised toimetulekuraskused ja sõltuvusprobleemid, samuti kesised vanemlikud oskused.

Perevanem Marelle on kasvanud viie erineva bioloogilise ema lapsi, kellest kolm bioloogilist ema olid ise kasvanud lastekodus.

„Ta ei olnud väga noor, aga tegelikult tema taust oli lastekodu taust, muide. Ja minu lastel... ma pean mõtlema, mitu ema mul üldse kokku on – üks... kaks... kolm... neli... viis ema. Viiest kolmel on endal lastekodu taust.“

Puuduvad kindlad andmed, et stigmatiseeritus ja põlvkondade kaupa lastekaitsetöö kliendiks olemine mõjutaks lapsevanemaks olemist. Samas näiteks Mairi Kruutsi (2016) magistritööst selgus, et asenduskodus kasvanud noortele on osaks saanud halvustav suhtumine, see ja eelarvamused võivad mõjutada noore arvamust endast, mistõttu silti omaks võttes kujuneb

välja enesestigma. Huvitav, et perevanem sellise seose lõi. Ilmselt tulenes see tema töökogemusest. Kruutsi (2016) uurimusest selgus, et asenduskodus kasvanud noored emad peavad tihti üksi oma laste kasvatamisega toime tulema ning neil on vähem sotsiaalseid toetavaid suhteid kui bioloogilises peres täiskasvanuikka jõudnud noortel. Hiles jt (2013) väidavad, et asenduskodus kasvanud lapsevanema sotsiaalsed- ning igapäevaelu oskused on kesisemad kui päritoluperes kasvanud noorel. Seega eksisteerib võimalus, et asendushoolduselt lahkunud noortel on keerulisem lapsevanemana edukalt toime tulla. Ning võimalik, et sellisest seaduspärasusest perevanem räägibki.

Perema Marelle avaldab tunnustust laste bioloogilisele emale, kes tõi ise lapsed lastekülla kui tundis, et ta ei tule tulenevalt paljudest probleemidest isiklikus elus enam iseseisvalt laste eest hoolitsemisega toime.

„Kukubki auku – ja ma pean teda kiitma selle eest, et tal jätkus mõistust, jätkus mõistust need lapsed siia [linna nimi] sellesse turvakodusse ära tuua sel hetkel, eks.“

Pereema ei näinud bioloogilise vanema käitumist mitte laste hülgamisena vaid oma toimetulekuraskuse ja probleemide tunnistamisena ning lastele hetkel parima lahenduse leidmisena, nende turvalisse kohta paigutamise näol. Selline perevanemapoolne suhtumine on hea alus tulevaseks koostööks lapse bioloogilise emaga.

3.2.2. Perevanem ei mõista vanemaid

Kaks perevanemat kuuest tunnistasid, et neil on lapse bioloogiliste vanemate vastu negatiivsed tunded. Perevanem Kaie tunnistas, et kuigi ta mõistab ja aktsepteerib bioloogilist vanemat kui partnerit ja teeb vanematega koostööd, on tema tunded bioloogiliste vanemate vastu siiski pigem negatiivsed ja tal on neid raske austada.

„Minu sisetunne oli muidugi hästi negatiivne. See oli minu jaoks tohutu keeruline, väga raske.“ „Vanemat on raske austada, aga teda tuleb võtta kui partnerit.“

Perevanem Jane sõnul on tal on lapse bioloogiliste vanematega väga raske leppida. Ta ei mõista, miks bioloogilised vanemad soovivad oma lapsi külastada, kui nad on pereema sõnul oma lapsed maha jätanud.

„Kuidas sa tuled neid veel siia vaatama, kui sa oled nad maha jätnud? Noh, minu jaoks oli see...”

Pereema Jane arvamus laste bioloogilistest vanematest on negatiivne. Perevanem tunnistab, et peab mõningaid neist alkohoolikuteks, teisi aga endast heal arvamusel olevateks ja pretensioonikateks.

„Aga tead, ma arvan, et need on nii isepäised vanemad – nad on ju joodikud kõik. Nad arvavad väga hästi endast. Noh, muidugi ma ei ütle, et kõik, aga... kes on ikka selline... noh, kes oma pre-tensioone esitab siin – ega see jääbki esitama ju.”

Pereema Jane tunnistab, et tema suhtumist laste bioloogilistesse vanematesse on mõjutanud laste minevikus juhtunud halvad lood, mille eest ta peab vastutavaks bioloogilisi vanemaid.

„Ma olin – mina ise – olin selle lapse pärast üks-kaks nädalat haigevoodis, kui ma selle toimiku läbi lugesin. Et ta ikkagi niimoodi... noh, mõtled, et kas me kasvatame loomi nüüd või inimesi? Noh, et... ja täpselt niimoodi, et võtan ja annan, võtan ja annan – nagu loomi või... või kassipoegi või... Noh, see ei mahtunud mulle pähe; ma ei saanud sellest aru hulga aega. Aga ma olen harjunud selle mõttega nüüd.”

Pereema ei suuda mõista vanemaid, kes tema sõnade järgi kohtlevad oma lapsi kui loomi - võttes ja andes- tahan, sünnitan lapse, tahan annan ära. Jane küll tunnistab, et on suutnud harjuda mõttega, et laste bioloogilised vanemad on oma lapsi väärkohelnud, aga samas tõenäoliselt ei suuda ta sellega lõplikult leppida.

Lastekaitsetöötajate baasilised eeldused bioloogilistele vanematele on laste armastamine ja nende eest hoolitsemine, leidis Hein (2017) oma uurimuses. Lastekaitsetöötajad kannavad endas ühiskondlike hoiakuid ja väärtusi, mille järgi ühiskonnas ilmselt ei aktsepteerita inimesi, kes on loobunud oma laste eest hoolitsemisest. Tõenäoliselt seetõttu ei suuda Kaie ja Jane mõista, kuidas laste bioloogilised vanemad ei suuda oma lapsi piisavalt armastada ning neile hoolitsust pakkuda. Võimalik, et tundes sisemisi negatiivseid tundeid laste bioloogiliste vanemate vastu, on Kaiel ja Janel keeruline bioloogilisi vanemaid aktsepteerida ja nendega koostööd teha.

Kuigi enamus uurimuses osalenud perevanemaid mõistab ja aktsepteerib lapse bioloogilist vanemat, tuleb tulevikus siiski tunduvalt enam pöörata tähelepanu perevanemate teadlikuse

tõstmisele nende suhtumisest bioloogilistesse vanematesse, et negatiivne hoiak ei saaks takistuseks lapse ja bioloogilise vanema vaheliste suhete korraldamisel.

3.2.3. Perevanem ei halvusta laste bioloogilisi vanemaid

Kõik intervjuudes osalenud perevanemad rõhutasid, et hoolimata oma isiklikust suhtumisest laste bioloogilistesse lähisugulastesse, jälgivad nad põhimõtet, et lapse bioloogilistest lähisugulastest lapsele ega lapse kuuldes kunagi mitte mingil juhul halvustavalt rääkida ei tohi.

Pereema Paula tõi välja, et vanemate halvustamine lapse silmis ja lapse kuuldes ainult halvendaks tema enda ja lapse vahelisi suhteid. On võimalik, et siinkohal peab pereema silmas, et laps ei saa usaldada inimest, kes halvustades tema bioloogilist vanemat, õõnestab läbi selle ka lapse identiteeti.

Samuti kordas Paula mõtet, et temal ei ole õigus perevanemast halvasti rääkida ega teda hukka mõista, sest iga inimene elab oma elu nii nagu ta oskab ja suudab.

„Tähendab... ma ei saa rääkida, et su ema on selline või selline või näe, mis ta tegi või... noh... ma ei saa rääkida halvustavas toonis nendest vanematest. See on nende vanem; ma ei ole selle inimese [elu] elanud – ma ei tea, miks ta on need valikud teinud, miks ta on need asjad niimoodi teinud või miks tal on need asjad niimoodi läinud. Et... kui ma hakkan selle lapse silmis seda vanemat maha tegema, siis tegelikult ega ma sellega ei teeni ju mingeid plusspunkte, ega tõsta ennast sellega.“

Pereema Kaie rõhutas, et tegelikult on ta lastele bioloogilistele vanematele südamest tänulik, et nad lastele elu andmisega on andnud Kaiele võimaluse laste eest hoolitseda ja tema hoolealused lapsed edukatena ellu saata. Kaie tunnistab, et ta oma tänulikkust bioloogiliste vanemate vastu ka lastele väljendanud.

„ja miks mina ei saa öelda halvasti selle vanema kohta, kasvõi selle viimase ema kohta – kui ta mulle nii toredad lapsed on kinkinud... tema on ju andnud mulle selle võimaluse. Nii ma olen lastele öelnud.“ Kaie

Lapsed armastavad oma vanemaid tingimusteta. Vinterhedi (1985 viidatud Osila 2016 kaudu) kohaselt on asendushooldusel olevad lapsed sageli lojaalsed oma bioloogilistele vanematele.

Pereema Kaie sõnul võib lapse jaoks kahe olulise inimese ehk bioloogilise vanema ja perevanema armastamine tekitada lapses sisemise konflikti. Lapsele võib tunduda valena armastada kahte inimest, kes talle mõlemad omamoodi ema eest on.

„Ja tema siis nutab oma toas. Noh, "miks sa nutad?" – "ma armastan oma päris ema" – "No aga see ongi nii, et päris ema armastataksegi". Ja siis langeb mulle niimoodi ümber ja ütleb: "aga ma armastan sind ka!". Tema jaoks oli nagu see probleem, et kahte korruga ei tohiks armastada. Siis ma sain aru, et lastele on vaja anda see sõnum, et tegelikult pole see keelatud, eks. Et armastamine – see on täiesti... Ja kõik need tunded on nii normaalsed. Sa võid tunda viha, võid tunda rõõmu, võid tunda... noh, kõik on lubatud ja kõik on õige. Keegi ei saa öelda sulle, et kui sina oma emale või isale mõeldes tunned sellist tunnet, see on vale tunne – noh, ei ole sellist. Kõik on õige. Kui sina nii tunned, siis järelikult nii on.“

Tundest armastust nii oma bioloogilise ema kui pereema vastu, võib laps segadusse sattuda ning ennast mõlema vanema ees süüdi tunda, kartes, et armastades ühte vanemat, reedab ta sellega teise vanema. Tulenevalt Goldstein jt (1996) psühholoogilise vanemluse teooriast, kiindumusteooriast ja Fahlbergi (2009) jagatud vanemluse kontseptsioonist, võib laps olla kiindunud mitmesse tema jaoks olulisse inimesse. Eeltoodust järeldub, et lapse bioloogilise vanema halvusamine ainult võimendaks lapse sisemisi vastuolusid ja suure tõenäosusega tunneks laps, et ta peab oma tundeid kas bioloogilise vanema või perevanema vastu alla suruma ja peitma.

Pereema Anne leidis, et ükskõik, mida ta ka oma südames lapse bioloogilisest vanemast arvab, ei tohi ta seda lapsele välja näidata ning lapsele tuleb välja tuua hoopis bioloogilise vanema positiivsed omadused.

„Kõik on oma vigadega. Aga lapsele ei saa ma seda öelda. Ta näeb ka seda ise, ta tunnetab.... Mul võib tuline õigus olla – "laps, su ema on joodik seal, su isa on seal üldse..., noh. Aga selles mõttes, et tuleb just see positiivne üles leida – selle lapse jaoks.“

Bioloogilise vanema sildistamine perevanema poolt võib mõjuda halvasti lapse ja perevanema suhtele. Pereema sõnul teab laps oma bioloogilise vanema vigu niigi. Bioloogilistes vanemates olevate tugevuste ja positiivsete joonte väljatoomine aitab aga kaasa lapse identiteedi tugevnemisele. Sindi ja Strömpl (2016) sõnul on lapse bioloogiline vanem üks tema jaoks väga olulistest inimestest, kellega laps saab ennast samastada.

Selleks, et lapsel oleks perevanema juures hea ja turvaline kasvada, peaksid pereema Marelle arvates suhted pereema ja bioloogiliste vanemate vahel näima lastele sõbrasuhetena, kuigi pereema jaoks tähendab see eelkõige üksteise aktsepteerimist. Marelle leiab, et koostöö lapse huvides ühtse meeskonnana välistab lapse manipulatsioonid pereema või bioloogilise vanemaga.

„Aga kõige tähtsam on see, et bioloogilise vanemaga pead sa lapse jaoks olema sõber. Jah, jah. See annab kõige paremad tulemused.“

Uurimuses osalenud SOS perevanemad leiavad, et lapsele ei tohi reeglina otsesõnu bioloogilisest vanemast halvasti rääkida ega neid sildistada ning nende käitumist hukka mõista. Perevanemate sõnul ei tähenda see aga seda, et vanemate käitumise üle ei või arutleda ning nende käitumisviiside kohta oma arvamust avaldada. Seda käsitlen edaspidi (vaata alapeatükk „Kontakti hoidmise olulisus“). Üldistavalt võib öelda, et perevanemate positiivne hoiak bioloogilise vanema suhtes soodustab koostööd bioloogilise vanema ja perevanema vahel, samuti aitab koostöö raames vältida laste manipulatsioone pereema ja bioloogilise vanema suhtes.

3.2.4. Bioloogiline vanem – abivajaja või abiline ja partner

Perevanemad näevad lapse lähisugulasi nii abivajajana kui ka partnerina laste kasvatamisel.

Bioloogilise vanema abistamine

Perevanemad nägid lapse bioloogilist lähisugulast kui inimest, kes vajab elus hakkamasaamiseks abi ja tuge.

Perevanem Anne on pidanud olema mitmeid kordi perenõustaja rollis kolme lapse bioloogilise isa külastuse ajal. Laste isa kurtis oma elu üle ja palus anda nõu eraeluliste probleemide lahendamisel.

„Jah, ma olen nagu perenõustaja või umbes nii. Et miks see naine on, ja miks ta ei tule tagasi ja mis siis jälle juhtub ja ma ikka tahan, et naine tagasi tuleks ja...“

Lohutada ja julgustada laste bioloogilist ema on tulnud pereema Marellel. Seda juhul, kui lapsed on keeldunud oma bioloogilise vanemaga suhtlemisest.

„Jah, ikka pead lohutama inimest ju. Ja vahetevahel peab isegi julgustama neid pisut. Saaremaalt helistab mõnikord, ütleb: "ta ei taha ju minuga rääkida" või "ei räägi minuga".... Siis ütled talle: "no kuule! Su lapsel on ju murdeiga – sa tead, noored mehed, mida kõik teevad.“

Pereema Marelle on pidanud ka „sõnu peale lugema“ tema peres kasvanud viie lapse bioloogilisele emale, et ema ikka oma eluga edaspidi toime tuleks ja edukalt hakkama saaks.

„Aga olen talle küll öelnud, et sa pead oma elu laste pärast korda saama ja kahe viimase poisi kohta olen ka öelnud, et "vaata, et sa nüüd nendega ei ebaõnnestu! Mina olen juba nii vana inimene, et mina sinu lapsi küll enam lõputult kasvatada jõua...". Vot meil on tõesti selline suhe, et ma võin talle seda öelda ja see on täiesti okei.“

Marelle ja Anne rollid eelpoolkirjeldatud olukordades eeldavad pereema ja laste bioloogiliste vanemate vahel valitsevat head ja usalduslikku suhet. Võimalik, et ajapikku on saanud nimetatud perevanematest head ja usaldusväärsed tuttavad laste bioloogilistele vanematele ja nendevaheline suhe on midagi enam kui lihtsalt tutvus.

Nii pereema Anne kui ka pereema Marelle on olnud olukorras, kus nad on pidanud toetama laste bioloogilisi vanemaid ja vanavanemaid riiete ja toiduainetega.

„Selle vanaema ja ema juures käisin ka – seal samamoodi aitasin; viisin ka sinna kaasa neid riideid ja süüa.“ Anne

Pereema Kaie tundis suheldes kolme lapse bioloogilise emaga, et ta on lisaks lastele vanemaks olemisele ka vanem bioloogilisele vanemale, kuivõrd laste bioloogiline ema jättis talle samasuguse abitu mulje kui Kaie peres kasvavad lapsed. Kaie tundis, et tal on laste bioloogilisest emast kahju.

„Ja siis oli neli kätt! Siis ma nagu tunnetasin seda, et kolm last ja ema, aga tegelikult nagu neli lapsekest, eks. See ema nagu omamoodi... ta on küll eemal ja kaugel, aga eks sa pead teda nagu ka võtma ikkagi nagu... nagu seda.“ Kaie

Käe välja sirutamise näitas, et laste bioloogiline ema võttis kirjeldatud olukorras samasuguse lapse rolli nagu tema enda lapsedki ning pöördus abi saamiseks usaldusväärse SOS perevanema poole, keele puhul ta teadis, et see on aidanud tema lapsi.

Asendushooldusel viibivate laste asendushooldusel viibivate laste bioloogilised vanemad on reeglina toimetulekuraskustes inimesed (Osila jt 2016; Kaljur 2016). Käesolev uurimus kinnitab, et hea ja usaldusliku suhte korral ootavad laste lähisugulased abi ja tuge ka nende lapsi kasvatavatelt perevanematelt.

Vanem kui kui abiline ja partner

Rääkides laste bioloogilistest vanematest, nägid perevanemat lapse lähisugulases ka abilist ja partnerit.

Pereema Marelle sõnul saab pereema lapse bioloogilise vanemaga moodustada ühtse meeskonna ja teha tihedat koostööd.

„Mitte seda, et hakkan ütlema: "oh, su ema on mul nüüd nii hea sõbranna – helistan emale, kaeban ära". Aga seesama, et tunneb – mina ja vanem teeme koostööd.“

Koostöö on Marelle jaoks informatsiooni jagamine lapse igapäevaelu kohta ja lapse igapäevaelu korraldamist puudutavate küsimuste arutamine lapse bioloogilise vanemaga. Ka jagatud vanemluse käsiraamatutes (Russell McMahon 2005, North Carolina... 2008) on oluline rõhk lapse kohta käiva informatsiooni jagamises asendushooldust pakkuva inimese ja bioloogilise vanema vahel.

Pereema Anne palus peres kasvava kolme lapse bioloogilisel isal jääda pärast lastega kokkusaamist mõneks täiendavaks tunniks peremajja laste järgi vaatama. Anne rõõmustas väga, et ta sai laste bioloogilist isa usaldada ning pereema oli laste isale südamest tänulik.

"Ma ütlesin: "Kas sa saad mul siin neli tundi olla? Teised on ka siin; ma ütlen neile, kui midagi on. Sul on ju endal nagu lapsed ja siis kaks seda teist last.". Ja ma sain, et ma usaldas. Ma usaldas ja ütlesin: "Olen tõesti sulle väga tänulik!". Tõesti, noh, selles mõttes väga hea.“

Pereema Inge tõi välja, et laste bioloogilised lähisugulased, olles kursis laste murede ja rõõmudega, ei tee pereemale mitte kunagi etteheiteid laste kasvatamise osas ja on alati tema tegevuse suhtes väga toetavad.

„Kohe tunnen, et nad nii toetavad või pooldavad mind ise. Vahest nagu siin... noh, mõni ikka, mõnega neid probleeme... Siis nad mulle ka ütlesid, et "kui midagi teevad pahandust, anna kohe teada, ma ka kohe räägin!".“

Inge SOS-peres kasvavate laste isa ja vanaema on alati valmis pereemale laste kasvatamisel appi tulema ja kui vaja, siis laste kasvatamisse ka omalt poolt sekkuma. Ilmselt peavad laste bioloogiline isa ja vanaema ennast kaasvastutavaks laste kasvatamise eest. Nad toetavad perevanemat ja töötavad koos pereemaga ühtse meeskonnana. Laste bioloogilise ema surma korral, nagu Inge SOS peres kasvavate laste bioloogilise emaga juhtus, kaob ära „kahe ema“ rivaalitsemine ja laste isal ning vanaemal oli tõenäoliselt lihtsam laste eest hooitsevat „uut ema“ omaks võtta.

Samuti näeb Inge oma sidemeid peres kasvava viie bioloogilise õe ja venna isa ning vanaemaga niivõrd tihedatena, et need tekitavad Inges tunde nagu ta oleks tegelikult selle suguvõsa täieõiguslik liige ning laste bioloogilisele vanaemale lausa tütre eest.

„Tema räägib mulle niimoodi, nagu oleksingi mina tütar, hehehe, või noh, nagu niimoodi.“

Inge tunneb ennast vahel tütre rollis olevat ka siis, kui ta saab laste vanaemalt noomida selle eest, et ta lapsi hellitab ja vanaema bioloogilisele lapselapsele, kes juba iseseisvat elu elab, raha laenab.

“Vaata, Inge, et sa ikka ei anna kogu aeg sellele [noore nimi],” – noh, [noore nimi], on ta nimi – “et sa ei anna talle raha. Ta peab ise ka hakkama saama”. Ja korrutab kogu aeg! “Vaata, et sa mitte ei anna. Ta muidu ei õpigi; loodab aga kogu aeg nüüd ka veel sinu peale.”

Pereema Jane, kes erinevalt teistest pereemadest ei mõista bioloogiliste vanemate käitumist ja hoolimatust laste suhtes, toob välja, et ühe lapse bioloogiline ema on valinud perevanema oma usaldusisikuks ja käitub pereema suhtes nagu oleksid nad sõbrannad. Pereema ise bioloogilist ema sõbrannaks ei pea.

„Aga nüüdseks, ma ütlen, on ta mul nagu kõige parem sõbranna.“

Eelpool kirjeldatud olukord pereema Janega näitab, et hoolimata hoiakutest suudavad pereemad luua usalduslikke suhteid bioloogiliste vanematega, mis on koostöö kontekstis väga oluline teadmine.

Kahe uurimuses osalenud perevanema sõnul on bioloogilised vanemad otseselt või kaudselt väljendanud tänu oma laste kasvatamise eest. Pereema Annet rõõmustas väga kui lapse lähisugulased teda Elmari raadio vahendusel tervitasid.

„Ma naersin, et Elmari raadioski kohe niimoodi tervitavad, hehe.“

Samuti tõi Anne välja, et peres kasvava kolme lapse bioloogiline isa tunnustas teda laste kasvatamise eest ja tunnistas, et tema küll niivõrd hästi selle ülesandega toime ei tuleks.

„Seal [kodus], olid poisid omavahel nagu madistanud. See teine poiss nagu rääkis. Aga ta ei öelnud mulle mitte üht sõna. Ta [isa] ütles – "mina ei tea, kuidas sina saad!".“

Laste lähisugulased on Ingele mitu korda tunnistanud, et neil on väga hea meel selle üle, et lapsed Inge peres elavad ja Inge nende lapsi kasvatab.

„Mõtlen kui hea ikka, et lapsed sinu juurde nagu saavad, et sina neid nagu kasvatad.“

Intervjuudest selgus, et perevanemaid rõõmustab väga ja teeb uhkeks bioloogiliste vanemate ja vanavanemate toetus ja tunnustus.

Selgus, et perevanemad näevad mõningatel juhtudel lapse bioloogilisi vanemaid kui partnereid laste järgi vaatamisel ja ka moraalse toena laste kasvatamisel. Samuti saab koostöös lapse bioloogilise vanemaga moodustada ühtse meeskonna lapse eest hoolitsemiseks, kus perevanem jagab infot lapse igapäevase elu ja tegemiste kohta ning bioloogiline vanem toetab teda.

See, kellenä perevanem bioloogilist vanemat näevad - kas partneri ja abilise laste kasvatamisel või abivajajana - sõltub eelkõige sellest, kuidas kujuneb koostöö lapse bioloogilise vanema ja perevanema vahel: kas lapse bioloogiline vanem on ise abivajaja rollis või on ta suuteline ka ise lapse kasvatamisest osa võtma ja perevanemat partnerina toetama.

Fahlberg'i (2009) jagatud vanemluse kontseptsiooni ning jagatud vanemlust käsitlevate käsiraamatute (Salum 2014; Russell ja McMahon 2005; North Carolina... 2008) kohaselt on kasvatavate vanemate ja bioloogiliste vanemate vastastikune aktsepteerimine, üksteise abistamine ja partnerlus eduka jagatud vanemluse aluseks. Seega info jagamine, meeskonnana töötamine ja perevanema ning bioloogilise vanema ja vaheline üksteise aktsepteerimine loovad head eeldused koostöö toimimiseks.

3.3. Perevanemate ja bioloogiliste vanemate koostöö

3.3.1. Bioloogiline vanem hakkab SOS perevanemat usaldama

Kõik uurimuses osalenud SOS perevanemad leidsid, et laste lähisugulaste usalduse võitmine on pikaajaline protsess ja sõltub erinevatest asjaoludest.

Pereema Jane sõnul hakkas lapse bioloogiline ema teda aktsepteerima siis, kui nägi, et lapsel on perevanema juures peremajas hea elada ja laps ei tunne millestki puudust.

„Ta hakkas mind mingi hetk aktsepteerima – nägi, et lapse elu on korras; ma olen kõik... noh, tegelikult kõik võimalused...”

Võib arvata, et lapse bioloogiline vanem ei tea lapse perest eraldamise järgselt kus ja kuidas ning kelle juures tema laps elama hakkab. Asjaolude selginemisel ja nähes, et lapsel on peremajas turvaline ja mugav elada, on bioloogilisel vanemal ka lihtsam olukorraga leppida ning seeläbi perevanemat aktsepteerima hakata.

Perevanem Inge sõnul leppisid lapse bioloogiline isa ja vanaema sellega, et Inge nende lapsi kasvatab siis, kui laste ema oli juba surnud ning isa ja vanaema tundsid perevanema poolset lugupidavat suhtumist nendesse.

„Ta võttis ikkagi pea aasta otsa ausalt öeldes aega, kui need sugulased hakkasid minuga leppima ja hakkasid... ise tagantjärele mõtlen, et võib-olla minu töö või sellise tulemusena – et kuidas mina nendesse suhtusin.”

Võimalik, et nii laste isa kui vanaema tundsid, et nad ei saa ilma laste emata viie lapse kasvatamisega hakkama ja usaldasid seetõttu lapsed Inge hoolde.

Pereema Anne sõnul vajab sugulastega kontakti loomine perevanemalt palju kannatust. Sarnaselt Janele leidis Anne, et laste lähisugulaste usalduse võti on laste rahulolu eluga peremajas.

„Seal ongi – see vajab nii palju kannatust. Sa pead niivõrd kannatust... sa ei saa peale suruda ennast. See ongi, et see tuleb kas laste kaudu või niimoodi.”

Pereema Kaie tõi välja, et juhul, kui lapsel on elus mõlemad bioloogilised vanemad, võib üks bioloogiline vanem perevanemat vanemana kiiremini aktsepteerima hakata kui teine vanem. Ühe tema kogemuse kohaselt jõudis ka perevanema suhe laste bioloogilise emaga enne

bioloogilise ema surma ikkagi sinna faasi, kus tekkis usaldus perevanema ja bioloogilise ema vahel.

„Isa külastas ka tunduvalt rohkem lapsi ja isa hakkas üsna... üsna ruttu ka mind aktsepteerima ikkagi – noh, palju kiiremini kui ema. Ema, noh, ma ütlen, et oligi... aga isegi temaga jõudis see suhe... või ta andis selle vastutuse minule või hakkas usaldama, eks ole. Või nägi, et tal endal on sellevõrra lihtsam. Aga eks see oli selline pikaajaline protsess...”

Kaie sõnul andsid lapse bioloogilised vanemad koos usalduse tekkimisega perevanemale ka üle ka vastutuse laste kasvatamise eest.

Nagu selgub, et usalduse tekkimine lapse bioloogilise vanema poolt on pikk protsess ja nõuab perevanematelt palju kannatlikkust ning mõistmist ning võib suutesti sõltuda sellest, kuidas pereema suhtub lapse bioloogilisse peresse. Samuti aitab usalduse tekkimisele kaasa lapse rahulolu eluga peremajas. Usalduse tekkimisega võib kaasneda ka vastutuse üleandmine lapse kasvatamise eest pereemale.

Laste bioloogilised vanemad on erinevate uurimuste (Kaljur 2016; Julle 2010) kohaselt tundnud asendushoolduse pakkujate poolset tõrjuvat ja negatiivset suhtumist. Kaljuri (2016) sõnul toimib omavaheline koostöö lapsevanema ja asendushoolduse pakkuja vahel hästi juhul, kui kasvataja isikuomadused sobivad lapsevanemaga ning kasvatajapoolne suhtumine lapsevanemasse on austav, mitte alandav ega solvav.

3.3.2. Initsiatiiv suhete loomiseks ja hoidmiseks

Uurimuses osalenud perevanemate seisukohad selle kohta, kellest peaks sõltuma suhete algatamise ja hoidmise initsiatiiv, olid erinevad.

Kes võtab initsiatiivi

Pereema Jane peab sugulaste otsimist ja nende motiveerimist koostööle kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja ülesandeks. Seda juba seetõttu, et pereemal puudub informatsioon lapse sugulaste võimaliku elukoha kohta.

„Noh, see on nagu valla asi küll, neid üles otsida – kust mina neid tean otsida?”

Perevanemate sõnul omab omavalitsus reeglina kõige enam informatsiooni laste bioloogiliste vanemate kohta, sest sotsiaalhoolekandeseaduse (2015) järgi on kohalikul omavalitsusel kohustus edastada asendushooldust pakkuvale asutusele kogu vajalik informatsioon lapse eest hoolitsemiseks.

Pereema Jane tunnistab, et tema ei näita üles initsiatiivi bioloogiliste vanemate külastamiseks ega ka külla kutsumiseks. Lähisugulaste külastamisest hoidumist põhjendab perevanema asjaoluga, et kohapeal võivad pereema ja lapsi ees oodata ebameeldivad üllatused.

„Ega me niimoodi ise, kui meid ei kutsuta... Tead, see on jube, kui sa lähed sellisesse kohta ilma ette teatamata.... Ma ei taha isa... ma ei tea mida saada. Võib-olla jälle selliseid emotsioone, mis mulle pähe ei mahu, heh.“

Reeglina ei tohi pereema tulenevalt kohtuotsusest ning asenduskodu ja kohaliku omavalitsuse omavahelistest kokkulepetest ilma etteteatamata ja kohalikult omavalitsusega kooskõlastamata lapse bioloogilist peret külastada. Küll aga on võimalik, et pereema Jane kasutabki eeltoodut mugava vabadusena selleks, et laste bioloogilisi vanemaid mitte külastada. Pereema Jane tõi välja, et ta kardab tema peres kasvava lapse bioloogiliste vanemate kodust saada traumeerivaid emotsioone, mis ta vaimselt võivad tasakaalust välja viia.

Perevanem Janega sarnasel seisukohal on Inge, kes toob välja, et kindlasti võib olla üheks oluliseks põhjuseks ja takistuseks, miks lapse bioloogilised vanemad initsiatiivi ei näita, asjaolu, et SOS pereema ja SOS pereisa ei ole koostööst huvitatud.

„Aga palju minu meelest ikkagi on ka selles pereemas või -isas – siin [asula nimi] meil on ju ka perevanemad – nagu ka nendes endis võib-olla kinni.“

Võimalik, et pereema Inge on näinud kõrvalt perevanemate tõrjuvat suhtumist laste bioloogilistesse vanematesse ja on seetõttu perevanemate osas kriitiliselt meelestatud.

Erinevalt Janest ja Ingest näitab pereema Anne kogemus, et tegelikult on perevanemad alati valmis suhtlema lapse bioloogiliste vanematega. Anne sõnul sõltub suhtlemise initsiatiiv eelkõige bioloogilistest vanematest, kas nad soovivad ja kas on üldse võimalik pereemal ja lapsel nendega suhelda.

„Vanematest sõltub, kas on võimalik nendega suhelda.“

Suhete otsimine ja hoidmine sõltub mõlemast poolest, leiab pereema Marelle. Ta leiab, et nii lapse bioloogilised vanemad kui ka pereema peavad valmis olema initsiatiivi näitama - olema valmis omavaheliseks suhtluseks ja koostööks.

„Aga mina arvan, et see on kahepoolne värk, sest kui sugulased tahavad suhelda ja mina ei lase, siis loeb nende tahtmine väga vähe. Ja kui mina tahan väga suhelda ja nemad ei taha, siis on ka keeruline.“

Kõik intervjuudes osalenud pereemad (ühe erandiga) olid valmis initsiatiivi näitama suhete loomiseks ja hoidmiseks lapse bioloogiliste lähisugulastega.

Perevanemad leidsid, et takistuseks võivad saada nii lapse bioloogilisest vanemast tulenevad asjaolud, kui ka perevanemate soovimatus suhteid algatada ja hoida. Kolmas perevanem leidis, et initsiatiivi näitamine suhete hoidmiseks ja suhte hoidmine sõltub mõlemast poolest.

Perevanemd initsiatiivi näitajatena

Pereema Marelle sõnul on ta väga aktiivne laste lähisugulastega suhtleja. Marelle läheb tihti omal algatusel lapse lähisugulasi vaatama. Näiteks on Marelle koos lastega lapse bioloogilise vanema töö juures üles otsinud, käinud koos lastega bioloogilise ema juubelil, aga ka koos lastega nende ema hooldekodus vaatamas.

Samuti kirjeldas Marelle olukorda, kus ta on viinud lapse ise sugulase juurde kui sugulane on lubanud lapsele ise järgi tulla ja ei ole oma lubadust pidanud.

„Ja poiss istub, asjad pakitud, ootab – sugulane pidi tulema autoga järgi. Ei tulnud. Selgus, et järgi ei tule, see hetk, kui viimane buss oli ka sinna poole läinud, kuhu meil vaja minna oli. Ma olin täielik nahhaal: kuna meil oli kokku lepitud, et ta läheb – ta ei pidanud pikaks minema, paar päeva – mina võtsin kätte, pakkisin selle poisi kaasa; võtsin veel autosse – oma autoga läksin – nii palju, kui mul mahtus, muid lapsi, sest ei jäta neid üksinda koju, ja võtsin ning põrutasin siit sada kilomeetrit minna ja viisin poisi. Aga noh, ma teadsin, et nad pole üldse kahjulikud /..../. Omamoodi ma pressisin meid peale.“

Võimalik, et pereema Marelle ei tahtnud, et laps oma sugulastes pettuks ja nendevaheline suhe kahjustada saaks. Samuti võis see olla perevanema poolne õppetund lapse sugulasele, et lapsele antud lubadustest tuleb kinni pidada.

Pereema Inge kutsus pärast laste perre saabumist lapse lähisugulased lapse sünnipäevale. Esimesel korral lapse sugulased sünnipäevale ei tulnud. Pereema ei jätnud sugulasi rahule, vaid helistas neile ja andis märku, et lapsed ootasid neid ja et bioloogilised lähisugulased on perevanema alati juurde alati oodatud.

„Noh, ja hakkasin sünnipäevale neid kutsuma ja isegi siis, kui nad lubasid tulla ja ei tulnud – näiteks mina helistasin siis kohe tagasi, et "ausalt öelda lapsed väga ootasid teid". Noh, et püüaks ikkagi...“

Pereema initsiatiiv ja huvi suhete hoidmiseks toetab ja julgustab kindlasti lapse bioloogilist peret last külastama ja tekitab usalduse last kasvatava perevanema vastu. Võimalik, et lapse bioloogiline pere, kes on alguses lapse eraldamise tõttu traumeeritud (Kaljur 2016), ei ole valmis kohe lapse uue hooldajaga suhtlema.

Inge sõnul hakkas ta varsti pärast laste perre saabumist käima koos lastega omal algatusel laste bioloogilistel sugulastel külas.

„Ja siis näiteks sealt [asula nimi], hakkasin mina käima ise iga... täpselt, see oli kohe nagu traditsioon – iga jõulude ajal mina käisin kõik sugulased läbi siis. Tädid ja vanaema ja noh, siis isa juurde ja seal isa ema juurde ja... noh, niimoodi.“

Jõulude veetmine koos lapse lähisugulastega aitab kindlasti kaasa perevanema ja lapse bioloogilise vanema vahelise hea ja usaldusliku suhte tekkimisele.

Pereema Anne leidis, et kui laps igatseb väga ema järgi, siis tuleb lapse igastuse leevendamiseks ise koos lapsega emale külla minna.

„Ja meie oleme kasutanud lihtsalt seda, et lapsed igatsevad - siis me oleme neil ema juurde ise läinud.“

Selline lapse vajadustest ja heaolust lähtumine näitab perevanema poolset valmisolekut ja soovi teha koostööd lapse bioloogilise vanemaga lapse huvidest lähtuvalt.

Pereema Marelle peab laste suhtlust oma bioloogilise vanemaga niivõrd oluliseks, et teab kõikide laste bioloogiliste emade ja mõnede isade sünnipäevi. Sünnipäevade ja tähtpäevade lähenedes tuletab ta lastele omaalgatuslikult meelde, et oleks hea bioloogilisi vanemaid sünnipäeval õnnitleda.

„Noh, mina tean kõikide oma laste emade... emadel rohkem kui isadel sünnipäevi ja üks hetk... ja sõbrapäevadel siin ka: "kas sa emale kirjutasid, kas sa isale helistasid?" – küsid ikka vaikselt üle nagu. Mitte, et hakkan ekstra otsima sidet, aga kui... kui on see kontakt ja mingi selline tähtpäev on lähedal – ikka ütlen.“

Pereema Marelle on kogenud ka seda, kus perevanema ja laste lähisugulaste vahelise suhtluse algatajad on laste *kaugemad sugulased*.

„Noh, ühesõnaga: see suhtlus on tegelikult nagu see, mis on tulnud suguvõsa poolt – suguvõsa poolt nad ka kindlasti tunnevad mingit oma vastutust nende laste kasvamises...“

Võimalik, et laste *kaugemad sugulased* tunnevad samuti vastutust ja mõningal määral süütunnet asendushooldusel viibivate laste pärast ning soovivad omalt poolt suhetes initsiatiivi ilmutades toetada lapsi ja tunnustada pereema laste kasvatamise eest.

Enamik intervjuudes osalenud pereemasid on suhetes laste bioloogiliste vanematega need, kes algatavad suhtluse ning hoiavad suhtlust lapse bioloogilise vanemaga. Laste bioloogiliste vanemate jaoks mõjub laste perest eraldamine masendavalt, ka ei suju Kaljuri (2016) kohaselt enamikel bioloogilistest vanematest koostöö kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajaga. Eelpooltoodu võib olla põhjuseks, miks lapse bioloogilised vanemad ei näita üles piisavalt initsiatiivi laste ja perevanemaga suhtlemise algatamiseks ja suhete hoidmiseks.

3.3.3. Kohtumiste planeerimine ja kohtumiste reeglid

Kohtumiste planeerimine

Jagatud vanemluse (Fahlberg 2009) kontseptsioonile tuginevate erinvate käsiraamatute (Salum 2014; Russell ja McMahon 2005; North Carolina... 2008) kohaselt põhineb asendushooldusele määratud lapse ja tema bioloogiliste vanemate vahelise kohtumiste korraldamine kolmepoolsel koostööl. Koostöö osapoolteks on lapse lähisugulased, lapse eest igapäevaselt hoolitsev pere ning lapse elu korraldajana kohalik omavalitsus. Kohalik omavalitsus tunneb reeglina lapse lähisugulasi kõige paremini ja omab nende kohta kõige enam infot. Jagatud vanemluse kontseptsiooni järgi on kohtumiste planeerimine kohalike omavalitsuste kordineerida. Kohtumiste planeerimine algab otsustamisest, kas on üldse lapse huvides oma bioloogilise vanemaga kokku saada.

Intervjuudel osalenud pereemad Inge ja Paula tõid välja, et kohtumiste korraldamine laste ja bioloogiliste vanemate vahel on iga lapse puhul erinev ja sõltub nii lapse enda soovist kui lapse bioloogilise vanema valmisolekust. Pereema Inge sõnul on esinenud juhtumeid, kus kohtumiste korraldamine ei ole lapse huvides

„Ja see on ka täiesti erinev – perekonniti on ta erinev; millised on lapsed, millised nende vanemad ja teatud juhtudel võib-olla ongi ka, et me ei saagi või ei tohigi laste huvide kaitseks võib-olla suhelda nende bioloogiliste vanematega. Aga noh, eks seda peab siis ikkagi iga pere või siis ka juhataja või juhtkond nagu ära tundma ja vaatama, kuidas see on...“ Inge

Inge märkis ka, et otsuse tegemisse, mis puudutab lapse suhtlemist või mitte suhtlemist lähisugulasega, tuleks kaasata nii pere, kus laps elama hakkab kui ka SOS-küla juhtkond. Tõenäoliselt on pereema Inge sooviks, et lapse jaoks niivõrd olulise otsuse langetamisel kaasataks võimalikult palju inimesi eesmärgiga leida lapse jaoks parim lahendus.

Pereema Paula kinnitab pereema Inge sõnu, et suhtlemise korraldamisel lähtutakse iga lapse puhul eraldi lapse huvidest ja bioloogilise vanema valmisolekust. Paula kogemus näitab samuti, et suhtluse korraldus toimub tihedas koostöös kohaliku omavalitsusega

„Aga see suhtluse korraldus ongi niimoodi case-by-case – et mõne lapse puhul on see niimoodi korraldatud, mõne lapse puhul niimoodi ja toimub see koostöös omavalitsustega, täpselt nii, nagu see...“

Pereemad leiavad üksmeelselt, et suhtluse korraldamisel ja laste külastamise reeglite paikanemisel on võtmeroll kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal. Pereemad ootavad sotsiaaltöötajalt, et ta teavitaks lähisugulasi, kus laps elama hakkab ning tutvustaks lapse bioloogilistele vanematele pere, kes lapse eest hoolt kandma hakkab. Samuti ootavad perevanemad, et sotsiaaltöötaja kehtestaks reeglid, millal ja kuidas peaks suhtlus asendushooldust pakkuva perega toimuma.

„Kui nüüd ikkagi tegelikult võib-olla selle algtöö peaks tegema ikkagi see kohalik omavalitsus ka ja juba rääkima, kuidas need asjad siin SOS-lastekülas nagu on. Ei saa nagu... Noh, eks muidugi meie juhtkond ka siis koostöös, aga noh, et nemad ka võib-olla ikkagi juba alguses – nüüd on see laps siin, sellises kohas, aga kuidas need suhted hakkavad olema? Ei ole tegelikult niimoodi, et oled iga päev mul siin ukse taga või... või ka tuled nagu...“

Pereema Inge toob välja, et kohe alguses peab kolmepoolsesse koostööse suhtluse korraldamisel olema kaasatud ka lasteküla juhtkond. Võimalik, et pereema peab küla juhtkonna kaasamist vajalikuks seetõttu, et juhtkonna teadlikkus aitab hiljem koostöös lahendada võimalikke probleeme, mis võivad ette tulla suhtluses lapse bioloogilise vanemaga.

Lasteküla sotsiaaltöötaja ülesandeks on uurimuses osalenud emade arvamuse järgi hoida kontakti lapse kohaliku omavalitsusega ja anda infot lapse elu ja tegemiste kohta lastekülas. Samuti suhtleb lasteküla sotsiaaltöötaja lapse kohaliku omavalitsusega kooskõlastades bioloogiliste vanemate külastusi lastekülla ja laste külastusi sugulaste juurde.

„No kõik need... kõik see info ja praegu ju käibki kõik – need lubade küsimised ja asjad – läbi SOS sotsiaaltöötaja, eks. Tema suhtleb omavalitsusega ikkagi ja tema nagu ajab need...”
Kaie

Sarnaselt jagatud vanemluse käsiraamatutega (Salum.2014; Russell McMahon 2005; North Carolina... 2008) toob pereema Kaie välja pidepunktid, millest lähtutakse lapse ja bioloogilise vanema suhtluse korraldamisel. Kaie sõnul on oluline kohaliku omavalitsusega läbi rääkida ja kokku leppida, kus toimub kohtumine - kas peremajas või väljapool peremaja, samuti pannakse paika kui kaua võiks kohtumine kesta. Oluline on Kaie sõnul läbi arutada ka see, kas keegi peaks kohtumise juures viibima ja juhul kui peaks, siis tuleks ära otsustama kes see inimene on. Kolmanda inimese viibimine kohtumise juures sõltub sellest kui ohtlik või ohutu kontakt bioloogilise vanemaga lapsele on.

Pereema, lasteküla sotsiaaltöötaja ja kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja koostöö tulemusel valmib lapse ja bioloogilise vanema vaheliste kohtumiste korraldamise plaan või juhised.

„Meil on isegi omavalitsusega tehtud see, noh, plaan, kuidas siis toimida; kus kokkusaamine toimuks, kui isa peaks tõesti huvi tundma; kes on juures; kui pikalt... noh, hästi nagu ära planeeritud, sest mida raskem variant, seda rohkem peab ette nägema. Kus seda on õige teha? On see siin peremajas, kus on kogu pere? Kas see peaks kuskil eraldi ruumis olema? Kes on juures? Millist... kui sügavalt seda kontakti lubada, eks, et see oleks lastele ohutu. Et igatpidi.” Kaie

Lähtudes jagatud vanemluse kontseptsioonist (Fahlberg 2009) peaks kohtumisel, kus planeeritakse lapse ja tema bioloogilise vanema vahelisi kohtumisi ja kohtumiste reegleid, osalema kindlasti ka lapse bioloogiline vanem. Lastekülas lapse bioloogiline vanem

kohtumiste planeerimise juures tavaliselt ei viibi. Kohtumiste tingimused ja reeglid edastab lapse bioloogilisele vanemale kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja. See võib olla tingitud sellest, et perevanem ja kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja ei pea bioloogilist vanemat endaga võrdseks partneriks, keda peaks koostööd käsitlevatele kohtumisele kaasama.

Asjaolu, et reeglina lapse bioloogilist vanemat kohtumiste planeerimisse ei kaasata, kinnitab ka pereema Paula sõnad, et külastuste kohta *tehakse* juhised, mille lapse bioloogiline vanem *peab* allkirjastama selleks, et vältida bioloogilise vanema poolset reeglite rikkumist.

„Nendel on külastuste kohta tehtud ikkagi need juhised, kuhu nad on pidanud allkirja andma, mismoodi see asi korrektselt toimub.“

Pereema Marelle ütlusest saab järeldada, et kõik kohalikud omavalitsused laste bioloogiliste vanemate ja laste kohtumiste jaoks juhiseid ja plaane ei tee, sest kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajate võimekus on erinev.

„Kõikide puhul ei ole, sest.....omavalitsused on erinevad.“

Seega lapse ja bioloogilise vanema vaheliste kohtumiste korraldamisel lähtutakse eelkõige lapse valmisolekust ja huvist suhelda oma bioloogilise vanemaga. Samuti sõltub suhtluse korraldus sellest, kas lapse bioloogiline vanem on valmis ja soovib ise lapsega suhelda ning kas suhtlus ei ole ohtlik lapsele. Lapse ja bioloogilise vanema suhtluse korraldamiseks toimub kokkusaamine, kus osalevad kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja, pereema, kelle peres laps elab ja lasteküla sotsiaaltöötaja, viimatinimetatu ülesandeks hakkab reeglina olema kontakti hoidmine kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga. Koostööd korraldaval kokkusaamisel ei osale reeglina lapse bioloogiline vanem. Bioloogilist vanemat informeerib koostatud plaanist või juhistest hiljem kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja.

Kohtumiste reeglid

Kõik intervjuudel osalenud perevanemad tõid välja, et laste bioloogilistele vanematele on väga raske selgitada, miks on vaja jälgida teatud reegleid lapsega suhtlemisel.

„Esiteks olid... kuigi me üritasime mingit regulaarsust ja mingeid reegleid kehtestada – neid oli vanematele hästi raske kehtestada.“ Kaie

Põhjuseid, miks lapse bioloogilised vanemad ei järgi kokkuleppeid ja reegleid lastega suhtlemisel, võib olla mitmeid. Suure tõenäosusega võib üheks oluliseks põhjuseks olla asjaolu, et suhtlust puudutavate reeglite väljatöötamisse ei ole lapse bioloogilist vanemat kaasatud, mistõttu ei tunne vanem vajadust reeglitest kinni pidada.

Külastusaegadest kinnipidamine

Mõned reeglid, millest kinnipidamist perevanemad lapse bioloogiliselt vanemalt ootavad, on lihtsad. Näiteks lapsele helistamise aeg ja eriti lapse külastamise aeg peavad olema perevanema ja bioloogilise vanema vahel eelnevalt kokku lepitud ja kohaliku omavalitsusega kooskõlastatud.

„Tead, alguses ta oleks kohe iga päev helistanud, kui sai – kui meil need protseduurid siin käisid ja oleks ka iga päev siin külas käinud. Siis ma hakkasin küll korrigeerima, et mingisugused päevad peavad olema – kindlad päevad ja kindel kellaaeg, et ei hüppaks uksest sisse, kuna tahab. No see on küll minu õigus nüüd siin majas“ Jane

Intervjuudest ilmnes, et juhul kui lapse bioloogiline vanem ei pea lapse külastamise reeglitest kinni, proovivad perevanemad ise ennast kehtestada.

„Reeglid [tuleb] paika panna ja eks ma juba alguses ütlesin neile ka, kõigile – et kui tahate tulla, siis tuleb minuga eelnevalt kokku leppida, kas on võimalik, kas me oleme kodus ja kas on lapsed kodus. Kas on võimalik teil tulla..“ Inge

Juhul kui reeglite kehtestamine ei õnnestu, võib perevanem abi saamiseks pöörduda lapse kohaliku omavalitsuse poole.

„[Linna nimi] panigi siis, et ta võib kolmapäeviti helistada – üks kord nädalas.“ Jane

Pereema Inge tõdes, et kui sugulane siiski ette teatamata siiski läbi astub ja palub luba jääda, siis ust pereema sugulase nina ees kinni ei pane.

„Aga muidugi on olnud ka vahest... – näiteks üks onunaine tuli ükskord niimoodi, et üldse ei oelnud ette, aga ta oli just oma väikse lapse viinud sinna ujuma, tuli mulle ukse taha: "kas ma võin olla tund aega siin, kui laps seal ujumas?". Loomulikult, noh. Ja kui me oleme kodus ja tulevad ka niisama ja midagi – ega siis sellest ka midagi probleemi pole. Aga üldjuhul nad teavad, et tuleb nagu eelnevalt minule teada anda.“

Võimalik, et see, kuidas suhtub pereema lapsega kohtumiseks kehtestatud reeglite rikkumisse, sõltub eelkõige sellest, kas sugulane tavaliselt jälgib reegleid ning missugune on perevanema ja sugulase vaheline suhe üldiselt.

Külakost kõigile majas elavatele lastele

Intervjuudel osalenud perevanemad tõid välja, et esimestel kordadel last peremajas külastades tõid bioloogilised vanemad reeglina kingitusi ainult oma lapsele. Perevanemad pidasid sellist bioloogilise vanema käitumist küll igati mõistetavaks, kuid reeglina tõi selline olukord kaasa lastevahelise konflikti peremajas. Põhjuseks perevanemate sõnul teiste laste poolne kadedus. Seetõttu on enamikes peremajades kehtestatud reeglid, et kui bioloogiline vanem toob kingituse oma lapsele, siis peaks tal kindlasti kaasas olema mõni komm ka pere teistele lastele.

„Aga mina ütlesin, et "tegelikult on meil selline olukord, et meie kõik oleme üks pere ja nendel lastel pole sugulasi, kes käiks koguaeg vaatamas ja kes tooks midagi. Kui sina nüüd tuled, noh, sellise suure maiustuste- ja puuviljakotiga, kas sa oled nõus... Ütleme – mina ei saa tekitada sellist olukorda, et need on nüüd kõik sinu lapse omad". Kuigi see poiss kippuski ütleva niimoodi, et minu ema toodud, noh, esimene kord. Aga ma ütlesin, et "see peab olema ka juba sinu poolt räägitud oma lapsele – kui sa tood, siis meile kõigile ühiselt. Mina ei saa muud moodi seda nagu lubada, et sa nii sagedasti tuled oma last vaatama või tood sellist head-paremat külakosti, kui teised vaatavad siis pealt, et see poiss üksi sööb". Aga tema sai nagu väga hästi sellest aru, meil ei tekkinud selles suhtes nagu probleemi. Tema ütles – "oi, jajaa; ega ma ei mõelnudki", jah – et ikkagi tema toob nagu kõigile ühiselt. Aga vot see sõltub ka sellest teisest lapsevanemast.“ Inge

Kõik laste bioloogilised vanemad, kellest perevanemad rääkisid, olid nõus järgima reeglit, et ka maja teistele lastele tuleb peremaja külastuse ajal kasvõi kommi tuua. Küll aga ei olnud külastusaegadest ja telefonis suhtlemise aegadest laste bioloogilistel vanematel nii lihtne kinni pidada.

3.3.4. Suhtlus peremajas ja väljaspool peremaja

Suhtlus peremajas

Kõik intervjuudel osalenud perevanemad võtavad laste bioloogilisi vanemaid peremajas vastu lugupidavalt. Pereemad pakuvad reeglina teed või kohvi ning suupisteid.

„Ma ikka teen talle alati... Ma ikka võtan neid viisakalt vastu, ma teen neile alati kõigile kohvi ja kui ma tean, et ta tuleb, siis ma ikka pakun ka midagi ja niimoodi.“ Jane

Üks pereema iseloomustas peres kasvavate laste bioloogilisi vanemaid kui väga tagasihoidlikke häbelikke inimesi, kes lapsi peremajas külastades ennast väga mugavalt ei tunne ning kellega ühist vestlusteemat leida on väga raske.

„Ta tuleb, ta on üpris selline vait – ta ei räägi mitte midagi. Sa nagu küsid, aga ta ei vasta. Ei vasta nagu... Ei, ta nagu räägib, aga kui küsid, siis ta nagu midagi... noh, ta ei taha rääkida. Ta ei taha rääkida – kas tal on häbi või ma ei oska öelda.“ Anne

Tõenäoliselt ei tunne lapse bioloogiline ema ennast peremajas hästi, kuivõrd uurimuste kohaselt põhjustab lapse perest eraldamine lapse bioloogilises vanemas masendust ja häbi teiste inimeste ees. Seega võib lapse bioloogiline vanem häbeneda perevanemat ja karta perevanema negatiivset suhtumist temasse kui inimesesse, kes ei suuda oma lapse eest hoolitseda. Samuti võib olla põhjuseks, nagu eespool juba mainitud (vt alapeatükk „*Esimesed kohtumised*“), bioloogilise vanema hirm teadmatuse ees ehk kuidas hakkavad tulevikus olema korraldatud kohtumised lapsega.

Samas kirjeldas ema Anne tavapärase olukorda peremajas, kus kolme bioloogilise õe-venna bioloogilise isa lastekülla saabudes võtavad pere kõik lapsed „papa“ rõõmuga vastu ja „papa“ tegelebki pere kõikide lastega nii nagu oleks kõik peremajas elavad lapsed tema bioloogilised lapsed.

„Teised lapsed jooksevad ka: "papa tuli, papa tuli!". Kõik on nagu... ta võtab nagu... heh, selles mõttes ta on tubli, kui ta vähegi on kaine, siis ta on väga tubli – siis ta tegeleb kõikidega selles mõttes.“

Anne kirjelduse järgi võib eeldada, et laste bioloogiline isa suhe pereemaga on hea ja bioloogiline isa tunneb ennast peremajas oodatuna. Selline suhtlus, kus kolme lapse

bioloogilise isa tuleku üle rõõmustavad pere kõik lapsed ja isa tegeleb kõigi lastega, aitab kindlasti kaasa heade suhete tekkimisele ja säilimisele kõikide pereliikmete vahel.

Pereema Anne jagab laste edusamme ka laste bioloogilise isaga. Jagatud rõõmud laste edusammude üle kuuluvad jagatud vanemluse (Fahlber 2009) igapäeva.

„Noh, me seal õppisime ühte laulu hirmsasti – seal, ma ei tea, sada korda laulsime. Ja siis ta ütles, et "issand!". Siis see isa mulle ise rääkis – "issand, ma hakkasin kohe nutma, kuidas lapsed laulavad... Kuidas see võimalik on?“

Intervjuudest pereemadega ilmnes, et laste bioloogilisi vanemaid võetakse peremajades vastu kui külalisi ning neile pakutakse kohvi või teed ning kergemaid suupisteid. Laste bioloogilised vanemad käituvad peremajas erinevalt. Pereemad tõid välja, et reeglina on bioloogilised vanemad endassetõmbunud ja häbelikud, aga on ka bioloogilisi vanemaid, kes külastavad rõõmuga oma lapsi, on aktiivsed ja suhtlevad vabalt kõikide peres elavate lastega.

Suhtlus väljaspool peremaja - külaskäigud bioloogiliste vanemate juurde

Enamus intervjuueeritavad kinnitasid, et käivad regulaarselt laste bioloogiliste vanemate juures külas.

Kui eelnevast peatükist (vaata peatükk „Suhtlus peremajas) ilmnes, et peremaja külastades ei tunne lapse bioloogilised vanemad ennast tihti peale eriti mugavalt, siis enda kodus võtavad lapse bioloogilised vanemad ja sugulased last ja perevanemat rõõmuga vastu.

„Ja oleme [lapse nimi] vanaema pool käinud. Käisime [maakonna nimi] siis külas ja seal võeti meid suure lauaga vastu ja... niimoodi. Noh, on... see pere on tegelikult meid toetanud, selles...“ Jane

Võib eeldada, et laste bioloogilised vanemad tunnevad ennast võõrustajatena oma kodus turvalisemalt kui ise võõras kohas külas käies. Perevanema ja lapse külastus bioloogilise vanema koju võib nende jaoks olla tõestuseks, et perevanem soovib ka ise lapse bioloogilise vanemaga suhelda ja peab suhtlust lapse ja bioloogilise vanema vahel oluliseks.

Külastused lapse bioloogilise vanema või vanavanema juurde võivad olla pikalt ette planeeritud ja korrapärased, nagu jutustas pereema Kaie.

„Siis meil oli selline koostöö, et kord aastas mina võtsin lapsed ja sõitsime siis [linna nimi,. Käisime pärisemal külas. See külaskäik ise oli kuskil kõige rohkem pool tundi – jällegi mina ostsin poest mingid koogikesed või siis limonaadi, kommi; noh, mis me sinna laua peale ostsime. Istusime seal kõledas korteris siis see pool tunnikest - siis hakkasid lapsed juba niioelda nihelema, et hakkame ära minema ja noh, tundus, et see ema oli ka juba sellest natuke väsinud või niimoodi. Et see suhte pikkus – selline pool tundi seal – oli täitsa, jah, piisav. Samamoodi kui tema tuli siis – kas sotsiaaltöötaja abiga või mõned korrad ta sai ka ise tulnud - et teisel korral aastas käis tema nagu siin külas. Ja jällegi: ma vaatasin, et maksimum kaks tundi, seda kõrvalt jälgides, oli väsimus mõlemalt poolelt – aitab! Nägu on nähtud, hing on sees – järelikult võib edasi: "jah, korras". Rohkem nagu polnudki vaja.“

Pereema Kaie kirjeldab külastust laste bioloogilise ema juurde kui laste jaoks väga vajalikku ettevõtmist. Pereema jutust võib välja lugeda, et lapsed soovivad väga näha, kuidas nende emal läheb, aga samas puudus kirjeldatud loos laste bioloogilise ema ja laste vahel vahel tihe ja usalduslik suhe. Kaie jutust võis aru saada, et laste jaoks oli väga oluline näha, et emaga on kõik korras ja veendunud, et nii see on, sõitsid lapsed koos pereemaga rahulikult oma koju tagasi.

Eeltoodud näite puhul on Goldstein jt (1996) kohaselt pikaajalise asendushoolduse tingimustes saanud pereemast laste psühholoogiline vanem, kes jagatud vanemluse kontseptsiooni kohaselt teeb koostööd laste bioloogilise emaga.

Pereema Marelle sõnade kohaselt peab ta koostööd laste sugulastega väga oluliseks, Marellel on laste sugulaste kontaktid ja ta osaleb koos lastega aktiivselt erinevatel laste suguvõsade poolt korraldatud üritustel.

„Mina just... mina olen tuntud sugulastega suhtleja. Mul on ikka praegu niimoodi, et... Mul on praegusel hetkel lapsi kahest... kahest perest nagu on. Ja selle kahe pere peale kokku – kes mul kõik siis suhtlusringkonda kuuluvad: ühte laste vanatädide tütreid ja pojad, ja neid on ikka niimoodi mitmeid; nende lapsed ja... see ajalooline talu, kus on nende vanavanaaisa kunagi elanud – meid kutsutakse sinna jõulupeole ja jaanipeole. Vahetevahel on seal ka nii kaugeid sugulasi, et ma täpselt ei mäletagi, kes nad keegi on. Aga noh, lapsi ja mind nad teavad. Mulle aitab sellestki, eks ole, heheh.“

Eelpool kirjeldatud külastusi laste sugulaste juurde ei kooskõlasta Marelle laste kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajatega. Põhjustena toob välja, et ta saadab alati lapsi ise ja pealegi elavad sugulased Eesti erinevates paikkondades. Külastusteks loa saamine sugulase kodukoha sotsiaaltöötajalt nõuaks palju aega ja sekeldusi, mida pereema ei pea mõistlikuks ja vajalikuks läbi teha. Marelle tõi välja ka selle, et ta teab ja tunneb laste suguvõsa juba aastaid ning seetõttu ei pelga koos lastega neid külastada.

„Et see on täiesti see suhtlus, mis sünnib väljaspool omavalitsust, sest see hetk, kui lapsed tulid siia, oli ema seal oma omavalitsuses ja need sugulased olid igalpool mujal pikki Eestit laiali. [alevi nimi] ja [linna nimi] ja [linna nimi] ka keegi ja...”

Kaks intervjuueeritavat perevanemat tunnistasid, et nende peres puudub piir oma bioloogiliste laste ja sugulaste ning lasteküla laste ja nende sugulastega suhtlemise vahel. Kõik suhtlevad kõigiga. Pereemade sugulased laste sugulastega ning laste sugulased pereemade sugulastega.

Inge kirjeldas pikalt lasteküla peres kasvavate laste suhteid tema bioloogiliste tütarde ja teiste sugulastega. Üheskoos tähistatakse täistatakse jõule, sünnipäevi ja pulmi ning käiakse vastastikku külas.

„Ega meil on minu sugulaste ja minu oma laste, bioloogiliste lastega ka väga tihe läbikäimine ja läbisaamine. Sünnipäevadel ja igal pool käivad nemad külas ja noh... Nii muidu... aga sellel aastal me läksime kõik Tartusse minu vanema tütre juurde. Ja siis jõuluvana tuli sinna ja pidasime seal siis jõule. Noh, niimoodi... Tundub nagu, et polegi vahet, kelle juures me siis nüüd täpselt oleme. Vahest ma mõtlen, et oh jumal, palju mul neid lapsi siis nüüd kokku on, kui arvata kõik need, hehehe...”

Inge kirjeldas asendushooldusel viibiva lapse ja bioloogilise tütre ja lapselapse suhteid, mis on nii tihedad, et vahest ei tea ka pereema mida tüdrukud omavahel kokku lepivad ja plaanivad.

„Ja nüüd näiteks koolivaheajal – see koolivaheaeg üks tüdruk oli mul nädal aega minu tütre juures, minu vanema tütre juures [linna nimi]. Noh, ja ongi, jah, niimoodi ja ta juba ammu – meil on see juba ammu; nad juba ise lepivad kokku ja ongi tahtnud käia juba seal niimoodi minu laste juures kogu aeg külas. Ja sünnipäevadel kogu aeg kõigil – minu lastel ja nende lastelastel ja... Nad helistavad ja kirjutavad siin Facebookis juba ise. Noh, niimoodi, et mul see kõige vanem lapselaps käib teises klassis ja sellega nad räägivad ise Facebookis omavahel ja lepivad kokku.”

Inge, kelle peres kasvab viis bioloogilist õde-venda, tunnistab, et ta juba väga ammu ei küsi kohalikult omavalitsuselt luba kui lastega oma bioloogiliste laste või teiste sugulaste juurde külla läheb või kui ka lapsed tema sugulaste juurde üksinda külla lähevad.

„Nad ongi öelnud, kui on käinud, et see luba on juba ammu antud, et ma võin, hehe. Noh, niimoodi ainult oma sugulaste ja ka isegi laste sugulaste juurde on minule valla poolt juba luba antud - mina võin lubada neid nagu ise.... Mind usaldatakse ja teatakse ja tuntakse, noh, niimoodi... Ainult kuhu on vaja valla luba – kui need lapsed lähevad kuskile näiteks välismaale või laagrisse või kuskile niimoodi reisile. Siis on küll vaja.“

Valla sotsiaaltöötaja teab ja usaldab Inget ning ei näe vajadust tema suure pere omavahelist suhtlust korraldada ja kontrollida.

„Aga siin on nüüd olnud siis niimoodi, et on olnud kas siin – näiteks siin selles majas tulevad kõik minu lapsed ja lapselapsed ka siia – aga sellel aastal me läksime kõik [linna nimi] minu vanema tütre juurde. Ja siis jõuluvana tuli sinna ja pidasime seal siis jõule. Noh, niimoodi... Tundub nagu, et polegi vahet, kelle juures me siis nüüd täpselt oleme. Noh, selle... mina ei tee vahet ja ei tee ka minu lapsed – pole sellist vahetegemist, et kes nüüd... kas on siis nüüd need lapsed või on minu enda lapsed. Nagu ongi üks ja ka nende sugulaste, laste sugulased ja nende lapsed – need on ka meile nagu olulised.“

Enamus uurimuses osalenud perevanematest suhtlevad hea meelega laste bioloogiliste sugulastega väljaspool peremaja ja käivad külas nii laste bioloogilistel vanematel kui kaugematel sugulastel. Koos sugulastega tähistatakse erinevaid tähtpäevi. Kahel pereemal on laste sugulastega niivõrd tihedad suhted, et puuduvad piirid kahe pere vahel - perevanema bioloogiliste lähisugulaste vahel ja lapse bioloogiliste lähisugulaste vahel.

Olukordades, kus kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal ja perevanemal on väga pikaaegne ja usalduslik koostöö, sotsiaaltöötaja tunneb hästi nii perevanemat kui lapse bioloogilisi sugulasi ja omab poolte kohta piisavalt informatsiooni, usaldavad sotsiaaltöötajad perevanemaid ja ei nõua iga külastuse kooskõlastamist.

3.3.5. Suhtlusega kaasnevad väljakutsed perevanema jaoks

Bioloogiliste vanemate külastustega kaasnev ärevus lastes

Laste ja nende bioloogiliste vanemate vahelise suhtluse korraldusega kaasneb perevanemate jaoks rida väljakutseid.

Pereema Kaie tõi välja, et juhul kui lapsed on alles hiljuti perest eraldatud ja vanemate juurest lahkumine on lapsel värskelt meeles, võivad lapsed olla nii enne kui pärast bioloogilise vanemaga kohtumist endast väljas ja segaduses.

„Ja muidugi see, et lapsed juba enne, kui oli teada, et need vanemad tulevad – lapsed oli ju... enne seda juba läksid paigast ära, eks.“

Pereema sõnul võib laste käitumine näida kõrvaltvaatajale lausa ebaadekvaatsena. Lapsed võivad ilma näilise põhjusteta naerda või vastupidi nutta, samuti omavahel kaklema minna.

„Noh, ärevus; kaklemine omavahel. Nutmised, naermised. Ebaadekvaatsed käitumised – niisugune... ei tea, mida teha, kuidas teha, eks.“ Kaie

Kaie leiab, et laste ebaadekvaatset käitumise taga võivad olla segased tunded lapse hinges, võib-olla teadmatus tuleviku kohta.

„Võimalik ärevuse põhjus noh, tollal see protsess [perest eraldamine] üldse oli jäänudki natukene... noh, poolikuks või jah. Mina sain ka sellest alles hiljem aru, et seda peaks tegema. Laste jaoks jäi nagu see asi lõpetamata ja jäigi segaseks.“

Kaie sõnul peab pereema enne ja pärast laste kohtumisi bioloogiliste vanematega lastega palju tööd tegema. Enne kohtumist peab lapsi ette valmistama ja selgitama, kus ja kui pikalt kohtumine toimub ning miks nad vanematega kaasa minna ei saa ja pärast kohtumist selgitama toimunut, lohutama ja julgustama. Pereema Kaie sõnul on ta aegajalt kahelnud laste ja bioloogiliste vanemate kohtumiste vajalikkuses ja on esitanud endale küsimuse, et kas sellised kohtumised peavad toimuma. Samas on ta jõudnud järeldusele, et peavad küll, sest lapsed tahavad olla kindlad, et nende vanematega on kõik hästi ja nad ei pea oma vanemate pärast muretsema.

„Ja väga palju tööd tuli lastega teha pärast seda kohtumist, sest mitte ainult enne olid lapsed paigast ära, vaid ka kaua pärast paigast ära. Haavad olid jälle lahti kistud. Noh, eks ma tollalgi esitasin endale küsimuse: kas seda siis on vaja, eks? Ühest küljest see on nagu lastele lisa-haigettegemine, eks... või ühe ja sama haava uuesti lahti kiskumine. Aga samas ma nägin oma laste pealt ja sellest kogemusest, et seda oli väga vaja, sest laste jaoks oli ikkagi oluline see info, et näha... mis nende vanematega toimub.“

Pereema sõnul võiks vastavalt olukorrale teinekord siiski kaaluda, kas oleks mõttekas aeg maha võtta ja anda lapsele aega kohanemiseks ja alles siis vaadata, kuidas edasist suhtlus lapse ja tema bioloogilise vanema vahel korraldada.

*„Võib teha pause, kas vanem peab ikka kohe pärast eraldamist külla tulema. Peaks võibolla laskma lapsel kohaneda.“*Kaie

Pereema Kaie sõnul kohaneb laps ajapikku oma uues peres, lastel tekib usalduslik suhe pereemaga ja ärevust vanematega kohtumisel jääb vähemaks.

„Noh, ajapikku alles, kui siin koos hakkasime elama ja see aeg kulges ja kulges – kui nagu meie kontakt muutus ilmselt tugevamaks, kui see vanemate oma ja... ja tuli seda positiivset nii palju peale ja kõik... et ühesõnaga siis need küsimused langesid nagu ära või niimoodi.“

Laste ärevusega tegelemisel saavad perevanematele appi tulla erinevad spetsialistid ka väljaspoolt peremaja. Lastega saab kindlasti tegeleda ka psühholoog. Koostöös kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja ja psühholoogiga, kaasates bioloogilisi vanemaid, on võimalik paika panna bioloogilise vanemate külastuse plaan nii, et külastused ei traumeeriks lapsi nii tugevalt. Tuleb leida võimalikult hea lahendus kõigile.

Bioloogiliste vanemate lubadused

Intervjueeritud perevanemad tõid üksmeelselt välja, et üks suuremaid väljakutseid perevanemate jaoks lapse ja bioloogilise vanema vahelise suhtluse juures on laste bioloogiliste vanemate lubadused lastele, mida nad tegelikult täita ei suuda. Lastele lubatakse väga erinevaid asju. Nendest tihedamini ettetulevad on lubadused peatselt last külastada või kinkida lapsele midagi sellist, millest laps unistab, aga mille ostmist perevanem endale tegelikult lubada ei saa.

Kõige rängemalt aga mõjuvad lapsele lubadus laps nii kiiresti kui võimalik koju tagasi võtta. Selline lubadus bioloogilise vanema poolt hoiab last pidevas valmisolekus ja ootuse seisundis. Pereema Paula kirjeldas ühte sellist juhtumit.

„Näiteks minul üks poiss oli siin, kes lootis, et isa võtab ta endale kasvatada. Isa siin ka manipuleeris, eks, lubas ja...”

Olukorras, kus laps on pidevas kojunaasmise ootuses, on lapsel väga raske peremajas kohaneda ja teiste pereliikmetega suhteid luua. Perema Paula lahendas koostöös lapse kohaliku omavalitsusega olukorra nii, et korraldati kolmepoolne kohtumine kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja, lasteküla sotsiaaltöötaja, perevanema ja lapse bioloogilise vanema osavõtul. Kohtumise tulemusel tunnistas lapse isa, et tal ei ole tegelikult plaanis last koju tagasi võtta. Seejärel palus kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja isal lapsele tõe välja öelda.

„Ja siis üks hetk me lihtsalt... Seesama, kolmekesi koos – omavalitsus, lasteküla ja mina – rääkisime selle isaga läbi ja siis ta lõpuks oli sunnitud meile kõigile üheselt tunnistama: ei, tal ei olegi see kavas ja ta ei kavatse hakata üldse... noh, ta pole dokumentides isana kirjas – ta ei kavatsegi üldse seda käiku ette võtta, et ta hakkaks seda tõestama – ja siis me lasime tal lihtsalt lapsele selle ära öelda.”

Lapsele osutus tõe teadasaamine väga traumeerivaks. Kuid nii pereema kui ka lasteküla ja kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajad leidsid, et traumeeriva tõe teada saamine on lapse jaoks ikkagi parem kui lasta lapsel elada pidevalt lootes ja unistades sellest, mis väga suure tõenäosusega mitte kunagi ei juhtu.

„Muidugi see laps oli emotsionaalselt endast väljas. Aga... sel hetkel oli vaja see asi selgeks teha, sest selline manipuleerimine – see tuleb ära lõpetada. Laps peab aru saama... Hea küll, tal on emotsionaalselt raske, ta põeb seda – üks aasta, või kasvõi kolm – aga ta teeb selle läbi. Aga selline, jah... Teatud asjad on, kus peab...” Paula

Pereemad kirjeldasid, et lapsed ootavad väga kannatlikult ja pettuvad lõpuks bioloogilistes vanemates ja see kurvastab neid.

„Aga [lapse nimi]– ma ei näe tema sisse. Ma näen ainult, et ta on kurb mõnikord. Aga ta ei räägi sellest nagu. Et... võib-olla peale ema helistamist? Ta nagu ikka ootaks teda või... Aga

nüüd ta on nagu selle valega harjunud. See käib juba nädalast nädalasse, kuust kuusse, et "ma tulen". "Jane

Pereema Marelle kirjeldas, et juhul kui ta aimab, et selle lapse bioloogiline ema või isa ei pruugi oma lubadust täita, proovib lapsi ette valmistada selleks, et vanemate lubadused võivadki jääda ainult lubadusteks. Marelle leiab, et mitte mingil juhul ei tohi lapsele aga otse öelda, et sinu soov nagunii ei täitu.

„Samas minu asi oli juba sellisest esimesest hetkest teha seda, mis pole küll kõige parem, aga ikkagi: vaikselt külvata sihukest idukest, et "ega me veel päris kindlad pole, kas ema ikka tuleb ja kas ta ikka saab sellise telefoni". Jälle mitte see, et ütlen: "su ema nagunii ei tule; nagunii ta ei too ja nagunii sa ei saa".“

Pereema Anne kirjeldas olukorda, kus ta oli lastele öelnud, et ema ei pruugi oodatud kingitust ikkagi tuua ja bioloogilise vanema lubadused võivadki jääda lubadusteks. Lapsed ei uskunud pereema, vastupidi, said pereema peale väga pahaseks.

„Ma seletasin nendele lastele – ma püüdsin öelda, et ema lihtsalt lubab teile, aga nad olid niivõrd seda emausku. "Sina ei tea midagi!" ja umbes nii. "Ema ütles, et ta pidi ära sõitma ja nüüd jäi see teine laps haigeks ja see...". Või noh... tuhandeid väljavabandusi oli selles suhtes ema õigustuseks. Ja mina loobusin sellest – jah, ütlesin, et "olgu, oodake teie".“

Lapsed usuvad oma bioloogiliste vanemate lubadusi ja leiavad nende lubaduste täitmata jätmisel vanematele erinevaid vabandusi. Seega on olukordadega, kus lapse bioloogiline vanem lubab midagi, mis uure tõenäosusega võibki lubaduseks jääda, perevanemal väga keeruline toime tulla.

Pereemad Marelle ja Paula tõid välja, et kui bioloogilise vanema külaskäigu ajal on vajadusel võimalik ennast kursis hoida sellega, millest laps ja bioloogiline vanem omavahel räägivad, siis tänapäevaseid suhtluskanaleid ei ole võimalik kontrollida ja perevanem ei tea, mida lapse bioloogiline vanem lapsele lubab või talle räägib.

„Jälle võrreldes nüüd esimeste aastatega, kus oli üksainuke lauatelefon, kust tulid sisse kõik kõned – kus polnud ei interneti, ei olnud mobiiltelefone... nüüd on see internetiajastu – Skype'i teel muudkui räägivad; ema muudkui lubas ja lubas tulla. Noh, mul on nendest lastest nii kahju. "Ma tulen siis; ma tulen kohe; ma tulen laupäeval". Tegelikult ta ei tule. Läheb mööda

– "tulen siis, kui tulevad jõulud; tulen siis, kui tuleb..." – noh, neid lubadusi on nii palju ja ta pole siia maani tulnud neid lapsi vaatama. "Marelle

Pereema Marelle leiab, et suutmata kursis olla sellega, missuguseid lubadusi lapse bioloogilised vanemad lapsele jagavad, peaks pereema ja lapse vaheline suhe olema selline, et juhul kui laps on pettunud oma bioloogilises vanemas, saab laps tulla julgelt oma muret pereemaga jagama.

„Tähtis on tegelikult see, et minu suhe lapsega oleks selline, et ma saaksin teada selle, mis temaga on juhtunud, eks. Et ta räägiks sellest. Isa helistas, ema helistas. Isa ütles seda, ema ütles seda. Ja see draama..."

Tuginedes oma pikaajalisele kogemusele, leidis pereema Marelle, et juhul kui laps on oma bioloogilises emas või isas sügavalt pettunud või lausa traumeeritud, siis tuleb last jälgida ja lasta tal esialgu rahulikult oma mõtteid mõelda ja tundeid tunda. Seejärel saab hakata alles last aitama.

„Võib-olla peab andma kõigepealt aega rahus olla, sest see tunne tuleb ka läbi elada. Üksipuha, mis see on – kas see on suur rõõm, suur kurvastus ja ega siis päris esimese hooga tal polegi midagi. Tal on ka seda mõtlemisaega vaja, mis talle nüüd öeldi ja mis talle tehti.“

Lapse bioloogilised vanemad tahavad perest eraldatud lapsega hoida häid suhteid ja võimalik, et ka heastada seda, et nad ei ole lapse kasvatamisega toime tulnud. Seetõttu annavad nad tihti lastele lubadusi, mis on bioloogilistele vanematele üle jõu käivad ja mida nad tegelikult kas ei plaanigi või siis ei suuda erinevatel põhjustel täita. Lapsed aga usuvad oma vanemaid ning ootavad neilt lubaduste täitmist. Bioloogiliste vanemate täitmata lubadused traumeerivad lapsi ja tekitavad peres lisapingeid. Perevanematel puuduvad head lahendused selle väljakutsega toimetulekuks. Perevanematel puudub ka võimalus sekkuda bioloogiliste vanemate ja laste vahelisse suhtlusesse ja lubaduste andmisse, sest suhtlusvahendid on sotsiaalmeediakanalite näol väga mitmekesised.

Bioloogiliste vanemate külastuste korraldamine peremajja

Perevanemad mainisid külastustega kaasneva väljakutsena seda, et bioloogilise vanema külastus peremajja võib olla teistele lastele häiriv. Peres elavaid lapsi võib häirida ühe lapse lähisugulase ebakorrektnel välimus või siis see, kuidas külaline ennast peremajas üleval peab.

„Noh, mõnel lapsel on isa näiteks... ütleme, seal üks käib – ta on selline... ta on nagu paadialune. Ta tuleb sinna. Ta tuleb sellesse peresse. Aga teised lapsed hakkavad narrima! See on... see on selles mõttes... "Oo, su isa haies seal!" või seal ema... et "No mis isa see on!"“ Anne

Samuti võib last häirida ja tekitada temas kadedust asjaolu, et teisel lapsel käivad külalised, aga temal mitte. Kadedus võib kaasa tuua nii narrimise kui tujutsemise lapse poolt, kellel külalised ei käi.

„No see oli küll vahepeal, kui see [lapse nimi]ema vahepeal käis – siis [lapse nimi] oli hästi õnnetu. [Lapse nimi] hakkas see nagu... Teisi, suuri poisse see ei puutunud – neid ei häirinud, aga... just eriti [lapse nimi]– kuna ta oli... noh, on [lapse nimi] ühealine ja sai haiget, siis sealt tekkis selliseid... kuidas ma ütlen... ärevushäireid või...? Jajaa, vihane ja pildus uksi ja... noh, nagu häiris.“ Jane

Pereemade sõnul elab laps, keda tema bioloogilise vanema pärast halvustatakse või narritakse, seda väga üle. Tal on oma vanema pärast häbi. See võib kaasa tuua olukorra, kus laps ei tahagi enam, et vanem teda peremajas külastaks.

„Et noh, see on nii raske! See on nii raske. Tähendab, ma saan aru sellest lapsest, kes mõnitab – tal on lihtsalt kade meel ja sellepärast ta seda ütleb. Sellepärast ma saan aru. Aga see, kuidas see mõjub sellele lapsele, keda ema tuleb vaatama – ja see ema ei saa ka nagu midagi nagu, noh...“ Anne

Pereemad töid võimaliku lahendusena välja kaks varianti. Esimeseks lahenduseks oleks lapse ja bioloogilise vanema kohtumine korraldada nii, et peremajas viibivad kohtumise ajal ainult bioloogilise vanema laps või lapsed. Reeglina võiks see olla hommikupoolne aeg.

„Või kui ema tuleb hommikupoole, kui teised on koolis, siis lasen emal siin olla ja sätin teised hoopis kuhugi mujale.“ Anne

Teise variandina pakkus pereema Marelle, et ta võtab lapse ja tema bioloogilise vanema kaasa ja nad lähevad kõik koos peremajast ära.

„Noh, olen küll ka siin seda teinud, et olen võtnud nad auto peale ja oleme kuhugi välja sõitnud – me polegi siin külas olnud.“

Pereema Marelle tõi välja, et see, kas lapse bioloogiline ema langeb teiste pere laste pool halvustamise ohvriks, sõltub siiski lapse bioloogilisest vanemast ja reeglina oskab tema pereemana juba oma pika kogemuse baasil aimata, kuidas pere teised lapsed ühte või teisse bioloogilisse vanemasse suhtuda võivad.

„See on sihuke... see on tunnetuse värk. Esimese hooga ei oskagi aimata – ei oskagi aimata, mis on, aga see tulebki läbi selle kogemuse....“

Laste bioloogiliste vanemate külastused peremajja võivad olla väljakutseks pereemale juhul, kui külastused kipuvad häirima teisi lapsi. Pere teised lapsed võivad reageerida erinevalt. Võimalik, et hakkavad last narrima ja tema bioloogilise vanema pärast halvustama, muutuvad kadedaks või ärritunuks. Seetõttu tuleks iga lapse bioloogilise vanema külastuse korral pereemadel koostöös kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga ja lasteküla sotsiaaltöötajaga läbi mõelda, kas on hea kui samal ajal viibivad majas ka teised lapsed või mitte. Juhul kui bioloogilise vanema külaskäigu ajal ei peaks teised lapsed majas viibima, toimuvad bioloogilise vanema külaskäigud ajal, kui teisi lapsi ei ole kodus. On ka võimalus, et kohtumine toimub väljaspool peremaja avalikus ruumis, kus vajadusel viibib juures ka perevanem või keegi kolmas isik. Kolmanda isikuna saavad pereemale appi tulla nii lasteküla kui kohaliku oma valitsuse sotsiaaltöötaja.

Bioloogilise vanema alkoholitarbimine

Üks intervjueeritud pereemadest tõi välja, et põhjuseks, miks lapsed ei saa oma bioloogilisele isale külla minna, on oht, et lapse isa hakkab jooma sellel ajal kui lapsed tema juures viibivad.

„Seal oli ka sedasi, et näiteks olin ju ise ka tulivihane – isal oli võimalus neid lapsi võtta. Ta võtab enda juurde, aga ta on jumala purupurjus!“ Anne

Purjus isa võib pereema sõnade kohaselt muutuda laste suhtes vägivaldseks, mis omakorda viib selleni, et lapsed ei taha isale külla minna.

„Ma tean, et üks lastest just läks – ju seal esines seda vägivalda; noh, see muutus ohtlikuks ja siis nad ei tahtnud minna.“ Anne

Pereema sõnade kohaselt ei mõista lapse bioloogiline vanem, miks lapsed teda kardavad ning proovib lastega manipuleerides lapsed siiski enda juurde külla meelitada. Pereema kirjeldab

tekkinud olukorda nii enda kui laste jaoks nagu „kahe tule vahel“ olekut - ühest küljest lapsed nagu tahavad isale külla minna ja pereema tahab lubada, teisest küljes lapsed kardavad purjus isa ja pereema ei saa lapsi isa juurde mitte mingil juhul lubada.

„Mina sisendasin lapsele, et kui sa ei taha minna, sa ei pea minema. Aga seal hakkab isa jälle sellist jonni ajama, et 'noh, sa ei tulegi – kas sa ei ole minu poeg või?'. Et sa pead last samamoodi toetama. Noh, oled kahe tule vahel ja laps on ka kahe tule vahel. See on nagu selles mõttes... ma saan lapsest aru – väga raske on.“ Anne

Pereema sõnul puudus kõnealusel bioloogilisel vanemal intervjuu tegemise hetkel õigus lapsi enda juurde koju võtta. Kuid kahtlemata traumeerivad sellised juhtumid lapsi ning õhnestavad pereema ja kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja usaldust lapse bioloogilise vanema vastu.

Bioloogilise vanema kodune olukord

Üks intervjuueeritud perevanematest tõi välja, et lapse külastust koju võib takistada lapse bioloogilise vanema elukoha ebasanitaarne olukord. Pereema kardab, et laps võib bioloogilise vanema kodust kaasa tuua erinevaid kirpe ja teisi ebameeldivaid parasiite.

„Läheks külla aga, See kodu pole just eriti, mida.... mida vaadata. Ja isegi võib-olla... noh, kuna [lapse nimi] elab siit 15 minutit sõita ainult – noh, ta jääb küll [maakonna nimi] – ma võib-olla viiks isegi ema juurde teda; noh, saad aru... aga see olukord on seal selline, et sinna pole võimalik last viia. See keskkond ja olukord ja kõik. Ja siis pärast hakka kirpe ja ma ei tea mida taga ajama, tead. Mul on siin olnud nende suurte poistega seda jama.“ Jane

Samas kodukülastuse võimalikkuse või mittevõimalikkuse üle otsustab kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja ja kui vanema elukoht ei vasta teatud tingimustele, ei anta kodukülastuseks luba. Võimalik, et siinkohal perevanem lihtsalt ei soovinud lapse ja bioloogilise vanema suhet toetada ning tõi enda vabanduseks välja bioloogilise vanema eluaseme sobimatuse lapse kodukülastuseks.

Bioloogiline vanem õpetab perevanemat lapse eest hoolt kandma

Ühte intervjuueeritavatest perevanematest häiris väga olukord, kus lapse bioloogiline vanem, kuuldes, et laps on haige, hakkas kohe telefoni teel õpetama, kuidas peaks haige lapse eest

hoolt kandma. Bioloogiline ema uuris ka, kas pereema teeb ikka kõik nii nagu bioloogiline vanem õigeks peab.

„Ja siis ta luges mulle ikka, kui [lapse nimi] haige – "kas sa ikka kiirabi oled kutsnud? Kas sa seda rohtu oled ostnud? Kas sa teda kraadinud oled? Kas ta ikka sööb? Kas sa talle ikka tegid seda sööki, mis ta tahtis, mitte suppi ei söönud?" Jane

Perevanem oli esialgu õpetusi kuuldes bioloogilise vanema peale väga pahane, kuid hiljem suutis lapse bioloogiline ema perevanemat usaldama hakata ning tal kadus ka vajadus perevanemat õpetada (vaatat peatükk „Usalduse tekkimine lähisugulase poolt“).

Muud väljakutsed

Lisaks eeltoodule, tõid perevanemad välja mõned võimalikud bioloogilisest vanemast lähtuvad ohud. Näiteks mainis üks perevanem, et teda teeb ettevaatlikuks kui lapsega soovib järsku ühendust võtta bioloogiline vanem, kes ei ole aastaid oma lapse vastu huvi välja näidanud. Pereema kahtleb sellise inimese motiivides ja ta võib perevanema arvates kujutada endast lapsele isegi ohtu.

„Kas vanem on ohtlik või ohutu sellele lapsele – sest ikkagi peab ka seda arvestama, et mõnikord pole see kõik nii ilus, eks, ja see vanem võib meile küll rääkida, et ta nii väga armastab seda last, aga kas tema kavatsused ikkagi on väga puhtad, kui 4-5 aastat teda üldse pole olemas olnud või niimoodi.“ Kaie

Samuti võib perevanemate arvates lapsele ja perevanemale ohtu kujutada kriminaalse taustaga bioloogiline vanem. Perevanem pelgab bioloogilisest vanemast tulenevat ohtu.

„Noh, ütleme nagu, ongi – isal on kriminaalne taust näiteks. Aga kui ta tuleb – ma ei tea, mis seisus ta on. Ta võib ju ohtlik olla seal samamoodi kellelegi teisele, sest meil olnud seal, noh...“ Anne

Samuti mainis üks perevanem muret, et asotsiaalse taustaga bioloogiline vanem toob endaga kaasa erinevaid haigusi.

„Noh, ta võib haiguseid tuua.“ Anne

Perevanemate suhtlus laste bioloogiliste vanematega pakub pereemadele rohkelt väljakutseid. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja, lasteküla sotsiaaltöötaja või külajuhataja saavad aidata pereema erinevate väljakutsetega toimetulekul. Näiteks saab kohalik omavalitsus lapse ja bioloogilise vanema suhtlust korraldavat plaani või juhendit muuta vastavalt tekkinud väljakutsele. Samuti saavad nii kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja kui küla tugimeeskond olla toeks bioloogilise vanema saabumisel majja ja aidata korraldada suhtlust nii, et see ei häiriks teisi lapsi, kas siis saates ise lapse bioloogilist peret kohtumisel väljaspool lasteküla või siis viibides kohtumise juures peremajas.

3.4. Kontakti nõrgenemine ja katkemine

3.4.1. Bioloogilisest vanemast tulenevad asjaolud

Aja jooksul võib kontakt lapse ja tema lähisugulase vahel nõrgeneda või isegi katkeda. Põhjused, mis selleni viivad võivad pereemade arvates olla erinevad.

Alkoholiprobleem

Perevanemate sõnul nõrgeneb side lapse ja bioloogilise vanema vahel siis, kui vanem hakkab tarvitama aja jooksul järjest enam alkoholi ja selle tulemusena kaotab huvi oma lapse vastu

„Ja... aga tal on ema nüüd küll... Ema allakäik on ikka suuremaks läinud. Noh, kui nüüd laps... pärast lapse äravõtmist – vaatamata, et nad eraldi elasid, aga... [lapse nimi] vahepeal otsib teda üles ka nagu. Aga ma saan aru, et vanaema ka ise räägib, et ema allakäik on nii põhjas kui põhjas.“ Jane

Lapse perest eraldamine soodustab suure tõenäosusega veelgi enam bioloogilise vanema allakäiku. Võimalik, et ta tunneb häbi ja masendust ning selle tunde leevendamiseks hakkab veelgi enam alkoholi tarbima. Võib arvata, et vanemal puudub ka usk, et laps kunagi veel peresse naaseb. Bioloogilise vanema alkoholisõltuvus erinevate uurimuste (Osila jt 2016; Kaljur 2016) järgi üheks kõige olulisemaks põhjuseks, miks laps algselt perest eraldatakse. Lapse perest eraldamisel võib lapse bioloogiline vanem Kaljuri (2016) kohaselt hakata tarbima veel rohkem alkoholi, sest see aitab lapse perest eraldamisega teadmisega paremini toime tulla.

Kaotab huvi

Üks perevanematest tõi välja, et lapse bioloogiline vanem võib ka lihtsalt aja jooksul lapse vastu huvi kaotada. Asenduskodusse sattudes vanem helistab ja suhtleb lapsega, lubab lapse tagasi koju viia. Aja möödudes jäävad kõned harvemaks kuni lõpuks bioloogiline vanem enam ei helista ega külasta last.

„Alguses ikka ema helistas kogu aeg ja tegi... noh, et kohe-kohe tulevad järgi. Nendel on põhiline, et lapsed seati kohe valmis – kohe, kahe päeva pärast tuleme järgi ja viime teid minema siit. Kogu aeg käis selline jutt. Ja siis need muudkui ootasid ja ootasid. Nüüd on ema helistamise ära unustanud.“ Jane

Võimalik, et bioloogiline vanem kaotab huvi seetõttu, et talle ei ole keegi tekkinud olukorda selgitanud, lapse bioloogilise vanemaga ei ole arutatud, mis edasi saab ja kuidas hakkab olema korraldatud suhtlus lapsega. Samuti võib olla, et bioloogiline vanem tunneb perevanema poolset tõrjumist (vaata alapeatükk „Perevanem ei mõista vanemat“). Ka võib olla põhjuseks bioloogilise vanema elukoha kaugus lapse elukohast. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja pädevuses on jagada bioloogilisele vanemale selgitusi tekkinud olukorrast ning lapse paigutamisel arvestada ka sellega, et lapse bioloogiline vanem ei pruugi vahemaa tõttu lapsele külla jõuda.

Põhjuseid, miks vanem loobub suhtlemast, võib uurimuste järgi olla mitmeid. Kajuri (2016) kohaselt võib olla põhjuseks, et ei soovita last häirida või ei soovi laps oma vanemaga suhelda. Samast uurimusest selgus, et takistuseks võib olla ka sotsiaaltöötaja soovitus lapsega mitte suhelda. Võib eeldada, et antud näite puhul võis takistuseks saada geograafiline kaugus bioloogilise vanema elukoha ja laste elukoha vahel.

Lepib lapse viibimisega asendushooldusel

Samuti võib lapse suhtlus bioloogilise vanemaga harvemaks jääda ühe pereema sõnul seetõttu, et lapse bioloogiline ema näeb, et lapsega on kõik korras ja ta lepib teadmise, et tema ei suudaks võib-olla pakkuda oma lapsele kõiki neid võimalusi, mida pakub pereema.

„Tead, ma arvan, et ta on käinud siin nii palju, et näeb: ta on küllaltki kindlates kätes, see laps. Ma ei tea, miks ma arvan seda. Ta näeb, et tal pole millestki puudus; ta on puhas, tal on kooliasjad kõik olemas nagu...“ Jane

Võimalik, et olukord, kus bioloogiline vanem on rahul lapse elukorraldusega asendushooldusel, vähendab bioloogilise vanema motivatsiooni lapsega aktiivselt suhelda. Käesolev uurimus toetab Kaljur (2016) uurimuse tulemust, et teatud juhtudel lapse bioloogilist vanemat rahuldab lapse elu asendushooldusel ja nad ei näe vajadust lapse naasmiseks bioloogilise pere juurde.

Keelebarjäär

Võimalikuks takistuseks suhtlemisel võib perevanema sõnade järgi olla keelebarjäär. Seda juhul kui bioloogiline vanem on teisest rahvusest kui last kasvatav perevanem. Kindlasti mõjutab lapse keeleoskust lapse keelekeskkond ka väljaspool peremaja. Lapsel on keeruline säilitada oma päritolukeelt kui keelekeskkond nii peremajas kui väljaspool seda ei soosi.

„Aga nüüd hakkab see keelebarjäär meil – nad ei hakka enam vene keeles rääkima nendega.“
Jane

On tõenäoline, et unustades oma päritolukeele, ei saa laps vabalt suhelda ka oma bioloogiliste vanematega. Seda eriti veel siis, kui lähisugulane lapse kõneldavat keelt ei oska. Kusjuures olulise osa lapse identiteedist moodustab keel ning oskamata oma esivanemate keelt, võib lapse identiteet saada kahjustatud.

Halb tervis

Suhete nõrgenemise põhjuseks võivad ühe pereema sõnul olla ka bioloogilise vanema terviseprobleemid.

„Aga tundub, et tal on tervis nagu hästi viletsaks läinud. Nüüd kardab surra.“ *Jane*

Tulenevalt halvast tervisest ei saa lapse bioloogiline ema või isa tööle minna ja seega kahanevad ka võimalused last kas siis tervislikest või rahalisest kitsikusest tulenevatel põhjustel külastada.

„Uus elu“

Intervjueeritud perevanematest üks väitis, et lapse bioloogiline vanem on valmis oma suhted asendushooldusel viibiva lapsega läbi lõikama ka põhjusel, et oma „uue eluga“, edasi minna.

„Jah. Aga ma arvan, et... nende viimaste laste emalt – talt ju võeti ära tegelikult seitse last. Selle peale võttis ta endale järgmise mehe ja sai veel kaks last. Et... tema nagu enda... jaoks... ta oligi pärast seda, kui need lapsed ära võeti – ta lõpetas need lapsed enda jaoks nagu ära. Temal oli täiesti uus elu.“ Marelle

Võimalik, et lapse bioloogilisele emale tuletavad lapsed varasemast kooselust või kooseludest meelde tema suutmatust oma laste eest hoolitseda ja oma eluga hakkama saada. Seetõttu soovib bioloogiline vanem alustada „uut elu“ ilma tema jaoks ebameeldivate mälestusteta ja kohustusteta.

Solvumine elatise väljamõistmise pärast

Üks pereemadest tõi välja, et bioloogiline vanem võib suhted lapsega katkestada ka solvumisest lapse peale kohaliku omavalitsuse poolt välja mõistetud elatise pärast.

„Ilmselt veel eriti pärast seda, kui hakati ema käest neid elatisrahasid lastele välja nõudma – sealt maalt tal tekkis veel mingi solvumine nagu ka. Tegelikult ta ei huvitu nendest lastest – vähemalt välispidiselt.“ Marelle

Võimalik, et lapse ema on solvunud eelkõige kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja peale, kes lapse perest eraldas ja siis veel lapse kasuks temalt elatise välja nõudis. Ilmselt ei oska ta oma protesti teistmoodi väljendada kui oma last kahjustades, loobudes last külastamast.

3.4.2. Lapsest või noorest tulenevad asjaolud

Pereemad toovad välja, et asendushooldusele sattuvad lapsed suhtuvad suhtlusesse bioloogiliste vanematega kolmel erineval viisil. Enamik lapsi on oma vanematesse kiindunud ja suhtlevad rõõmuga. Nendest tulenevatel asjaoludel suhtlus ei nõrgene ega katke. Teine osa lapsi, keda on kindel vähemus, ei soovi oma vanematega suhelda. Kolmas osa lastest küll soovivad suhelda, kuid samal ajal ka kardavad erinevatel põhjustel vanematega suhtlemist. Käesolevas alapeatükis käsitlen lapsi, kes keelduvad vanematega suhtlemisest või siis kardavad vanematega suhtlemist.

Puudub emotsionaalne side vanemaga

Pereemad leidsid, et juhul, kui laps on saabunud asendushooldusele juba väga noores eas ja oma bioloogilist ema ei mäleta või mäletab väga halvasti, võib juhtuda, et bioloogilise emaga enam sidet ei teki ja lapse bioloogiline vanem jääb lapsele võõraks.

„Et... hakatakse häbenema. Hakatakse... noh, kuna enam sidet pole või polegi mingit erilist emotsionaalset sidet kunagi olnudki ja reaalses mälus – ütleme, sellisest vanusest, mida laps mäletama hakkab – nagu seda inimest polegi olnud nii-öelda. On küll kohtumised olnud, aga... Ja kui tõesti ei taha seda kohtumist, siis ei... siis ei ole seda.“ Kaie

Tulenevalt Goldstein jt (1996) lähenemisest võib lapse psühholoogiliseks vanemaks saada iga inimene, kes on temaga igapäevaselt interaktsioonis, rahuldavad lapse igapäevaseid vajadusi ja kannavad tema heolu eest hoolt. Tõenäoliselt on juhtudel, kui lapsel puudub side oma bioloogilise vanemaga ja ta keeldub temaga suhtlemast, saanud lapse psühholoogiliseks vanemaks laste kasvatav perevanem

Lapsed keelduvad

Kaks perevanemat kuuest omasid kogemust, kus lapsed ei soovinud või keeldusid kategooriliselt oma bioloogilise vanemaga kohtumisest.

„[On vanemaid] kellega pole nagu üldse kohtunud – lapsevanem ei ole üldse nagu huvi tundnud. Ma püüan last nagu, et... "palun mine ema juurde vaatama" – mul oli selline kogemust, et poiss ütles: ta ei lähe. "Ma ei lähe", ütles ta. Et "sina ja see" – noh, see paariline – "peretädi olete mind rohkem kasvatanud" Anne

Perevanemad ei osanud selgitada, miks need lapsed nii käitusid. Lapsed ise ei tahtnud sellest rääkida, kuid perevanemad eeldasid, et laste pikaajalise väärkohtlemise tõttu. Samas leidsid perevanemad, et vastuseisule vaatamat on nad valmis, et lapsed, kes siiani on keeldunud vanematega suhtlemast, hakkavad varem või hiljem nendega kontakti otsima.

Pettumine vanemas

Üks perevanem tõi välja, et laps võib ajutiselt bioloogilise vanemaga suhtlemisest loobunud ka seetõttu, et laps on traumeeritud ja väga pettunud vanemas, kes on talle lubadusi andnud ja pole neid täitnud (vaata alapeatükk „Külastustega seotud väljakutsed“).

„Muidugi see laps oli emotsionaalselt endast väljas. Ta keeldus mingi aeg absoluutselt isaga suhtlemast. Isa helistas mulle, oli tige, et miks laps temaga ei suhtle. Ühesõnaga, ta ei suutnud nagu ka sellest aru saada.“ Paula

Samas mainisid mitmed perevanemad, et lapsed andestavad aja jooksul oma vanematele ja hakkavad taas suhtlema. Küll aga teevad lapsed oma järeldused ja usaldus bioloogilise vanema vastu saab pärast tugevat traumat kindlasti kahjustada.

Bioloogilise vanema alkoholiprobleem

Üks perevanematest tõi välja, et lapsed võivad loobuda bioloogiliste vanematega suhtlemast juhul, kui vanemal on nii suur alkoholiprobleem, et see muutub laste jaoks häirivaks. Lapsevanema ebaadekvaatne käitumine alkoholijoobes ei meeldi lastele ja nad võivad loobuda bioloogilise vanemaga suhtlemisest.

„Tänase päeva seisuga nad ei taha temaga suhelda, kuna tal on need alkoholiprobleemid väga kõvad ja väga tugevad. Siis... muidugi tal on sedasi, et kui ta purjus peaga juhtus helistama neile; noh, ta juhtus seda vahel tegema ka koolis tundide ajal või vahetundide ajal. Nad ei tahtnud temaga suhelda; siis ta muidugi vihastas selle peale ja kukkus neid sõimama, hehe, kõige puhtamalt välja öeldes. See on kuidagi nagu seda nendevahelist suhet omamoodi...“ Paula

Pereema sõnul on tavapärane, et lapse bioloogiline vanem solvub lapse peale, kui laps keeldub bioloogilise vanemaga suhtlemast. Bioloogilise vanema solvangud lapse suunas võivad põhjustada lapses häbi ja solvumist, mis omakorda võib viia suhtluse katkemiseni.

Hirm

Kaks intervjuueeritud pereema kuuest tõi välja, et nende peredes on lapsi, kes küll sisimas sooviksid suhelda, kui neid kammitseb hirm, et järsku bioloogiline vanem külla tulles võtab nad kaasa. Põhjuseks võib olla see, et laps on kannatanud pikaaegselt bioloogilise vanemaga

koos viibides vaimset ja füüsilist vägivalda ning ei tunne ennast bioloogilise vanemaga piisavalt turvaliselt.

„Ja samas ma tean – see laps kardab, sest isa on nii vägivaldne olnud. See ema on saanud nii palju peksa, et ma tean – kui sel poisil ema ilmus välja, ta peitis ennast ära, et jumala pärast keegi teda kaasa ei võta.“ Anne

Intervjuudest selgus, et põhjusi, miks laps ei soovi vanemaga suhelda või lausa keeldub sellest, on mitmeid. Põhjuseks võib olla kiindumussuhte puudumine bioloogilise vanemaga ja lapse vahel, samuti võib olla see side lihtsalt nõrk. Vanemate laste puhul võib olla tegu pettumusega bioloogilises vanemas tema täitmata lubaduste pärast. Samuti töid perevanemad välja bioloogilise vanema alkoholiprobleemi ja sellest tuleneva bioloogilise vanema ebaadekvaatse käitumise.

3.4.3. Lähisugulase surm

Põhjuseks, miks asendushooldusel olev laps kaotab lõplikult kontakti bioloogilise vanemaga, on tihti nende laste elus bioloogilise vanema surm. Pooled intervjuueeritud perevanematest jagasid oma kogemust lapse lähisugulase surmast ja ärasaatmisest.

Pereema Kaie leiab, et surm lõpetab koostöö vanematega ja see lõpetamise protsess ongi kõige olulisem lastele, aga ka Kaiele endale.

„[Surm]... et see on ka üks elu osa ja üks selle loo osa – ja kindlasti vanematega koostöö lõpetamise osa, kui seda on vaja lõpetada. Et nii, nagu igal asjal on algus, on asjale vaja ka ikkagi, noh, seda lõppu...“

Pereema Kaie sõnul ei anna tema kunagi üksi lapsele kurba sõnumit üle. Sõnumi edastamise protsessi kaasatakse ka küla sotsiaaltöötaja ja psühholoog.

„Mina ütlesin: "ei, ma ei lähe ütlema. Me läheme koos! Tuled sina, tuleb psühholoog, tuleb..."... Ja oligi meil siis... tollal olime, jah, kolm täiskasvanut - mina, siis see sotsiaaltöötaja ja psühholoog. .. Lapsi oli viis, kellele see teade kuulus...“

Teate ütlemiseks on Kaiel oma protseduur. See toimub peremajas, pere ringis rahulikus õhkonnas.

„Alati on see siis nii, et ümber laua, küünal põlema, midagi magusat lauale. Kakao tavaliselt keeta ja... Lapsed algul ei saa aru, mis nüüd toimub, et... kas kellelgi on sünnipäev või mis asi on, eks. Enne, kui me kõik rahulikult ümber laua istume, ei ole seda kunagi nagu avaldanud, milles asi on, eks. Ja siis tuleb see teate ütlemine.“

Laste reaktsioon bioloogiliste vanemate lahkumisele, juhul kui laste ja bioloogiliste vanemate vahelised suhted olid tihedad, on Kaie sõnul valuline. Seda kõrvalseisjad Kaie sõnul tihti ei mõista.

„Kuidas need lapsed siis reageerivad, see on nii ootamatu ja nii valus, et... siis said muidugi need teised töötajad ka aru, et jah, tegelikult... Sest tavainimene võtab seda kui "ah, on mingi parm, kes on oma lastele nii palju halba teinud", eks; "nüüd on ta surnud – nad võiksid ju olla õnnelikud", eks. Ja kui sealt tuleb seda valu ja asja nii palju, siis..“

Kaie kirjeldas ka kahe teisest perest pärit lapse reageeringut bioloogilise isa surmale. Nendel lastel suhted oma bioloogiliste vanematega puudusid. Laste reaktsioon vanemate surmale oli hoopis teistsugune kui eelnev kirjeldus. Lapsed reageerisid bioloogilise vanema surmateatele naeruga ja pereema pidas ka sellist laste poolset reageeringut normaalseks.

„Eelviimane kahele tüdrukule oligi, kus.... Kui ma jälle seda teadet pidin andma – tollal oli siis isa; "teie isa ei ole" – siis nende tüdrukute esimene reaktsioon oli naer. Ja jälle: täiesti normaalne reageering. Ka see oli normaalne reageering. Mitte midagi ei saa öelda, et midagi valesti. Nende puhul – kui nad pole vanemat näinud, kui nad pole nagu...“

Kaie sõnul on lapse leinaga vaja tööd teha. Pereema peab valmis olema laste küsimustele vastama ja kogu aeg lapse jaoks olemas olema. Kaie toob välja, et leinamine on protsess ja see võtab aega. Pereema roll on last selles protsessis toetada.

„Sa oled hästi palju lastega koos; sa oled kogu aeg nendega koos – hommikul, õhtul, öösel. Täna, homme, ülehomm; nädala pärast, eks... Ja see ongi nihuke pidev, pidev, pidev protsess. Et tõesti, öösel kell kaksteist võib sulle ka mingi küsimus tulla. "Aga miks me ema sinna matsime?" või "miks isa seal on?", eks ole.“

Pereemade Kaie ja Inge sõnul on lapse jaoks oluline käia aeg-ajalt surnuaial lähedaste haua. Kindlasti külastavad perevanemad lastega bioloogiliste vanemate ja vanavanemate hauaplatsi jõulude ajal.

„Nende lastega käisin seal... noh, haa peal sai käia. Ikka jõululaupäeval – siis ma juba hakkasin ise autoga sõitma; noh, siis oligi, et... Need teised lapsed, kes siis asjasse ei puutunud, olid siis tunnikese üksinda jõululaupäeval ja selle perega käisin ma seda küünalt panemas ja...” Kaie

Intervjuudest selgus, et bioloogilise vanema surmale võivad lapsed reageerida erinevalt. Reeglina sõltub lapse reaktsioon lapse suhetest bioloogilise vanemaga. Varasema tiheda suhtluse korral mõjub bioloogilise vanema kaotus lapsele raskelt ja laps läbib perevanema toel leinaprotsessi. Juhul kui lapse suhe bioloogilise vanemaga puudus või oli harv, ei põhjusta bioloogilise vanema lahkumine enamasti lapsele märkimisväärselt traumasid.

3.5. Kontakti hoidmise olulisus ja mõju

3.5.1. Kontakti hoidmise olulisus

Juured

Perevanemate sõnul on lastel oma bioloogiliste vanematega oluline suhelda seetõttu, et nad lihtsalt peavad tundma oma juuri ehk päritolu ja mäletama minevikku.

Pereema Marelle leiab, oluline mäletada ka elu enne peremajja saabumist, samuti toob Marelle välja on laps tavaliselt ise huvitatud aeg-ajalt oma vanematekodu külastamisest.

„Ja need on tema juured. Ta ei saa öelda, et tema algas siit, selle laminaadi pealt. Ja seda, et neil on vaja seda oma kodu mäletamist – ühtepidi oli see, et ma nägin: nad ihkasid seda. Teistpidi mina polnud huvitatud sellest, et nad selle ära unustaks...”

Pereema Paula sõnul on oluline kontakti lägisugulastega hoida seetõttu, et laps teadvustaks endale, kust ta tuleb, kellelt on ta saanud oma väärtused, anded ja temperamendi.

„Miks ma niimoodi käin? Miks mu silmavärvid on sellised – näed, õel on sedasi, minul on sellised; isa-ema on täiesti üks – kust need asjad tulevad?“

Pereema Kaie toob välja, et tema on rääkinud lastele nende bioloogilistest vanematest ainult head. Võimalik, et seetõttu ka lapsed meenutavad oma nüüdseks juba lahkunud vanemaid hea sõnaga ja leiavad, et kõik, mis on nendes head, on geneetiliselt päritud bioloogilistelt vanematelt.

„Ja kui nemad (lapsed) ütlesid... kõik hea, mis minus on, on ikkagi geneetiliselt minu vanematest.“

Kõik intervjueritud perevanemad rääkisid bioloogilise vanemaga kontakti hoidmise olulisusest lapse identiteedi hoidmise ja tugevdamise kontekstis. Kontakti hoidmine lapse bioloogiliste vanematega soodustab Sindi ja Strömpli (2016) kohaselt lapses kuuluvustunde arengut. Sindi ja Strömpl (2016) leiavad, et kuigi laps suudab ennast samastada erinevate inimestega, on siinkohal bioloogilistel vanematel oluline roll ja seda vaatamata sellele, kas bioloogilised vanemad seda väärivad või mitte.

Nagunii hakkavad otsima bioloogilisi vanemaid

Paar perevanemat tõid välja, et varem või hiljem hakkavad lapsed nagunii oma juurte vastu huvi tundma ja sugulasi otsima.

Pereema Marelle sõnul hakkavad lapsed oma päritolu ja sugulaste vastu huvi tundma ajal, kui nad peremajast noortekodusse edasi liiguvad. Noored uuendavad selles eas (16-18 eluaastat) tutvust vanematega ja võtavad reeglina siis ka vastu otsuse, kas nad suhtlevad bioloogiliste vanematega edasi või mitte. Tõenäoliselt on see seotud ka noore jõudmisega arenguetaapi, kus noor hakkab intensiivsemalt tegelema identiteedi- ja eneseotsingutega.

„Aga mida ma olen täheldanud, on see, et siiamaani kes mul on perest välja läinud – kui nad hakkavad noortekodusse minema, siis mingi hetk, kui see ema elus on, nad otsivad üles. Nad tahavad teada, nad tahavad kaardistada, mis olukorras ta on - kas ta on samasuguses olukorras? Nad tahavad nagu uuesti teada saada, miks nad siia sattusid. Mis on see põhjus? Ja siis nad võtavad oma selle otsuse vastu. Nad rahunevad siis maha, kui on saanud selle emaga kokku - ema-isaga. Kui näevad, mis olukord see on ja teevad siis selle otsuse – kas ma hakkan temaga edasi suhtlema või ei, kõik.“

Võimalik, et noortekodusse suundudes on tegu noore inimese iseseisvumise ajaga ja just sellel ajal kompab noor alateadlikult oma võimaliku tugivõrgustiku olemasolu.

Perevanem omab kontrolli lapse kohtumiste üle vanematega

Pereema Marelle leidis, et lapse bioloogilise vanemaga peab kontakti hoidma ka seetõttu, et pereemana omada ülevaadet lapse ja bioloogilise vanema kohtumistest. Marelle arvates võib vanemate laste puhul ette tulla, et oma bioloogilise vanemaga kohtutakse kas salaja või perevanemale sellest teada andmata. Niisuguste olukordade vältimiseks on pereema Marelle sõnul perevanema ülesandeks toetada lapse ja bioloogilise vanema suhtlust. Bioloogilise ema ja lapse vahelise suhtluse toetamine loob hea eelduse ka pereema ja bioloogilise ema vahelistele usalduslike suhete tekkimisele.

„Need kaks poissi, kes mulle sellest esimesest perest tulid, nende ema... nad käisid... suurem poiss käis väga tihti ema juures. Ema elab siin samas ligiduses. Ja noh, mul polnud mingit põhjust selle emaga sõdida. Mul polnudki temaga mingit põhjust sõdida. Ma pidin leidma selle lahenduse, kuidas minu jaoks oleks olukord kontrolli all, eks. Et mina luban ta sinna, mitte see, et ta on kadunud ja ma konstanteerin fakti, et ta läks ema juurde, vaid see, et see on minu lubatud samm ühtepidi. Teistpidi – et ema on minuga aus kõigis nendes asjades.“

Kindlasti peab siinkohal ära tooma, et bioloogilise vanema ja lapse vahelist suhtlust saab pereema toetada juhul, kui see on lapse huvides.

Tugivõrgustik tulevikuks

Kõik intervjuudel osalenud perevanemad leidsid üksmeelselt, et lapsel on väga oluline teada ja tunda oma bioloogilisi vanemaid ja ka kogu suguvõsa seetõttu, et kui noor inimene ükskord asendushoolduselt lahkuma peab, oleks tal võimalikult suur tugivõrgustik. Pereemad tõid välja, et mida rohkem on lapse tugivõrgustikus just bioloogilisi lähisugulasi ja sugulasi, seda suurem on tõenäosus, et noor saab oma eluga hakkama.

„Kõik oleme – praegu olen, aga võib-olla homme enam ei ole, eks. Aga lapsed peavad ju edasi minema ja ma ei saa neid samas niimoodi enda külge ka kinnitada. Aga ülejäänud suguvõsaga ja üldse see suhtlemine nagu annabki selle, et nad poleks nagu midagi kaotanud läbi selle, et on oma perest eraldatud. Et nad teavad oma sugulasi; nad saavad ikkagi nendega suhelda ja... Mina kannan seda, noh, läbi teiste – sugulaste ja nende abiga – seda

infot, mida nagu on oluline või niimoodi... Vaatasime siin mingeid pilte ja käime kogu aeg... nüüdki on meil ees vanavanaema 90ndale juubelile minek ja... Lapsed nagu ei peaks mitte midagi selle läbi kaotama, et nad on, noh, perest eraldatud, eks.“ Kaie

Kõik uurimuses osalenud emad rõhutasid, et nemad on alati valmis oma peres elavaid ja elanud lapsi oma elu lõpuni toetama ja nõustama. Samas muretsesid mitmed emad, et mis saab siis, kui neid enam ei ole.

„Eino vaata... mina olen nüüd nii palju vana inimene, et ma alati mõtlen: kes neile peale mind järgi jääb? Nii... niikaua ma muidugi olen nendega nõus suhtlema, kuni ma olen ise võimeline - ka kui ma pensionil olen. Aga... kes peale mind jääb? Seda ma olen küll mõelnud, et... see nagu on mind mõtlema pannud isegi nende bioloogiliste vanemate suhtes või siis onude või tädide või... Et nagu... et ma oleks seda meelt küll, et keegi jääks peale mind ka suhtlema nendega, vaatamata olukorrast, kas ta on nüüd ema või isa või tädi või onu või keegi veel seal tutvus- või sugulusringkonnas.“ Jane

Lasteküla pereemad rõhutasid intervjuudes, et laps vajab asendushoolduselt lahkudes elus edukaks toimetulekuks tugevat tugisüsteemi. Perevanemad leiavad, et mida rohkem on selles tugisüsteemis lapse bioloogilisi sugulasi, seda parem. Samas on perevanemad ise igati nõus last tema iseseisvas elus toetama.

Tugisüsteemide olulisust iseseisvat elu alustava noore toimetulekus on kinnitanud ka erinevad uurimused (Jones 2011; Hiles jt 2013, Osila jt 2016), kus leiti, et edukamalt kohanevad iseseisva eluga asendushoolduselt lahkunud noored, keda ümbritseb noore jaoks olulistest nimestest koosnev tugisüsteem.

3.5.2. Kontakti hoidmise mõju

Aitab mõista bioloogilist vanemat

Pereema Kaie leidis, et kontakti hoidmine sugulastega aitab tal mõista lapse bioloogilist vanemat ja läbi selle toetada last. Samuti võivad kaugemad sugulased ja naabrid olla vajalikuks infoallikaks kui pereemal on tekkinud lapse minevikku puudutavaid küsimusi.

„Ühesõnaga, hästi palju nendest vanematest arusaamiseks ja lapse toetamiseks ongi vaja käia nagu seda teed ka natuke tagurpidi. Et minna tagasi nendesse kohtadesse, kus on oldud, kus on käidud. Hästi palju läbi nende vanemate seda infot muu suguvõsa... võib-olla mõni tore naabritädi, kes iganes... seda on tehtud. Noh, et nii see nagu on, see...”

Vanem kui õppematerjal

Üks intervjuueritud pereemadest tõi välja, et tema kasutab laste bioloogilisti vanemate ja sugulaste elus ette tulevaid igapäevaelu muresid ja probleeme ära selleks, et nendel olulistel teemadel lastega arutleda. Näitena tõi pereema välja erinevaid probleeme, millega lapse sugulased on maadelnud ja mis teemadel on ta lastega seetõttu arutelusid pidanud - näiteks on pereema arutlenud lastega nii eluasemeprobleemide, rahaliste vahendite kitsikuse kui ka pereelus ette tulevate murede teemal.

„Igal juhul on ta ressurss – isegi siis, kui ta on probleemne, sest läbi selle probleemse vanema saab ka väga selgelt ja väga reaalseid asju seletada. Miks tõstetakse ühest korterist välja? Miks peab kolima teise kohta? Miks ei jätku raha? Miks mindi lahku? Kõik need...Miks võeti lapsed ära...” Marelle

Samuti on pereema analüüsinud koos noorega, vanemat sealjuures halvustamata, et miks on noor pahane oma bioloogilise ema peale kui ema on purjus. Pereema on kasutanud hetke meeldetuletuseks, et noor mõtleks sellele, kas tema tahab, et tema lapsed teda sellisena näeksid.

„Aga mitte mingit põhjust mul polegi temast halvasti rääkida. Samas ei saa ma kukkuda kaitsma ema, kui tüdruk ütleb, et ta on joodik või ta oli purjus. Siis ma pean ka sellega olema nõus, et see hetk oligi selline ja see moment polegi mul vaja kaitsta seda ema, vaid see moment saan ma keerata selle sedavõrd enda kasuks, et tuletan neile seda meelde – mitte ei tuleta meelde, vaid annan teada: "teie peate tegema elus kõik selleks, et teie ei oleks sellised ja et teie ei peaks nä-gema, teie lapsed ei peaks nägema teid sellistena...” Marelle

Sama pereema rääkis intervjuus, et rääkides lapsega bioloogilisest vanemast, tuleb lapsega vahest ka aus olla, samas lapse bioloogilist vanemat mitte otse hukka mõistes. Pereema kasutab lapse bioloogilise vanema teguviisist rääkides minasõnumit.

„Ja tegelikult peab ju ka ausalt ütlema. Peabki vahetevahel ausalt ütlema: "mina seda asja nii ei oleks teinud", mis iganes see siis on, eks. Läheb see bioloogiline vanem välismaale tööle või... seda, kuidas mina oleks teinud, saan ma alati talle öelda. Et "mina nii ei tee". Aga see ei saa olla see, et "sinu ema või isa on... vaata, missugune rumal – tegi nüüd nii või teisiti!". See on jälle see meie tarkus – öelda neid asju nii, et see ei riivaks last ja samas oleks tõene.“
Marelle

Lapse bioloogilise vanemaga ja sugulastega kontakti hoidmine aitab tänu nendelt saadud informatsioonile perevanemal paremini last ja tema käitumist mõista. Samuti annab suhtlus bioloogilise vanemaga perevanemale võimaluse arutleda lapsega erinevatel igapäevaelu probleeme puudutavatel teemadel ja seeläbi seletada, miks ja mille pärast ebameeldivad asjad elus juhtuvad ning kuidas neid saab vältida.

Fantaasiate tekkimine lapsel

Kõik uurimuses osalenud pereemad leidsid, et väga suur osa lapsi, kellega nemad on kokku puutunud, ilustavad oma asendushooldusele eelnenud elu.

„Ütleme siis, need viimased tulijad mul – "meil on seal kodus nii ilusad riided! Kõik jäid sinna maha, kõik on nii ilus".“ Marelle

Pereemad tõid välja juhtumeid, kus laps mitte ei hakanud ilustama oma kodust elu, vaid mõtles endale välja „oma“ maailma, mis võib mõningal määral kattuda teise lapse maailmaga.

„Laps võib... noh, nagu praegu üks laps tuli – ta jutustab; ma arvan, et tegelikult seal võis päris õudne olla, seal kodus. Aga ta jutustab, ta teeb selle elu kõik ilusamaks, sest ta elab oma mullis – räägib: "ei, siis oli kõik..."... ma vaatasin, et kas ta nüüd luuletab, on see fantaasia, on see reaalne või... Aga ta põgenebki ära – jutustab siis endale. Kui tal näiteks isa ei ole, siis ta räägib: tal on täpselt samasugune isa ja "vot ongi mul seal isa sealt [küla nimi], kust seegi isa käib". See käib just sealt ja siis, noh... Neid on niivõrd erinevaid, neid. Ta mõtleb selle pereelu siis väga ilusaks või selliseks.“ Anne

Pereemad tõid välja, et fantaseerivad enim need lapsed, kellel on suhe bioloogilise vanemaga nõrk või peaaegu olematu, samuti ilustavad kodus elamist lapsed, kes ei ole pärast perest eraldamist kodu külastanud. Pereemad leidsid, et ainsaks lahenduseks laps reaalsusesse tagasi

tuua, on lapse sugulaste ja/või kodukoha külastamine. Tegutsetakse vastavalt sellele, kas on kellegagi kontakti võtta ja kas on kuhu minna või mitte.

„Siis me käisime... kuna seal lähedal oli ka see elukoht, kus need lapsed kunagi alguses olid üldse elanud; mida nad väga mäletasid; millest nad rääkisid kui muinasjutumaast; mis tegelikult oli seal, noh, botaanikaia taga üks barakk, kus parasjagu kui läksime üks naine viis ämbriga vee sisse – järelikult seal polnud isegi vett sees, eks. Aga nende unistustes ja... ja siis nad said nagu seal... Noh, me majja sisse jällegi ei läinud, aga olime seal õue peal ja seal väike see tänavatõus ja... Et: "aa, see mägi polegi nii suur, kui ta oli," ja "aa, see on niisugune".“ Kaie

Intervjuudest selgus, et lapsed, kellel on nõrk kontakt oma bioloogiliste vanematega või sugulastega ning kes ei ole pärast perest eraldamist külastanud oma endist elukohta, hakkavad ilustama oma elu enne perest eraldamist või siis hakkavad elama enda välja mõeldud maailmas, kus kõik on nii nagu laps oma unistustes soovib. Võimalik, et põhjuseks, miks laps ilustab oma elu ja fantaseerib väljamõeldud perest, on lapse soov omada „päris oma ema“, „päris oma isa“ ja päris oma kodu“.

Andestamise õpetamine

Pereema Kaie tõi välja, et kontakti hoidmine lapse bioloogilise ema ja isaga aitab õpetada lapsi andestama oma vanematele. Kontakti hoides saab pereema sõnul selgitada lastele, miks mõni inimene eluga hakkama ei saa ja et toimetulematusel on omad põhjused, mille eest ei saa kedagi ka hukka mõista.

„Ja isegi kui nemad ütlevad, et ema on paha või ema tegi valesti, siis mina pean ikkagi oma suhtumisega ikkagi austama seda vanemat või näitama seda, et... Mina ei saa öelda oma seda, et "ohh, ta ongi loll ja ongi vastik ja nõme; sa peadki teda vihkama," eks.“

Põhjuseks, miks lapsed peaksid õppima andestamist, leidis Kaie, et lapsed ei tohi kulutada ennast negatiivsetele tunnetele. Pereema sõnul viivad peavad lapsed oma eluga edasi minema ja elus aitavad inimesi edasi ainult positiivsed tunded.

„Sest esiteks ma kasvatan siis lapses... aitan kasvatada seda viha ja lapse eluenergia läheb hoopis vales suunas. Et noh... Et miks ma siis seda... noh, raiskan oma energiat millelegi sellisele, millel pole mingit mõtet? Viha kasvatamisele, eks. Pigem ma tegelen ikkagi sellega,

kuidas seda andestamist... Andeksandmist ja seda peab ka hästi palju... Mõnele lapsele on vaja õpetada, mõnel on see... noh, nendel esimestel lastel oli see tegelikult iseenesest olemas.“

Kontakti hoidmise mõju perevanemale

Hoolimata sellest, et kõik intervjuudel osalenud perevanemad mõistavad, et kontakti hoidmine ja koostöö lapse bioloogilise vanemaga on oluline, tunnistavad nad, et on laste bioloogiliste vanematega suhtlemisest aeg-ajalt väsinud, samuti tõi üks perevanem välja, et suhtlemine ja suhte hoidmine on ka argipäeva lisakoormus.

„Jah, jah. Ma olen vahepeal nendest väsinud ja...” Jane

„See on nagu selline... noh, lisakoormus. Lisakoormus on sellele perevanemale või peretädile.” Anne

Kuigi intervjuueeritud perevanematel on suhteliselt hea ja pikaajaline kogemustepagas lapse bioloogilise vanemaga suhtlemisel, suudavad viimatinimetatud neile ikkagi aeg-ajalt pettumuse valmistada.

„No ma arvan, et kui oleks, et see lapsevanem ka huvituks, kuidas sel lapsel... et ikka tõeliselt nagu. Ja tõesti aitab ja siis niimoodi, noh, prooviks last aidata, aga mitte lihtsalt, et näiteks ootab seal... Nagu ma seal ühe... noh, sellega teeb ettevaatlikuks ka see, et see isa tuleb - "kuule, ma nüüd maksan neid elatusrahasid; kas sinul ei ole... võtame sealt raha! Kas siis ei saa midagi osta või? Noh, et nagu millal... "seal peab juba nii suur summa olema!" – umbes, et saaks jälle pidu pidada; võiks niimoodi, hehe. Siis teeb nii kurvaks – mõtled: no tule taevas appi! Kas sa sellepärast nagu käid, et saaks laste rahad kätte saada kuidagi?” Anne

Kontakti hoidmine lapse bioloogilise vanemaga ei ole perevanemate jaoks lihtne ülesanne. See väsitab, toob kaasa lisakoormuse ja valmistab tihti pettumuse.

3.6. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja roll

Käesoleva magistritöö alapeatükis 3.3. käsitletakse asendushooldusele suunatud lapse kohaliku omavalitsuse rolli koostöö korraldamisel lapse bioloogilise vanema ja lapse vahel,

kaasates perevanemaid. Lisaks koostöö korraldamisele töid perevanemad koostööst kohaliku omavalitsusega välja täiendavaid aspekte.

Intervjueeritud perevanemad leidsid, et lapse kohalikud omavalitsused on väga erineva võimekusega ja teevad oma tööd samuti erinevalt.

„Seal ongi... neid sotsiaaltöötajaid on ka, kes ainult paberi järgi ja kes on tõesti oma südamega... kes, noh, tulevad ja hoolitsevad ja vaatavad ja aitavad igal võimalikul juhul – seal on samamoodi.“ Anne

Enamike perevanemate sõnul teevad kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajad oma tööd südamega ja väga hästi. Ühel perevanemal on tekkinud kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga väga tihe ja isiklik sõbrasuhe.

„Ma ütlen veel – selle [lapse nimi] omavalitsusega on väga hea koostöö. Ta on nagu... vaatamata sellele, et nagu kaks täiesti võõrast inimest, nagu esimest korda kohtusime, oleme täpselt nagu sada aastat koos olnud. Ta helistab mulle ja mina temale, kui vaja on. Ja kurdan ja... Oleme isegi käinud Saaremaal tema perel, ststöötaja perel külas. Noh, ööbisime seal – telkisime tema õues, oma selle nelja lapsega.“ Jane

Samuti mõistavad perevanemad, et kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajad on tööga üle koormatud ja ei jõua sellise töökoormuse juures põhjalikult tegeleda lapse bioloogilise pere toetamisega.

„Ja tol sotsiaaltöötajal pole ka, et istub käed rüpes. Tal on tööd ka, maa ja ilm.“ Anne

Perevanemate sõnul on laste suhtumine sotsiaaltöötajasse üldiselt neutraalne. Laps näeb teda harva ja reeglina on ta lapse jaoks võõras inimene, kellega laps just väga hea meelega ei suhtle.

„Lapsele võib-olla see omavalitsuse töötaja jääb mingil hetkel ka kaugemaks ja võõraks. Võõra käest võib-olla ei tihka nii väga küsida. On neid, kes küsivad – kindlasti küsivad. Aga minu omadel, panin tähele, et kui küsid: "kas sa tahad midagi küsida? kas sa tahad midagi teada?", siis pigem oli see, et noh, saaks minema.“ Paula

Osad perevanemad töid välja, et lapse suhtumine kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajasse võib olla väga negatiivne. Põhjuseks perevanemate arvates asjaolu, et sama sotsiaaltöötaja oli

lapse perest eraldanud. Samas perevanemate kogemus näitas, et aja möödudes võib viha pöörduda hoopis vastupidiseks tundeks - tänutundeks sotsiaaltöötaja vastu.

„Ja temal hakkavad nüüd sotsiaaltöötajad hindama. Sinnamaani ta oleks kasvõi maha lasknud, kui püssi oleks saanud.“ Jane

Perevanemate sõnul tulevad kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajad neile appi, kui nad abi saamiseks sotsiaaltöötaja poole pöörduvad. Näiteks kui on lapsele vaja edasi anda ebameeldivat infotmatsiooni, mida pereema ise lapsega suhte hoidmise eesmärgil teha ei taha.

„Ja mina temale seda kohtuotsust ütelda ei julgenud. Ma lasin lastekaitsetöötajal vallast siia tulla. Muidu mõtleb, et mina olen talle korraldanud selle, et ta ei saa koju tagasi – sest see otsus tuli siin majas. Ta põdes seda hulga aega.“ Jane

Enamik perevanemaid tõid välja, et kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja on tihti lapse ja tema lägisugulaste kohta käiva väga vajaliku informatsiooni kandja (vaata alapeatükk „Esialgne informatsioon“) ja ühe pereema sõnade kohaselt oleks väga hea, kui sotsiaaltöötajad ei vahetuks lapsel tihti. Vastasel juhul võib palju vajalikku infot kaotsi minna.

„Ja ka see omavalitsuse sotsiaaltöötaja – on ideaalne, kui seal see inimene on pikalt üks olnud. Siis kohe tunned, kuidas tekib oma see... omade või... noh, väga palju on infot, mida pole vaja uuesti selgitada, eks. Ja et... ikkagi kõikide nende... noh, ka dokumentide ajamine ja... kõik see käib ju seal juures. Ja selle info kandmine....sotsiaaltöötaja annab palju informatsiooni sugulaste kohta.“ Kaie

Kohalike omavalitsuse sotsiaaltöötajate võimekus seadusest tulenevaid ülesandeid täita on erinev. Enamiku perevanemate kogemused koostööst laste sotsiaaltöötajatega on positiivsed. Sotsiaaltöötajad tulevad appi, kui perevanem abi saamiseks sotsiaaltöötaja poole pöörudub. Lastega kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal tihedat ja usalduslikku suhet reeglina ei ole. Küllastades last tavaliselt paar korda aastas, ei ole ka tõenäoline, et selline suhe tekiks. On lapsi, kes ei suuda pikka aega sotsiaaltöötajale perest eraldamist andestada, kuid perevanemate kogemus näitab, et aja jooksul laps mõistab, miks sotsiaaltöötaja sellise otsuse langetas ja on sotsiaaltöötajale selle eest tänulik.

KOKKUVÕTE

Üldteada on tõsiasi, et iga laps tahab kasvada oma kodus koos oma bioloogiliste vanematega. Lapse perekonnast eraldamine on Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse rohelise raamatu (2014) järgi äärmuslik abinõu ja lapse perest eraldamine peaks olema ajutine ning võimalikult lühiaegne. Sama allika väitel jäävad Eestis asendushooldusele suunatud lapsed üldjuhul asendushooldusele kuni täiskasvanuikka jõudmiseni ja/või õpingute lõpetamiseni.

Juhul, mil laps on perest eraldatud ja asendushooldusteenusele suunatud, tekib Fahlberg'i (2009) järgi jagatud vanemlus. Jagatud vanemlus idee põhineb eeldusel, et lapse bioloogiline vanem, last igapäevaselt kasvatav vanem ning lapse juriidiline vanem ehk kohaliku omavalitsus teevad lapse huvidest lähtuvat tihedat koostööd. Kolmepoolse koostöö eesmärgiks on lapse ja bioloogilise vanema vahelise suhte hoidmine ning seeläbi võimaluse säilitamine lapse naasmiseks päritoluperre.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli kirjeldada SOS lastekülades töötavate perevanemate käsitusi koostööst laste bioloogiliste vanematega. Uurimuse läbiviimiseks kasutasin kvalitatiivset lähenemist. Andmete kogumiseks viisin läbi neli individuaalintervjuud ja üks kahe osalejaga grüpiintervjuu.

Intervjuude analüüsist ilmnas, et esialgse informatsiooni saavad perevanemad laste bioloogiliste vanemate kohta lapse toimikust, kus hoitakse nii sotsiaalhoolekandeseaduses (2015) ette nähtud kui ka SOS-i siseseid dokumente last ja tema bioloogilist peret puudutavate andmetega.

Esimesed kohtumised lapse bioloogilise perega on reeglina keerulised nii lapse bioloogilise pere kui ka perevanema jaoks. Perevanemate kogemused esimestest kohtumistest lapse bioloogiliste vanematega on valdavalt negatiivsed. Uurimusest selgus, et põhjuseks võib olla bioloogilise vanema negatiivne hoiak, mis võib olla tingitud teadmatusest kuidas kuidas ta saab tulevikus oma lapsega edasi suhelda. Samuti võib perevanemate negatiivsete kogemuste põhjuseks olla Kaljurile (2016) tuginedes asjaolu, et pärast lapse perest eraldamist tunnevad lapse bioloogilised vanemad masendust ja häbi teiste inimeste ees, mis samuti ei aita kaasa esimestel kohtumistel positiivse õhkkonna loomiseks.

Seega on väga oluline, et esimene kohtumine mööduks rahulikus ja sõbralikus õhkkonnas ning lapsed ei näeks kahe tema elus väga olulise inimese vastandumist. Siin on oluline roll ka

kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal, kelle korraldada esimene kohtumine reeglina on (Salum 2014; Russell ja McMahon 2005; North Carolina... 2008).

Käesolevast magistritööst selgus, et enamik uurimuses osalenud perevanemaid mõistavad või vähemalt püüavad mõista, miks laste bioloogilised vanemad ei ole suutnud toime tulla oma laste kasvatamisega. Suutmatuse põhjustena tõid perevanemad välja lapse bioloogilise vanema toimetulekuraskused ja puudulikud vanemlikud oskused. Heina (2017) sõnul on lastekaitsetöötajate baasilised eeldused bioloogilistele vanematele laste armastamine ja nende eest hoolitsemine. Omades tõenäoliselt samu väärtusi lastekaitsetöötajatega, ei suuda mõned uurimuses osalenud perevanemad lapse bioloogilise vanema käitumist mõista, muutes nii koostöö lapse bioloogiliste vanematega enda jaoks keeruliseks.

Üldiselt püüavad perevanemad lapse bioloogiliste vanemate käitumist mõista ning neid aktsepteerida. Seega võib väita, et uurimuses osalenud SOS perevanemate poolt on olemas valmisolek koostööks SOS-peres elavate laste bioloogiliste vanematega. Küll aga tuleb tulevikus enam tähelepanu pöörata perevanemate teadlikuse tõstmisele oma suhtumise kohta laste bioloogilistesse vanematesse, et ei tekiks olukorda, kus perevanema negatiivne hoiak saaks takistuseks lapse ja bioloogilise vanema suhete korraldamisel.

Intervjueeritavad nägid lapse bioloogilist vanemat pigem abivajajana kui abilise ja partnerina lapse kasvatamisel, kuid samas oli ka erandeid. Pereemad tõid välja, et siiski on lähisugulasi, kellega koostöös saab moodustada ühtse meeskonna lapse eest hoolitsemiseks, kus perevanem jagab infot lapse igapäevase elu ja tegemiste kohta ning bioloogiline vanem toetab teda lapse kasvatamisel. See, kellena perevanem bioloogilist vanemat näeb - kas partneri ja abilisena laste kasvatamisel või abivajajana - sõltub eelkõige sellest, kuidas kujuneb koostöö lapse bioloogilise vanema ja perevanema vahel: kas lapse bioloogiline vanem on ise abivajaja rollis või on ta suuteline ka ise lapse kasvatamisest osa võtma ja perevanemat partnerina toetama.

Teatavasti on hea koostöö eelduseks usalduslik suhe osapoolte vahel. Uurimuses osalenud pereemade kogemused näitavad, et lapse bioloogilise vanema poolse usalduse tekkimine perevanema vastu on väga pikaajaline ning perevanema poolset kannatlikkust ning mõistmist nõudev protsess ning võib paljuski sõltuda sellest, kuidas pereema suhtub lapse bioloogilisesse peresse. Samuti aitab usalduse tekkimisele kaasa lapse rahulolu eluga peremajas.

Magistritööst selgus, et uurimuses osalenud perevanemad võtavad suhtluses bioloogilise vanemaga suhte algataja ja hoidja rolli. Pärast laste perest eraldamist tunnevad lapse bioloogilised vanemad masendust ja hirmu. Kaljur (2016) uurimusest selgus, et perel, kelle laps on perest eraldatud, ei suju koostöö ka kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga. Eeltoodu võib olla põhjuseks, miks lapse bioloogilised vanemad ise suhtluse algataja ja hoidja rollis ei ole.

Selleks, et korraldada lapse ja bioloogilise vanema vahelisi kohtumisi, on vaja arvestada ja läbi mõelda paljud kohtumisi puudutavad aspektid. Siin on väga oluline roll kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal, kes seda protsessi jagatud vanemluse kontseptsiooni (Fahlberh 2009) kohaselt peaks juhtima. Perevanemad leidsid, et kohtumiste korraldamisel peaks lähtuma eelkõige lapse huvidest, kusjuures tuleks kas kirjalikult või suuliselt kokku leppida, kus toimub kohtumine, kui pikalt ja kelle juuresolekul. Magistritööst selgus, et lapse bioloogilist vanemat ei kaasata uurimuses osalenud perevanemate kogemuse järgi arutellu kohtumiste korraldamise üle. Kohtumiste plaanist või juhistest informeerib lapse bioloogilist vanemat reeglina kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja. See aga võib tingida selle, et tihti on laste bioloogilistel vanematel keeruline kinni pidada külastuseks ja lastega suhtlemiseks ette nähtud päevadest ja kellaaegadest.

Magistritööst ilmnnes, et kuigi perevanemad võõrustavad lapse bioloogilisi vanemaid kui oodatud külalisi, ei tunne vanemad ennast peremajas külastuse ajal mugavalt. Uurimuses osalenud pereemad iseloomustasid tagasihoidlikku ja kidakeelset. Samas ilmnnes, et kui pereemal ja lapse bioloogilisel vanemal on tihe läbikäimine ja head suhted, võib lapse bioloogiline vanem ennast peremajas ka vabalt ja hästi tunda.

Vastupidiselt peremajas toimuvatele külastustele, kus bioloogilised vanemad ei tunne ennast vabalt, võivad vanemad ja vanavanemad olla väga head ja südamlikud võõrustajad, selgus perevanemate kogemusi analüüsides. Võimalik, et ise peremajas külas käies tunnevad lapse bioloogilised vanemad ennast sissetungijatena, oma kodus külalisi võõrustades tunnevad nad ennast aga oluliste inimestena lapse elus. Samuti on neil võimalus veenduda, et pereema suhtub neisse soosivalt ning toetab lapse ja bioloogilise vanema vahelist suhtlust. Kusjuures intervjuudel osalesid ka perevanemad, kelle enda sugulased suhtlesid väga aktiivselt peremajas elavate laste ja nende sugulastega.

Magistritööst selgus, et laste ja bioloogiliste vanemate vaheline suhtlus ja selle korraldamine toob kaasa erinevaid väljakutseid. Juhul, kui laps on perest hiljuti eraldatud, võib bioloogilise

vanema külastus peremajja kutsuda lapsel nii enne kui pärast külaskäiku esile ärevuse ja sellest tulenevalt ebaatavalise käitumise. Taolisel juhul peaks kaaluma erinevaid võimalusi suhtluse korraldamisel ja võimalik, et lõpetada suhtlus mõneks ajaks, et anda lastele aega kohanemiseks uue elukorraldusega peremajas.

Kõige enam traumeerivad lapsi suhtluses lapse bioloogilise vanemaga lubadused, mida bioloogilised vanemad lastele annavad, aga kas ei plaanigi või ei suuda neid erinevatel põhjustel täita. Lapse pidev traumeerimine läbi lubaduste täitmata jätmise võib viia ka lapse pettumiseni oma bioloogilises vanemas ja seeläbi lapse poolt suhtluse katkestamiseni.

Laste bioloogiliste vanemate külaskäigud peremajja võivad häirivalt mõjuda pere teistele lastele, selgus magistritööst. Sellisel juhul tuleb uurida erinevaid võimalusi ja korraldada külastused nii, et peremajas viibiks külastuse ajal ainult külas oleva bioloogilise vanema lapsed või korraldada vanema külastus lastekülla selliselt, et bioloogiline vanem kohtuks lapsega väljaspool peremaja vajadusel kolmanda isiku juuresolekul. Kolmandaks isikuks võib olla lapse soovist lähtuvalt kas pereema, kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja või lasteküla sotsiaaltöötaja.

Asendushooldusele paigutatud lapse ja tema bioloogilise vanema vaheline kontakt võib aja jooksul nõrgeneda või isegi katkeda, selgus magistritöösosalenud perevanemate kogemustest. Põhjuseks on mitmed perevanemad välja bioloogilise vanema alkoholiprobleemi. Lapse perest eraldamine soodustab suure tõenäosusega veelgi enam bioloogilise vanema allakäiku. Võimalik, et ta tunneb häbi ja masendust ning selle tunde leevendamiseks hakkab veelgi enam alkoholi tarbima. Liigne alkoholitarbimine võib kaasa tuua tervise halvenemise, mis on ka üheks kontakti nõrgenemise põhjuseks. On bioloogilisi vanemaid, kes pereemade sõnul lepivad olukorraga, et laps elab asendushooldusel. Võimalik, et olukorras, kus bioloogiline vanem on rahul lapse elukorraldusega asendushooldusel, väheneb bioloogilise vanema motivatsiooni lapsega aktiivselt suhelda.

On lapsi, kes soovivad oma bioloogilise vanemaga suhelda, kuid samas kardavad vanemat. Vanem ei ole sellisel juhul suutnud oma lapsele piisavalt turvalist keskkonda pakkuda või ei ole ise lapse jaoks turvaline inimene, leidsid perevanemad. Suhte lapse ja bioloogilise vanema vahel lõpetab tihti vanema surm. Uurimusest selgus, et lapsed reageerivad bioloogilise vanema surmale erinevalt, vastavalt sellele kui hea ja tihe oli nende omavaheline suhtlus. Lapsel on vaja läbida leinaprotsess ja selles on talle tavaliselt toeks pereema.

Uurimuses osalenud perevanemate sõnul on laste ja nende bioloogiliste vanemate vaheline suhtlus oluline seetõttu, et aitab lastel teada oma päritolu ning mõista, kust on pärit nende välimus ja iseloomujooned ehk aitab luua ja tugevdada laste identiteeti. Uurimuses osalenud perevanemate kogemused näitavad, et varem või hiljem hakkavad lapsed nagunii küsima oma bioloogiliste vanemate ja päritolu kohta ning kui lapsel puudub info või suhtlus lähisugulastega on väga harv, hakkavad lapsed oma minevikku ilustama ja fantaseerima kusagil kaugel elavatest bioloogilistest vanematest.

Perevanemate head suhted lapse bioloogilise vanemaga võimaldavad perevanemal olla kursis lapse ja bioloogilise vanema omavahelise suhtlusega. Samuti saavad perevanemad arutleda koos lastega erinevate eluliste probleemide üle, mis lapse bioloogilise vanema elus ette tulevad ja seeläbi aidata lastel mõista, mis asjaolud ühte või teist ebameeldivat olukorda põhjustavad.

Magistritööst selgus, et perevanemad näevad lapse bioloogilisi vanemaid ja sugulasi lapse tugivõrgustiku väga olulise osana, eriti olukorras kui lapsed hakkavad astuma iseseisvasse ellu. Samuti selgus uurimusest, et bioloogilise vanema tundmine ja temaga suhtlemine aitab lapsel andestada bioloogilisele vanemale vanema tehtud vead.

Perevanemad tunnistavad, et hoolimata sellest, et nad mõistavad suhtluse vajalikkust ja toetavad lapse suhtlust bioloogilise vanemaga, on suhtluse hoidmine ja korraldamine aeg-ajalt väsitav ja täiendav koormus igapäevaelus.

Uurimuses osalenud perevanemate kogemused koostööst kohalike omavalitsustega on valdavalt positiivsed. Magistritööst selgus, et kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja jagab ja vahendab vajadusel perevanematele ja bioloogilistele vanematele last puudutavat informatsiooni ning korraldab bioloogilise vanema ja lapse vahelist suhtlust, samuti annab vastastikusteks külastusteks lubasid. Samas ilmnes, et tööl on ka pikaajaseid sotsiaaltöötajaid, kes oma kogemustele tuginedes ja tundes väga hästi lapse bioloogiliset vanemat ja perevanemat, ei nõua, et neid igast külastusest informeeritaks.

Intervjueeritud perevanemad pidasid pikaajaliselt lapsega töötavat sotsiaaltöötajat suureks väärtuseks nii lapse kui enda jaoks. Pikaajaseks kohalikus omavalitsuses töötanud sotsiaaltöötaja omab rohkelt informatsiooni lapse, tema pere ja mineviku kohta, mis omakorda hoiab ära paljud sekeldused ja seletused, mis võivad kaasaneda uue sotsiaaltöötaja tööle asumisega.

Perevanemate sõnul ei ole asendushooldusel viibivate laste suhted kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajatega tihedad, kohtutakse paar korda aastas. Puudu jääb lapse ja kohaliku omavalitsuse suhte juures ka lapsepoolsest usaldusest. Perevanemad kirjeldasid intervjuudes lugusid, kus laps lausa vihkas oma sotsiaaltöötajat tema perest eraldamise pärast. Mõlema kirjeldatud loo puhul muutus lapse vihkamine siiski aja jooksul hoopis tänutundeks tehtud otsuse eest.

Uurimuses osalenud perevanemate kogemused näitavad, et koostöö lapse bioloogiliste vanematega on keeruline protsess ja sõltub paljudest asjaoludest. Koostöö soodustamise raames on SOS perevanematel oluline silmas pidada enda hoiakute teadvustamist laste bioloogiliste vanemate suhtes, et negatiivsed hoiakud ei saaks takistuseks koostöö korraldamisel. Kolmepoolne edukas koostöö eeldab ka lapse bioloogilise vanema kaasamist suhtlemist korraldava plaani ja/või kava väljatöötamisse, tema arvamuse ära kuulamist ja võimalusel sellega arvestamist. Lapse bioloogilised vanemad vajavad kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötate ja perevanemate poolset julgustamist lapse külastamiseks ja kontakti hoidmiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bowlby, J. (1985). *Child Care and the Growth of Love*. United: Kingdom: Penguin Books.
- Bronstein M. (2002). Children and Parenting. *Handbook of Parenting*. Second Edition, Volume 1. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Butterworth, G., Harris, M. (2002). *Arengupsühholoogia alused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Charles, K., Nelson, J. (2000). Permanency Planning: Creating Life Long Connections. What Does It Mean for Adolescents? The University of Oklahoma. National Resource Center for Youth Development.
- Ezzy, D. (2002). *Qualitative Analysis. Practice and Innovation*. Crows Nest, NSW: Allen and Unwin.
- Fahlberg, V. (2009). *A Child's Journey through Placement*. IU: BAAF.
- Goldstein, J., Solnit, A., Goldstein, S., Freud, A., (1996). *The Best Interests of the child. The least Detrimental Alternative*. New York: The Free Press.
- Hein, H. (2017). *Lastekaitsetöötajate tõlgendused hindamisel lapsevanemaks olemisest. Magistritöö*. Tartu: Tartu ülikool.
- Hess, B., Markson, E., Stein, P. (2000). *Sotsioloogia*. Tallinn: Külim.
- Hiles, D., Moss, D., Wright, J. ja Dallos, R. (2013). Young people's experience of social support during the process of leaving care: A review of the literature. *Children and Youth Services Review*, 35, 2059-2071.
- Hirsjärvi, S., Huttunen, J. (2005). *Sissejuhatus kasvatusteadusesse*. Tallinn: Medicina.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2007). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.
- Ilves, A. (2013). *Hoolduspere sotsiaalteenuse osutajana: tema rollid vanemliku hoolitsuseta lapse kasvatamisel*. Lõputöö. Pärnu kolledž. Tartu Ülikool.

Jones, L. (2011). The first three years after foster care: A longitudinal look at the adaptation of 16 youth to emerging adulthood. *Children and Youth Services Review*, 33, 1919-1929.

Julle, A. (2010). *Vanemate ja sotsiaaltöötajate arvamused asendushooldusel elava lapse tagasipöördumise võimalustest vanemate juurde*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Jupp, V. (2006). *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. London: SAGE Publications.

Kaljur, A. (2016). *Asendushooldusel oleva lapse tagasipöördumine perekonda: lapsevanemate refleksioonid*. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Kasutatud: 29.05.2017 (<http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyyis>)

Kask, I. (2006). *Lapsekeskse kontseptsiooni rakendamisest T. L. lastekodu näitel*. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus (1993). *Riigi Teataja I*, 1993, 37, 558. Kasutatud: 29.05.2017 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/121062016004?leiaKehtiv>)

Kruuts, M. (2016). *Institutsioonis elamise kogemusega tänaste lapsevanemate käsitused lapsevanemaks olemisest*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.

Lasteombutsman (2013). *Asenduskoduteenuse alusanalüüs*. Õiguskantsleri kantselei laste õiguste osakond. Tallinn. Kasutatud: 29.05.2017 (http://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/asenduskoduteenuse_analuus_0.pdf)

Laste õiguste konvensioon (1991). *Riigi teataja II*, 16, 56. Kasutatud: 29.05.2017 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>)

Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M. ja Strömpl, J. (2014). *Intervjuu*. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Kasutatud: 29.05.2017 (<http://samm.ut.ee/intervjuu>)

Meyer, D. (2006). Parenthood in a Time of Transition: Tensions between Legal, Biological, and Social Conceptions of Parenthood. *The American Journal of Comparative Law*, 54, 125-144.

North Carolina Division of Social Services (2008). Shared parenting. *Family Services Manual*, 1, 1-10.

Nutt, L. (2006). *The Lives of Foster Carers*. United Kingdom: Routledge.

Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Anniste, K., Masso, M. (2016). Asendushoolduselt ellu astuvate noorte uuring. Uuringuraport. Tallinn: Poliitikauuringute keskus Praxis. Kasutatud: 29.05.2017 (<http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/Asendushoolduselt-elluastuvad-noored-lopparuanne.pdf>)

Perekonnaseadus. (2009). *Riigi Teataja I*, 2009, 60, 395. Kasutatud: 29.05.2017 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/121122016012?leiaKehtiv>)

Prior, V., Glaser, D. (2008). *Understanding attachment and attachment disorders: Theory, evidence and practice*. United Kingdom: Jessica Kingsley Publishers.

Ratassepp, K. (2004). *Eesti laste- ja noortekodud kui kasvatusasutused*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Russell, J., McMahon, J. (2005). Shared parenting benefits everyone – especially foster parents. *Views on Foster Care and Adoption in North Carolina*, 10(1).

Salum, M. (2014). *Lapse uude elukohta paigutamise kaasnivad muudatused*. A. Aasmäe (toim.) MTÜ Oma Pere.

Sinclair, I., Gibbs, I., Wilson, K. (2004). *Foster Carers. Why They Stay and Why They Leave*. United Kingdom: Jessica Kingsley Publishers London and Philadelphia.

Sindi, I., Strömpl, J. (2016). Asenduskodu lapse identiteedi kujunemise toetamine elutöö meetodil. *Sotsiaaltöö* 4, 21-29.

Siplane, A. (2005). *Kasulaps iseseisvas elus*. Eesti Kasuperede Liit. Kasutatud: 29.05.2017 (<http://raulpage.org/koolitus/kasulaps2006.pdf>)

Smith, P., Cowie, H., Blades, M. (2008). *Laste arengu mõistmine*. TLÜ Kirjastus.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (2014a). *Hindamisvorm*.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (2014b). *Laste asendushoolduse juhised*. Mitteametlik tõlge.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (2013a). *Laste vastuvõtmise kord SOS Lastekülla*.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (1994). *Põhikiri*.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (2011a). *SOS ema kompetentsid*.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (2011b). *SOS ema käsiraamat*.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (2011c). *SOS Lasteküla töö korraldamise käsiraamat*.

SOS Lasteküla Eesti Ühing (2013b). *Standard 10. SOS perevanem*.

Sotsiaalhoolekande seadus (2015). *Riigi Teataja I*, 30.12.2015, 5. Kasutatud: 29.05.2017 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/130122015005?leiaKehtiv>)

Turk, P. (2011). Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolek iseseisvaks eluks. Uuringuraport. Tallinn: Poliitikauuringute keskus Praxis. Kasutatud: 29.05.2017 (http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2011_Asenduskodu_noored.pdf)

Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat (2014). Tallinn: EV Sotsiaalministeerium.

Zimmermann, U., Oja, K., Pitsner, I., Ellermaa, E. (2015). *Meie kõigi lapsed. SOS Lasteküla Eesti Lasteküla väikeste ja suurte lood*. Tallinn: Pilgrim.

Waters, E., Noyes, D. (1984). Psychological parenting vs. attachment theory: the child's best interests and the risks in doing the right things for the wrong reasons. *New York University Review of Law & Social Change*, 12(3), 505-515.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kadri-Ann Mänd,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„SOS perevanemate käsitused koostööst lapse bioloogiliste vanematega“, mille juhendaja on MSW Merle Linno,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 29.05.2017